

Křižanovská farnost v zrcadle zemských a církevních dějin

Ing. Karel Hromek

**Napsáno za účelem zveřejnění na internetových stránkách
farnosti, vytištěno autorem v počtu 5 kusů
neprodejných výtisků v roce 2013.**

Obsah

OBSAH.....	I
1 SLOVO AUTORA KE ČTENÁŘŮM	VI
2 NEJSTARŠÍ DĚJINY KŘIŽANOVA.....	1
3 PÍSEMNÉ ZMÍNKY O ZALOŽENÍ KŘIŽANOVA – KRITIKA POVĚSTÍ	5
3.1 OMYLY Z DĚJIN KŘIŽANOVA, KTERÉ SE TVRDOŠIJNĚ OPAKUJÍ.....	5
3.2 K DĚJINÁM A ZASVĚCENÍ FARNÍHO KOSTELA	5
3.3 K POČÁTKŮM KŘIŽANOVA A DĚJINÁM KŘIŽANOVSKÉHO HRADU	7
3.4 BOČEK Z OBŘAN NEBO BOČEK Z KUNŠTÁTU?	7
4 DĚJINY MĚSTYSE KŘIŽANOVA A JEJICH VZTAH K DĚJINÁM FARNOSTI	9
4.1 SPRÁVA OBCE.....	17
4.2 ŠKOLSTVÍ.....	17
4.3 VÝUKA NÁBOŽENSTVÍ VE ŠKOLÁCH FARNOSTI	24
4.4 OBECNÍ PRÁVA	25
4.5 PRÁVNÍ POMĚRY V MINULOSTI A KŘIŽANOVSKÉ SOUDNÍ A HRDELNÍ PRÁVO	26
4.6 ZANIKLÁ VES LOUČKY.....	33
4.7 OBECNÍ NADACE	34
4.8 FARNÍ NADACE	34
4.9 ŠPITÁL	34
4.10 ZDRAVOTNICTVÍ.....	35
4.11 ROBOTA NA KŘIŽANOVSKÉM PANSTVÍ.....	36
4.12 MAJITELÉ KŘIŽANOVSKÉHO PANSTVÍ.....	39
4.12.1 Páni z Křižanova.....	39
4.12.2 Páni z Obřan	40
4.12.3 Páni ze Švábenic	40
4.12.4 Páni z Lomnice	40
4.12.5 Páni z Pernštejna	43
4.12.6 Páni ze Ptení	45
4.12.7 Páni Křínečtí z Ronova	45
4.12.8 Páni Muňkové z Ivančic.....	45
4.12.9 Páni Sieghardové a Vlkovští z Oubertovic.....	46
4.12.10 Páni z Oppersdorfu	46
4.12.11 Hrabata z Kounic	46
4.12.12 Páni ze Švalbenfeldu.....	47
4.12.13 Opatství žďárského kláštera	47
4.12.14 Páni Endstmanové z Ronova.....	48
4.12.15 Šlechtici Teuberové.....	48
5 KŘIŽANOVSKÝ FARNÍ KOSTEL SV. VÁCLAVA – JEHO DĚJINY A STAVEBNÍ VÝVOJ	50
5.1 VĚŽ FARNÍHO KOSTELA	52
5.2 K INTERIÉRU FARNÍHO KOSTELA SV. VÁCLAVA V KŘIŽANOVĚ.....	54
5.2.1 Úvodem	54
5.2.2 Pohled na severní vnější stranu kostela.....	55
5.2.3 Pohled na presbytář zevnitř.....	55
5.2.4 Pohled od hlavní lodi z presbytáře:.....	58
5.2.5 Pohled do kaple sv. Michala od věže	59
5.2.6 Barevná okna navržená Ludvíkem Kolkem	61
5.2.7 Věž, zvony.....	61
5.3 KŘÍŽ PŘED VCHODEM Z NÁMĚSTÍ Z R. 1849	62
5.4 POMNÍK PADLÝCH VOJÁKŮ 1914–1918 U VCHODU DO KOSTELA Z NÁMĚSTÍ	62
5.5 KARTUŠ S ERBEM DIETRICHSTEINŮ NAD VCHODEM DO KOSTELA Z NÁMĚSTÍ	62

6	KŘÍŽANOVSKÁ FARA A FARÁŘI	66
6.1	ZPRÁVA O UDÁLOSTECH PO VYDÁNÍ TOLERANČNÍHO PATENTU V NAŠÍ FARNOSTI	68
6.2	KNĚŽÍ, KTEŘÍ VYŠLI Z KŘÍŽANOVSKÉ FARNOSTI.....	70
6.3	HOSPODÁŘSKÉ ZABEZPEČENÍ KNĚŽÍ.....	71
6.4	PŘEHLEDNÝ SOUPIS KŘÍŽANOVSKÝCH KATOLICKÝCH FARÁŘŮ DLE FARNÍ KRONIKY	73
6.5	VARHANY A VARHANÍCI	75
6.6	KOSTELNÍCI.....	76
7	KAPLE, KAPLIČKY A ZVONIČKY V KŘÍŽANOVSKÉ FARNOSTI.....	77
7.1	KAPLE SV. BARBORY U ZÁMKU	77
7.2	KAPLE SV. JANA NEPOMUCKÉHO NA HORNÍM MĚSTĚ	79
7.3	KAPLE SV. CYRILA A METODĚJE V DOBRÉ VODĚ	81
7.4	KAPLE SV. ANNY V JÍVOVÍ.....	83
7.5	KAPLE NANEBEVZETÍ PANNY MARIE V KADOLCI	84
7.6	KAPLE SV. LUDMILY V HORNÍ LIBOCHOVĚ	84
7.7	ZVONIČKA VE SVINECH.....	85
7.8	KAPLIČKA V KOZLOVĚ	85
7.9	ZVONIČKA V KUNDRATICÍCH.....	85
7.10	ZVONIČKA V JAKUBOVICÍCH	85
7.11	KAPLIČKY BARTOVA U NÁDRAŽÍ V KOZLOVSKÉM KATASTRU A ČECHOVA U JÍVOVÍ	85
8	KŘÍŽE, BOŽÍ MUKA, SOCHY A POMNÍKY NA ÚZEMÍ FARNOSTI.....	86
8.1	KŘÍŽE V KATASTRU OBCE KŘÍŽANOV	87
8.2	KŘÍŽE V KATASTRU OBCE DOBRÁ VODA	89
8.3	KŘÍŽE V KATASTRU OBCE JÍVOVÍ A JAKUBOVICE.....	89
8.4	KŘÍŽE V KATASTRU OBCE KADOLEC.....	90
8.5	KŘÍŽE V KATASTRU OBCE SVINY	90
8.6	KŘÍŽE V KATASTRU OBCE KOZLOV	91
8.7	KŘÍŽE V KATASTRU OBCE KUNDRATICE.....	91
8.8	KŘÍŽE V KATASTRU OBCE HORNÍ LIBOCHOVÁ	92
8.9	SOCHA SV. JANA NEPOM. NA HRÁZI PODHRADSKÉHO RYBNÍKA KŘÍŽANOVĚ	92
8.10	MARIÁNSKÝ SLOUP NA BENEŠOVĚ NÁMĚSTÍ.....	92
8.11	NOVÁ BOŽÍ MUKA NA ŠIBENÍKU	93
8.12	RANNĚ BAROKNÍ BOŽÍ MUKA NA OŘECHOVSKÉ ULICI.....	93
8.13	POMNÍKY PADLÝM.....	93
9	KAMENNÉ KŘÍŽE NACHÁZEJÍCÍ SE NA KATASTRECH FARNOSTI	95
9.1	KAMENNÝ KŘÍŽ PO PRAVÉ STRANĚ SILNICE KE KADOLCI Z ROKU 1680	95
9.2	PAMĚTNÍ KÁMEN U SILNICE DO HEŘMANOVA	95
9.3	KAMENNÝ KŘÍŽ V KATASTRU KUNDRATICE	95
9.4	KAMENNÝ KŘÍŽ V KATASTRU KADOLEC – LESE V TRATI NAD KRAJINOU	96
10	HŘBITOVY V KŘÍŽANOVĚ	97
11	FARNÍ KRONIKA, FARNÍ KNIHOVNA A ARCHIV, SOUPIS PAMÁTKOVĚ CHRÁNĚNÝCH PŘEDMĚTŮ	98
11.1	SOUPIS MOVITÝCH KULTURNÍCH PAMÁTEK KŘÍŽANOVSKÉ FARNOSTI	98
11.2	SOUPIS NEMOVITÝCH PAMÁTEK NA ÚZEMÍ FARNOSTI.....	99
12	SPOLKY A SPOLKOVÁ ČINNOST VE FARNOSTI.....	100
13	KŘÍŽANOVŠTÍ KATOLÍCI A POLITIKA.....	107
14	VÝZNAMNÉ OSOBY A UDÁLOSTI, JUBILEA	109
14.1	SVATÁ ZDISLAVA	109
14.2	ROK 1909 – ZÁPIS VE FARNÍ KRONICE OD FARÁŘE LADISLAVA ZAVADILA O PRVNÍ POUTI KE SVATÉ (TEHDY JEŠTĚ JEN BLAHOŠLAVENĚ) ZDISLAVĚ V KŘÍŽANOVĚ.....	112
14.3	MONSIŇOR ANTONÍN BARTOŠ (1876–1939).....	114
14.4	BRNĚNSKÁ DIECÉZE.....	115

14.5	DĚJINY A JMÉNO VÁCLAV V DĚJINÁCH.....	116
15	POUŽITÁ LITERATURA	119
16	CÍRKEVNÍ DĚJINY	120
16.1	POČÁTKY KŘESŤANSTVÍ.....	120
16.1.1	<i>Založení křesťanské církve</i>	<i>120</i>
16.1.2	<i>Tři období prvotní Církve:</i>	<i>120</i>
16.1.3	<i>Misijní cesty apoštola Pavla.....</i>	<i>121</i>
16.2	RANNÉ KŘESŤANSTVÍ.....	121
16.3	PRONÁSLEDOVÁNÍ KŘESŤANŮ	122
16.3.1	<i>Průběh pronásledování.....</i>	<i>122</i>
16.4	MILÁNSKÝ EDIKT	123
16.5	VNITŘNÍ NEBEZPEČÍ – BLUDNÉ NÁZORY NEBOLI HEREZE	123
16.6	CÍRKEV RANÉHO STŘEDOVĚKU	126
16.6.1	<i>Periodizace středověku z hlediska církevních dějin.....</i>	<i>126</i>
16.6.2	<i>Základní znaky středověku v západní Evropě</i>	<i>126</i>
16.6.3	<i>Císařství a papežství za Karlovců</i>	<i>127</i>
16.6.4	<i>Christianizace Evropy.....</i>	<i>127</i>
16.6.5	<i>Boje o investituru – 2. polovina 11. stol. – 1. třetina 12. stol.</i>	<i>129</i>
16.7	VELKÝ CÍRKEVNÍ ROZKOL – VÝCHODNÍ SCHIZMA 1054	129
16.7.1	<i>Reformy řeholního života.....</i>	<i>130</i>
16.7.2	<i>Přísné řády.....</i>	<i>130</i>
16.7.3	<i>Žebravé řády.....</i>	<i>130</i>
16.7.4	<i>Reforma světského kléru</i>	<i>130</i>
16.7.5	<i>Teologická věda a univerzity.....</i>	<i>131</i>
16.7.6	<i>Reforma laiků</i>	<i>131</i>
16.8	SCHOLASTIKA	131
16.8.1	<i>Vrcholná scholastika 13. stol.</i>	<i>131</i>
16.9	FENOMÉN KŘÍŽOVÝCH VÝPRAV 11.–13. STOL.	132
16.9.1	<i>1. křížová výprava r. 1096.....</i>	<i>132</i>
16.9.2	<i>2. křížová výprava r. 1147–1149.....</i>	<i>132</i>
16.9.3	<i>3. křížová výprava r. 1189–1192.....</i>	<i>132</i>
16.9.4	<i>4. křížová výprava r. 1202–1204.....</i>	<i>133</i>
16.9.5	<i>5. křížová výprava r. 1212 – dětská</i>	<i>133</i>
16.9.6	<i>6. křížová výprava r. 1228–1229.....</i>	<i>133</i>
16.9.7	<i>7. křížová výprava r. 1248–1254.....</i>	<i>133</i>
16.9.8	<i>Výsledkem křížových výprav bylo</i>	<i>133</i>
16.9.9	<i>Rytířské řády.....</i>	<i>133</i>
16.9.10	<i>Středověká křesťanská kultura a umění Románský sloh (9.–12. st.)</i>	<i>134</i>
16.9.11	<i>Gotika (13.–15. stol.)</i>	<i>134</i>
16.9.12	<i>Symbolika architektury – vzorem byl klášterní kostel v Cluny.</i>	<i>134</i>
16.9.13	<i>Středověk hereze a inkvizice</i>	<i>134</i>
16.9.14	<i>Avignonské zajetí papežů neboli exil (1309–1378).....</i>	<i>135</i>
16.9.15	<i>České země ve středověku</i>	<i>135</i>
16.9.16	<i>A jak se 13. století projevilo v našem nejbližším okolí?</i>	<i>136</i>
16.10	ZÁPADNÍ SCHIZMA 1378–1417	137
16.10.1	<i>Kostnický koncil 1414–1418</i>	<i>138</i>
16.10.2	<i>Basilejská kompaktáta.....</i>	<i>139</i>
16.11	RENASANČNÍ PAPEŽSTVÍ.....	140
16.11.1	<i>Obecná charakteristika renesančního papežství:</i>	<i>141</i>
16.12	KRIZE CÍRKVE A NÁSTUP REFORMACE	141
16.12.1	<i>Postup reformace v Německu.....</i>	<i>142</i>
16.12.2	<i>Další postavy reformace</i>	<i>142</i>
16.13	TRIDENTSKÝ KONCIL 1545–1563 – KATOLICKÁ REFORMA (PROTIREFORMACE)	143
16.13.1	<i>Náboženské války raného novověku.....</i>	<i>144</i>
16.13.2	<i>Inkvizice, kacíři, čarodějnické procesy</i>	<i>144</i>

16.13.3	<i>Světové misie</i>	144
16.13.4	<i>Církevní dějiny českých zemí v 16. až 18. století</i>	145
16.14	BAROKO (17. A 18. STOL.)	146
16.14.1	<i>Osvícenství</i>	146
16.15	KATOLICKÁ CÍRKEV MEZI FRANCOUZSKOU REVOLUCÍ A PRVNÍ SVĚTOVOU VÁLKOU	147
16.15.1	<i>Obnova církve v 19. století</i>	148
16.15.2	<i>Papež Pius IX. (1846–1878) a I. Vatikánský koncil (1868–1870)</i>	148
16.15.3	<i>Konec církevního státu</i>	149
16.15.4	<i>Papežové 1. poloviny 20. století</i>	149
16.15.5	<i>Situace doby</i>	150
16.15.6	<i>Liturgické hnutí</i>	150
16.15.7	<i>Ekumenismus</i>	150
16.15.8	<i>Církevně politické události v jednotlivých zemích po 1. svět. válce</i>	151
16.15.9	<i>Fašismus a nacismus</i>	151
16.15.10	<i>Komunismus</i>	152
16.16	PAPEŽOVÉ 20. STOLETÍ	152
16.17	II. VATIKÁNSKÝ KONCIL – 1962–1965	152
16.17.1	<i>Vnitřní život církve ve 20. stol.:</i>	152
16.17.2	<i>Československá republika</i>	153
17	SLOVO NA ZÁVĚR	154

Památce
svých rodičů Antonína a Marie Hromkových,

svých věřících učitelů
Františky Němcové-Skryjové
a Františka Novotného

a
zvěčnělého kněze
Mons. Metoděje Kotíka

věnuje autor

1 Slovo autora ke čtenářům

O dějinách Křižanova bylo napsáno mnoho stránek v několika publikacích. Proč tedy psát další, když ti, které historie zajímá, k tomu mají dostatek literatury. To, že některé práce mají některé nedostatky nebo nepřesnosti – to nemá na dějinné souvislosti zásadní vliv a proto je také většina čtenářů ani nepostřehne. Tak proč psát ještě další dějiny Křižanova? Tuto otázku jsem si kladl před tím, než jsem přistoupil k této práci. Mám-li být upřímný, o smyslu takovéto práce jsem celkem dlouho pochyboval.

Nakonec jsem si uvědomil, že je třeba napsat křižanovské dějiny z jiného úhlu pohledu. Z toho pohledu, kterým se v moderní době na tuto problematiku (snad s výjimkou rajhradského benediktina G. Wolného a jeho německy psané Církevní topografie Moravy) nikdo nepodíval. Jde tudíž o zasazení dějin křižanovské farnosti do celkového kontextu profánních i církevních dějin. Proto jsem se rozhodl napsat tuto práci, abych ukázal, jak se odrazily dějiny naší křižanovské farnosti v „zrcadle“ dějin českých zemí a dějin církevních.

Pokud se týká světských dějin Křižanova, podávám v této práci jen stručný obraz této dějinné skutečnosti se zaměřením na nápravu některých nedostatků nebo omylů, které se vyskytují v některých pracích mých předchůdců na poli křižanovské historie, abych tyto nedostatky vysvětlil a napravil. Tam, kde se můj pohled shoduje s pohledem ostatních autorů křižanovských dějin, tam se snažím neopakovat tyto již dříve publikované skutečnosti a píši jen o tom, co je v přímé souvislosti s dějinami farnosti, nebo co považuji za nutné zdůraznit, aby to bylo správně pochopeno.

Z toho, co jsem zde výše uvedl, je zřejmé, že tyto dějiny píši pro věřící veřejnost. V minulosti, kdy téměř všechny děti v křižanovské škole chodily do náboženství, byla věnována alespoň jedna vyučovací hodina výuky náboženství v nejvyšší třídě dějinám kostela a farnosti. Dnes tomu tak není a tudíž znalosti z náboženských dějin Křižanova jsou malé. Takže toto píši především pro ty, kteří se chtějí buďto sami poučit, nebo jsou postaveni do situací poučit jiné ať už věřící nebo nevěřící. Křižanov navštěvují turisté i poutní zájezdy a ti se většinou také zajímají o pamětihodnosti i historické reálie našeho městyse. Aby jim to bylo možné vysvětlit, je třeba takovéto příručky. A pro doplnění náboženských vědomostí všem zájemcům, uvádím v závěru stručný text kurzu církevních dějin.

Protože se pro nedostatek prostředků nepředpokládá další vydání tiskem, jsem schopen dodat každému zájemci o tuto publikaci její elektronickou podobu na kompaktním disku.

2 Nejstarší dějiny Křižanova

Obvykle se podobné práce zahajují přehledem literatury, která se daného tématu nějak dotýká. Vynecháme-li velmi stručné německy psané Topografie Ř. Wolného a F. J. Schwoye z první poloviny 19. století, pak první zachovalou písemnou prací jsou „Tři přednášky o dějinách Křižanova“ z roku 1905 od Dr. Jindřicha Chylíka. V nich jsou popsány základní události z dějin Křižanova a zvláště jeho hospodářské dějiny. I když některé události zde popsané odpovídají tehdejším názorům a jsou vývojem historického bádání již překonány, dostala se tato Chylíkova práce do Vlastivědy moravské – Aug. Kratochvíla „Velkomeziříčský okres“ z roku 1907. Z tohoto pramene čerpali další autoři křižanovských dějin např. Bohdan Čermák v roce 1991 podklady pro svou diplomovou práci „Postavení školství a výchovného zařízení v dějinách městyse Křižanova“. Kapitola „Historie Křižanova“ byla z ní převzata do publikace Eva Nagyová, Julie Urbanová „Křižanov od historie po současnost“. Zde je třeba konstatovat, že tato kapitola v obou jmenovaných publikacích nazvaná „Historie Křižanova“ je však v mnohém ohledu nepřesná. Situaci poněkud napravila publikace autorek Eva Nagyová, Libuše Čermáková a Nila Vodičková „Křižanov II“ i když i některé zde uvedené údaje, byly již novým historickým bádáním překonány. Zmíním se o nich dále. Dějiny Křižanova dokresluje zvláště pak v oblasti křižanovského školství Kořínkova „Vlastivěda Velkomeziříčska“ z roku 1937. Dále se problematikou Křižanova zabývá i Plaček ve své práci „Hrady, zámky a tvrze na Moravě a ve Slezsku“ a Samek v 2. dílu své práce „Umělecké památky Moravy a Slezska“. Některá méně známá vyprávění z dějin Křižanova a křižanovské pověsti lze najít též v práci K. Kostky „Geschichte der Herrschaft Křižanau“ a v publikaci E. Nagyové „Křižanov III“.

Regionální tedy místní dějiny zpravidla začínají první písemnou zprávou, ve které se zmiňuje příslušná obec. Tak první písemná zpráva o Křižanově pochází z roku 1239 (je to listina Přibyslava z Křižanova o darování patronátních práv ke křižanovskému kostelu – zmíním se o ní později). Jen pro zajímavost, druhá nejstarší písemná zpráva je o Dobré Vodě z roku 1252 a o ostatních obcích jsou první písemné zprávy ještě mladší (např. o Svinech je první písemná zmínka v Zemských deskách až z roku 1364).

Na otázku, kdy tedy Křižanov vznikl, je možno usuzovat z některých známých historických událostí jen nepřímou, neboť přímé písemné údaje nejsou.

Tak přesně víme, že český kníže Vratislav II. založil v roce 1063 olomoucké biskupství, kterému dal lénem i část pomezího pralesa mezi krajem čáslavským a brněnským tedy od Polné – vsi na Haberské stezce na jihovýchod. V tomto území však nové biskupství, pro spoustu jiných problémů, zřejmě postavilo v nově založených vsích Polná a Křižanov malé kostely s tím, že od těchto „kolonizačních stanic“ povede další osazování krajiny. Jenže na nějakou kolonizaci zdejšího kraje olomouckým biskupstvím pak vůbec nedošlo. Dále

víme z *Kroniky kláštera žďárského*, že Jan z Polné založil u dnešního Nížkova klášter cisterciáků z mateřského kláštera v Oseku, avšak toto založení zaniklo na zásah oseckého opata Slávka s vysvětlením pro veřejnost, že přírodní podmínky pro život mnichů zde byly natolik těžké, že se zde nemohl tento pro kolonizační účely vzniklý řád uplatnit. Toto vysvětlení však mělo zřejmě zakrýt skutečnost, že Olomoucké biskupství poukázalo na skutečnost, že klášter se staví na jeho pozemcích a bez jeho souhlasu. Tato nepříjemná situace byla asi vyřešena nějakým postoupením biskupského majetku novým feudálním majitelům včetně malého kostelíka sv. Václava v Křižanově.

Je také možné, že založení Křižanova souviselo s kolonizační činností markraběte Vladislava Jindřicha, který kolonizoval prales od jihovýchodu a z jehož kolonizace vznikly vsi na Bítešsku – i sama Velká Bíteš, která byla původně po něm pojmenována (Heinrichs). Přesně kdy a jakým způsobem byl Křižanov založen se již asi nedozvíme.

Takže na otázku: Kdy vznikla křižanovská farnost, můžeme odpovědět jen neurčitě. Bylo to v době, kdy zde již byl kostel, byl zde kněz a byli zde farníci. Mohlo to být koncem 11. století nebo někdy během 12. století. Tato farnost patřila pod diecézi Olomouc, arcidiecézi Mohuč. Bylo to v době, kdy na Moravě vládla údělná knížata. Postupně během 13. století se k farnosti přidávaly nově založené vsi Dobrá Voda, Kadolec Kundratice, Kozlov, Horní Libochová, Sviny a Jívoví. Nic víc o tom říct nelze, neboť písemné záznamy se nedochovaly. Postavení prvního románského kostela zde v Křižanově je však těmito okolnostmi dostatečně zdůvodněno a Křižanov se tím stal nástupním místem kolonizace pohraničního pralesa až za nového majitele Přibyslava z Křižanova někdy v první třetině 13. století.

Nejstarší dochovanou písemnou zprávou o Křižanovu je latinsky psaná listina prvního historicky doloženého majitele zdejšího kraje pana Přibyslava z Křižanova z roku 1239, kterou osvědčuje předání patronátních práv ke křižanovskému kostelu brněnskému špitálu sv. Ducha, jejíž text zde uvádím v českém překladu:

„Přibyslav pán na Křižanově a župan brněnský list tento píše všem, kdož spásy hledají v Hospodinu. Neslušíť zajisté, aby někdo z vnuknutí Božího slib posvátný učiniv, splnění jeho opomenul, neboť opomenuv je, pozbyl by naděje v odměnu. Z vnuknutí božího a za souhlasu choti mé manželstvím se mnou spojené Sibily jakož i se souhlasem dětí našich, pro útěchu duší našich i duší příbuzných našich přítomných i budoucích a aby milost boží dopřála nám i dětem našim bezpečného života pozemského, k podpoře chudým a uzdravování nemocných, špitálu sv. Ducha v Brně, jenž od slovatného občana brněnského Rudlina byl založen s dovolením důstojného biskupa olomouckého Roberta a kapituly jeho i slavného krále českého Václava, důchody nám příslušející věčným právem postupujeme k vybírání. Forma pak darování našeho jest takováto:

Kostel v Křižanově témuž svrchu řečenému špitálu věčným právem postupujeme a udělujeme mu desátky ze všech vesnic ke kostelu křižanovskému patřících, ať jsou již vystaveny, nebo teprve vystaveny budou. Bude-li pak v okrese řečeném ještě jiný nějaký kostel vystaven, i nad tím právo podací špitálu dáváme a s dovolením důstojného biskupa

Roberta i kapituly jeho, darujeme mu též, jak v zemi vzdělané, tak i v pustinách obvodu řečeného výnos všech desátků z cel, rybníků, potoků, z prodeje dříví a i z peněz soudních, desátky pak též dáváme špitálu z usedlostí ve vesnici Tulešicích nám patřících a půllánu k tomu, aby tím snáze je mohli vybírat. Nadto dvě vesnice Lulč a Radomilice totiž věnujeme k úplnému vlastnictví. Kromě toho ještě desátky z vesnice Nestorovic dáváme k podporování chudých a uzdravování nemocných. Kdyby snad někdo z nástupců našich nebo jiná osoba některá z vnuknutí ďáblova pokusila se něco z toho zrušiti proti ustanovení listu tohoto, nebo nějaké příkoří činiti, mocí pana biskupa olomouckého budiž vyobcován z církve a neuposlechne-li a nespraví-li škody, uvržen budiž při posledním soudu ve věčnou pomstu. Amen“.

Brunae, III.kal. Januarii 1239

(Následují jména svědků)

Jak Přibyslav nabyl Křižanov nevíme. Ambrož Svatoš, který byl v minulém století představeným České dominikánské provincie, napsal ve své Knize „Paní Zdislava“, že Přibyslav dostal Křižanov s velkou částí pohraničního pralesa od krále Václava I. Tento autor však nebyl historik a v dějinách 13. století se příliš nevyznal. Přišel-li Přibyslav na Moravu na počátku 20. let 13. století, aby zde na svém území nejprve zakládal okolní vsi, pak to muselo být za panování krále Přemysla I. Otakara a ne Václava I. (ten nastoupil na trůn až v roce 1228). A mohlo to být také tak, že zdejší kraj zakoupil od olomouckého biskupství Přibyslavův otec Zbyslav z Bratčic (nebo Petr, kastelán čáslavský) pro své syny (bratrance) Jana z Polné a Přibyslava z Křižanova. Jisté však je, že Křižanov v době příchodu Přibyslava již existoval a že Přibyslav Křižanov nezaložil. Také zde Přibyslav nepostavil hrad ani zde nevybudoval kostel. Jak se nám dochovalo v Kronice kláštera žďárského (Cronica domus Sarensis), postavil si zde jen tvrz. Protože zdejší starý románský kostelík neměl kryptu, musel Přibyslav být po své smrti pohřben v Brně u minoritů. Kdyby zde byl postavil kostel, jistě by si v něm vybudoval i místo posledního odpočinku.

V Křižanově se nacházejí stopy, které by mohly svědčit o poněkud starší nepsané historii. „Vlastivěda moravská – Velkomeziříčský okres“ o nich píše na straně 218. Jsou to nálezy staré keramiky v prostoru horní části Benešova náměstí zvaném „Na Kopečku“ vytvořené na hrnčířském kruhu z hlíny s příměsí tuhy a autor Vlastivědy je považuje za nálezy z tzv. doby hradištní, kterou se označuje období od roku 450 do 1100 po Kr. Současná věda – archeologie je ke stáří těchto křižanovských nálezů poněkud skeptická. Tato dnešní věda tvrdí, že se nejedná o hmotné doklady toho, že první obyvatelé Křižanova, pohřbívali své mrtvé žehem tedy, že by šlo o nějakou recidivu pohanství, že by někteří obyvatelé jižních krajů pod tlakem pohanských aktivistů utekli do pralesa, který pokrýval tyto naše končiny a založili si zde svou osadu nepřístupnou civilizaci, která již byla křesťanská. Je přece známo, že český kníže Břetislav II. (zemřel roku 1100) vykázal ze země různé čaroděje, žrece a šamany, nechal kácet posvátné stromy, zakázal oběti duchům a pohřby mimo hřbitovy, takže pozůstatky pohanství se udržovaly někde dost dlouho. Názory, že se jedná o urny s popelem zemřelých pohanů tedy nejsou tak zcela fantastické. Fotografie jednoho z těchto nálezů

jsem poslal Akademii věd – oddělení středověké archeologie v Brně. Tam mě ujistili, že se nejedná o nález z hradištního období, ale ze 13. století. Fantastický mně připadá jejich názor, že nejde o popelnice, ale že tyto nádoby byly zakopány s penězi, které mezitím lidé vyzvedli a nádoby v zemi ponechali. Může také jít o pohřby mrtvě narozených dětí, které jako nepokřtěné nemohly být pohřbeny na křesťanském hřbitově.

Takže historicky doložené dějiny Křižanova začínají vlastně až Přibyslavem z Křižanova a jeho rodinou, což podrobně vysvětluje „Kronika kláštera žďárského“.

3 Písemné zmínky o založení Křižanova – kritika pověstí

V období romantismu (počátek 19. století) nebo snad ještě později se objevila vymyšlená pověst o založení Křižanova. Zmiňovat se o ní by nemělo vůbec smyslu, kdyby se někteří (např. Petr Uhlíř ve své publikaci „O. Cyril Šíma, O. P. o životě a díle“ na ni neodvolávali jako na skutečně doloženou událost. Zde uvádím její text:

„Dle tradičního podání vznikl Křižanov po založení hradu v Meziříčí asi v roku 686 v době Sámově. Obyvatele meziříčské tvrze postihlo několik bezúrodných roků, takže se dostavil hlad. Zásoby v hradních zásobárnách byly již malé, proto hleděl jeden druhého jakýmkoli způsobem vyhladit, aby bylo co nejvíce zásob uchráněno. Tato nenávist rozdělila obyvatelstvo na dvě části, které mezi sebou bojovaly. Slabší strana byla poražena. Ti, kteří, se zachránili, utekli v malém hloučku na místa, kde stojí Křižanov. Na místě, kde stojí zámek, se štvanci zastavili. Byli vyčerpáni a vysílení. Postavili si zde chýši a živili se rostlinnou potravou, až se rozmnožili na tolik členů, že se mohli bránit, postavili si na místě dnešního zámku tvrz. Poloha a okolí dnešního zámku nasvědčují těmto vyprávěním. Od roku 1287 možno se již dočíst pravdivějších dat o Křižanově, tehdy různě pojmenovaném (Chrysan, Czyzans, Chrysansis). Později byl na místě tvrze postaven hrad“.

Jiná pověst praví, že v dobách, kdy byl v místech dnešního Křižanova hustý prales, jistý poutník, když tudy procházel, si dělal na stromech kříže, aby nezabloudil při zpáteční cestě. Podle toho pak Křižanov obdržel své jméno.

Skutečnost je pravděpodobně daleko prozaičtější. Prostě se zde křižovaly dvě nebo více cest. Odtud název Křižanov.

3.1 Omyly z dějin Křižanova, které se tvrdošijně opakují

O místních dějinách už bylo popsáno mnoho papíru. Bohužel část těchto tzv. pramenů neodpovídá skutečnosti. Tyto omyly vznikly nepochopením některých dochovaných zpráv nebo tím, že některé prameny historie autoři předchozích prací neznali. Zde se zmíním o třech nejdůležitějších omylech:

3.2 K dějinám a zasvěcení farního kostela.

Nejstarší písemná zpráva o Křižanově – darovací listina Přibyslava z Křižanova o darování patronátních práv ke křižanovskému kostelu brněnskému špitálu z roku 1239 mluví o kostelu, aniž ho nějak přesně vymezuje. Jaký kostel to byl, kde stál, komu byl zasvěcen a hlavně kdo a kdy ho postavil – nic z toho se z této listiny nedozvíme. Navíc Přibyslav zde slíbil darovat špitálu i veškeré práva z dalších kostelů, které za jeho držení a držení jeho následníků budou vystavěny. Tato věta jednak přispěla k tomu, že listina byla považována za falsum a také k tomu, že soudní tahanice hned po několika desetiletích

vyvolala velké pohoršení v tehdejší společnosti. Po postavení kostela v Radešínské Svatce se brněnský špitál, potažmo řád johanitů, začal soudit o příjmy z tohoto nového kostela, které mu listina zaručovala a které také potřeboval farář tohoto nového kostela v Radešínské Svatce.

Takže historii kostela může ozřejmit jen studium architektury a zvyklostí tehdejších stavitelů. Podle zachovalého románského okna na severní zdi kostela dnes víme, že křižanovský farní kostel byl původně postaven v románském slohu, tedy zřejmě před příchodem Přibyslavovým do Křižanova. V gotickém slohu, který k nám ze západu přicházel, se začalo masověji stavět až v druhé polovině 13. století. A z tehdejších zvyklostí víme, že každý stavebník kostela si v něm pro sebe vybudoval pohřební kryptu. Náš farní kostel žádnou kryptu až do 16. století neměl, protože jej zřejmě nepostavil Přibyslav, který proto musel být pohřben v Brně u minoritů a členové jeho rodiny ve žďárském klášteře. Je tedy nesprávné tvrdit, že farní kostel stavěl Přibyslav.

S tím souvisí i naprosto nereálné tvrzení Kratochvílovy Vlastivědy moravské na str. 236 že: „farní kostel sahá svou zachovalou částí gotickou do let 1230–1240“. Kdyby to bylo pravda, tak by gotický presbytář našeho farního kostela byl jednou z prvních, ne-li vůbec první gotickou stavbou v Českých zemích. Tak klášter v Praze Na Františku založila svatá Anežka v roce 1234 a stavěl jej pro ni její bratr král Václav I. a klášter Porta coeli v Tišnově stavěla královská vdova po Přemyslu Otakaru I. Konstancie Uherská v roce 1235 ve slohu burgundské gotiky. A těmto královským donátorům a hlavně jejich finančním možnostem se tehdejší majitel Křižanova Přibyslav jistě nemohl rovnat. Podle nápisu na zdi na epištolní straně hlavního oltáře pocházejícího z roku 1381 lze soudit, že gotický presbytář kostela je dochovaná část přestavby kostela provedené za patronátu johanitského řádu až ve 14. století. Je tam totiž napsáno latinsky gotickou bastardou že: „Hanc archam disponi fecit sacerdos Johannes ad laudem Dei et in honorem Sancti Johannes Baptistae A.D. MCCCLXXXI“ by se dal přeložit: Tento oltář dal poříditi kněz Jan ke slávě Boží a ke cti sv. Jana Křtitele L. P. 1381. A protože se oltář pořizuje do nově postaveného kostela, lze tento letopočet považovat za rok dokončení stavby gotického kostela.

Dalším je nesprávně tradované tvrzení, že farní kostel byl původně zasvěcen Panně Marii – toto zasvěcení neměl farní kostel, ale hradní kostel, zbořený ve válkách 15. století, na jehož ruinách, v nichž se zachovala původní apsida, vznikla v 16. století bratrská modlitebna a později pohřební kaple Křineckých z Ronova přestavěná v 18. století na kapli sv. Barbory, když se stal Křižanov hornickým městečkem.

Ke svatováclavskému zasvěcení našeho kostela snad mohl přispět olomoucký biskup Jindřich Zdík (1083–1150), který tímto titulem vysvětil novou katedrálu v Olomouci, k níž přenesl sídlo diecéze od kostela sv. Petra. Tento biskup snad mohl tento náš farní kostel také vysvětit.

3.3 K počátkům Křižanova a dějinám křižanovského hradu

Tvrzení, že Přibyslav založil Křižanov a postavil v Křižanově hrad není přesné. Vyvrací to další dochovaná písemnost „Kronika kláštera žďárského“ (Cronica domus Sarensis) napsaná kolem roku 1300. Tam se píše středověkou latinou: „Dominus Pzsibizlaus in Crisans mansit, quod tunc fundaverat ipse, sed nondum fuit hoc castrum, quod cernitur ecce = Pan Přibyslav přebýval v Křižanově, který sám založil. Nebyl to však hrad, který je vidět nyní.“ Přibyslav byl – z našeho pohledu královským „zaměstnancem“ a na budování hradu v Křižanově neměl ani čas, z počátku ani prostředky a v té době ani souhlas krále ke stavbě. Pracoval na Veveří a v Brně a v Křižanově si mohl proto postavit jen dřevěný příbytek – tvrz, v níž občas pobýval se svou rodinou. Podle novějších výzkumů (Zdeněk Kudělka: Výzkum románské architektury na Moravě)) stála Přibyslavova tvrz v blízkosti farního kostela a tvořila s ním jakýsi opevněný prostor, tak jak to tehdy bylo zvykem. Podobně je to ve Velké Bíteši, v Osové Bitýšce apod. Hrad v Křižanově postavili až Přibyslavovi dědicové v druhé polovině 13. století – viz „quod cernitur ecce“ = který je vidět nyní t.j. v době, kdy století 13. se právě ke konci chýlí, tedy kolem roku 1300. Dle M. Plačka: „Hrady, zámky a tvrze na Moravě a ve Slezsku“ založil křižanovský hrad Vítek ze Švábenic – manžel Anežky dcery Bočka z Obřan. Z toho lze vyvodit závěr, že Přibyslav do Křižanova přišel, když už zde stál kostel, byly zde i nějaké domy a postavil si zde jakési malé sídlo – tvrz. Hrad ani kostel zde nepostavil. To, že Křižanov byl založen v dobách krále Sáma, jak nám to říká výše uvedená pověst, je nesmysl stejně jako vročení založení Křižanova v roce 450 po Kr. jak to napsal Petr Uhlíř v letos vydané knížce o životě P. C. Šímy na str. 59 a 60 v kapitole „Městečko Křižanov – stručný místopis 1a historie“, kde má ještě další omyly jako jsou zasvěcení farního kostela, a označování pánů z Obřan za pány z Kunštátu apod.

3.4 Boček z Obřan nebo Boček z Kunštátu?

Kratochvílův „Velkomeziříčský okres Vlastivědy moravské“ převzal historii Křižanova napsanou Dr. Jindřichem Chylíkem. Po něm další autoři označují nesprávně Bočka z Obřan – nověji nazývaného Bočkem ze Zbraslavi a Jaroslavic jako Bočka z Kunštátu, což je hrubý omyl. Boček z Kunštátu byl vnukem Kuny ze Zbraslavi, který žil v roce 1250 až 1295. Tento Kuno byl bratrem Bočka z Obřan (Zbraslavi a Jaroslavic) a kolonizoval Kunštátsko získané od Václava I. Boček z Kunštátu byl Kunův vnuk a vlastně prasnovec Bočka z Obřan (Zbraslavi a Jaroslavic). Křižanov nebyl nikdy v majetku žádného z pánů z Kunštátu.

V této souvislosti je třeba říct něco o vzniku jmen prvních příslušníků české a moravské šlechty. Příjmení těchto právních šlechticů se tvořilo podle jejich sídla, v němž žili. Jako svobodní se jmenovali podle otcovského hradu. Např. Boček ze Zbraslavi (u Brna), což byl hrad jeho otce Heralda ze Zbraslavi. Jakmile nabyl nějaké jiné panství – psal se po něm – Tedy Boček z Obřan,

později z Jaroslavíc. Tento Boček dostal od krále Přemysla Otakara titul hrabě z Berneku. U žen se příjmení tvořilo do sňatku z místa bydliště otce, po svatbě jako místo bydliště, kde žila se svým manželem např. Zdislava z Křižanova po svatbě s Havlem z Markvartic měla příjmení Zdislava z Lemberka (podle hradu, na němž s manželem Havlem žila). Jelikož až na Lemberku dosáhla pověsti svaté paní, nemůžeme ji ani my, Křižanováci, nazývat svatou Zdislavou z Křižanova. Nápis na jejím pomníku v Křižanovském farním kostele, kde je označena jako svatá Zdislava z Křižanova je nesprávný. Ostatně než se objevila „Kronika kláštera žďárského“ (Cronica domus Sarensis) v 19. století, byla svatá Zdislava mylně nazývána Zdislavou z Berků. Proto jí také František Antonín Berka z Dubé postavil nad jejím hrobem v Jablonném krásný barokní chrám, protože ji mylně považoval za svou prapříbuznou. Šlechtický rod Berků z Dubé však odvozuje svůj původ od Častolova – bratra Jindřicha ze Žitavy. Tento Jindřich se jako vdovec oženil s vdovou Sibylou po Přibyslavovi z Křižanova, která byla matkou sv. Zdislavy. Sibyla s Jindřichem již neměla žádné děti, neboť on zemřel po roce manželství. Sestra sv. Zdislavy Eliška se provdala za Jindřichova syna Smila z Lichtenburka. Nešlo tedy o pokrevní příbuzenství sv. Zdislavy ani s rodem Lichtenburků, natož o příbuzenství s jejich vedlejší větví Berků z Dubé. Označení svaté Zdislavy za Zdislavu z Berků bylo nesprávné a vyplývalo jen z nedostatečné historické paměti.

Jsou i jiné omyly. Zřejmě se jim už asi nevyhneme. Toto byly jen ty hlavní z křižanovských dějin.

4 Dějiny městyse Křižanova a jejich vztah k dějinám farnosti

Křižanov patřil nejprve k župě brněnské, později ke kraji brněnskému. Zpočátku byl vesnicí, teprve pan Přibyslav z něj udělal střed svého panství a také tzv. trhovou ves (německy Markt nebo Marktflecken), kde byly konány trhy a kde kromě zemědělského obyvatelstva bydleli i řemeslníci. Křižanov asi nebyl nikdy výslovně na městečko povýšen.

Do 13. století vyplývalo veškeré veřejné a soudní zřízení obce velkou měrou ze zřízení župního. Obec navenek zastupovali kmetové povesní čili vesničtí starostové, kteří s takzvanými hromadami spravovali obec, vyřizovali spory mezi osadníky a zároveň vykonávali správní úkoly, kladené na ně vrchnostenským úřadem. Obec se starala též o záležitosti soudní a ručila za pořádek ve svém obvodu. Těžší případy se projednávaly před župními soudy popř. před soudy zemskými.

Z příslušnosti k župám vyplývaly i jiné těžké povinnosti. Bylo to předně placení poplatku, který museli obyvatelé platit za ochranu bezpečnosti, kterou jim poskytovala župa. Dále to byly velice obtížné zemské roboty, které se během času stále zvětšovaly. Zemské roboty byly vlastně veřejné práce, ke kterým byli zavázáni obyvatelé celé župy. Župní hrady byly původně jakási veřejné ohrady pro všechny obyvatele v čas potřeby. Všichni byli tedy povinováni napomáhat k jejich udržování. Museli mýtit lesy, stavět a opravovat hrady, konat hlídky na hradbách dnem i nocí, dělat a opravovat cesty, mosty a hráze, dále byli povinni chovat vedle svých koní i koně královské pro zemskou potřebu. Také královu družinu museli opatrovat, dovážet potravu a válečné potřeby. Zemské roboty představovaly pro lid ty největší svízele.

Roku 1293 vydal český král Václav II. žďárskému klášteru zvláštní privilegium, podle kterého obyvatelé městečka Křižanov, Nového Města a Bobrové a jejich okolí byli vyňati z pravomoci župních soudů. Byly podřízeny soudu v městečku Žďáře (ovšem jen obyvatelé Horního Křižanova a vesnic, patřících klášteru). Dolní Křižanov příslušel nadále k župnímu soudu. Později byly soudní pravomoci předávány vrchnostem. Vrchnost se však snažila dosáhnout co největšího vlivu na soudnictví v městečku. Konečně ve 14. století dosáhla vrchnost podobných výsad jako žďárský klášter. Vrchnost pak (tentokrát páni z Lomnice) jmenovali rychtáře, který společně s konšely vykonával nižší soudní moc nad členy obce. Na obecních schůzích (hromadách), se vyřizovaly i hospodářské záležitosti obce i sousedů a vrchnostenské požadavky. Těžší případy náležely pod přímou pravomoc vrchnosti nebo dokonce zemských soudů.

Křižanov byl tehdy rozdělen na dvě části: žďárskou (klášterní tzv. Horní Křižanov a lomnickou tzv. Dolní Křižanov a měl i dva rychtáře. Klášter zřídil v Horním Křižanově dědičnou rychtu. Hranicí mezi oběma částmi byla Libochůvka.

Ve 13. století byla obě náměstí určitě tak velká, jak je vidíme nyní. Nejstarší ulicí byla ulice vedoucí k hradu. Hrad stál na mírném návrší, které nebylo odnikud nějak zvláště chráněno. Farní kostel byl malý stavěný v románském slohu. Ke konci století byl postaven i hradní kostel Panny Marie před hradem. Sousedské domky byly sroubené ze dřeva a pokryté došky. Náměstí nebyla nijak upravena, byly zde louže, různé odpadky a nepořádek – zkrátka byl středověk a péče o čistotu a pořádek nebyla považována za důležitou.

O nějakém panství křižanovském nemůže být ještě ani řeči. Tehdy netvořivalo panství zaokrouhlený celek, každá ves byla obyčejně považována za samostatné panství. Mimo to měly některé vsi dva i více pánů, každému patřil díl nebo bylo zase několik usedlostí prodáno nebo zastaveno, takže poměry byly dost spleť. Páni z Lomnice měli půl Křižanova, hrad a dvůr v Křižanově. Patřily jim též důchody a mýta v Křižanově. Důchod z mýta byl dost značný, protože Křižanovem vedla čilá obchodní cesta z Meziříčí k Bystřici a ze Žďáru k Brnu.

Jak velký byl v té době asi Křižanov? To přesně nevíme. V jedné polovině tzv. Dolním Křižanově bylo něco přes 40 usedlostí. Celý Dolní Křižanov s ulicí Zámeckou, Sychrovem a snad i s Meziříčskou ulicí měl asi 80 domů. Počítáme-li na Horním Křižanově asi 50 domů, můžeme odhadnout počet všech domů v Křižanově na 130. Obyvatel mohlo být kolem 800, národnosti české a německé. Zejména na Horním Křižanově byl hojně zastoupen německý živel, protože žďárský klášter na své statky hodně usazoval Němce. Ve Žďárském urbáři z roku 1407 jsou jmenováni tito lidé, klášteru poddani: Sabrčík, Hanne, Pátek, Rybka, Vaněk, Knapl, Petřík Křížův, Jan Plüme, Adam Procek. Také křižanovští rychtáři Thiermann a Jaklin byli Němci. V českém prostředí se však Němci dlouho neudrželi, během husitských válek se počestili a zbyla jim jen německá jména. Křižanovští byli nejprve náboženství katolického, pak vlivem pernštejnské vrchnosti, která na zdejší faru dosazovala husitské kněze, byli křižanovští obyvatelé podobojí. Němci zůstávali stále katolíky.

Obyvateli tehdejšího Křižanova byli především řemeslníci a rolníci. Předním řemeslem byli u nás řezníci a byli proto v cechovním řádu Karla IV. na prvním místě. Podobně pekaři – ti měli v Dolním Křižanově 5 krámků. Hospod čili domů šenkovních bylo v Dolním Křižanově 5, o nějaké hospodě v Horním Křižanově v té době nevíme. Zato měla opatská strana lazebníka. Středověcí lazebníci byli jednak majitelé lázní, ale hlavně lékaři, holiči a bradýři. Do časů krále Václava byla jejich živnost pokládána za nepočestnou. Teprve král Václav IV. jim udělil roku 1406 zvláštní výsadu, v níž je prohlásil za počestné. V roce 1408 měl lazebník podsedeck a byl osvobozen od vrchnostenských

poplatků. Bydlel někde pod kostelem. Na opatské straně byl také pernikář. Ostatní řemesla byla u nás jistě také zastoupena, i když se kromě jircháře neuvádí. Obchodník se nepřipomíná žádný, i když u nás určitě nějaký byl. Někteří řemeslníci měli vedle svých živností i pole.

Ostatní obyvatelstvo se zabývalo polním hospodářstvím. Většinou zde byli malí hospodáři zvaní podsedníci. V Dolním Křižanově jich bylo 15. Vedle nich bylo v Dolním Křižanově 5 a půl lánu, které drželo několik pololáníků a čtvrtláníků. Lán byl základní daňovou jednotkou. Jednotlivé usedlosti – grunty byly zařazeny podle své velikosti do jednotlivých typů lánů: čtvrtlán, půllán, celolán a z nich měly stanoveny své platební povinnosti – úroky.

O způsobu jejich hospodaření však nevíme nic zvláštního. Pěstovalo se žito, ječmen a oves, pšenice jen málo. Dobytek sousedů pásal obecní pastýř. Byl to zřejmě nějaký zámožnější člověk, protože měl podsedek a byl osvobozen od některých panských dávek.

Podle poplatků, které museli poplatníci platit, můžeme usuzovat na velikost Horního a Dolního Křižanova. Horní platil ročně klášteru méně než Dolní Křižanov pánům z Lomnice. Musíme však uvážit, v Dolním Křižanově bylo jednak víc obyvatel, jednak někteří museli platit více – jako šenkýři, rezníci a pekaři. Po husitských válkách se křižanovští domohli cenné výsady. Roku 1437 jim Jan z Meziříčí a Křižanova udělil právo odúmrti (do té doby totiž majetek každého, kdo zemřel bez potomků, připadl vrchnosti). Toto právo však platilo pouze pro obyvatele Dolního Křižanova. Hornímu udělil právo odúmrti opat žďárského kláštera Jan teprve v roce 1464.

V roce 1437 koupil Jan I. z Pernštejna městečko Dolní Křižanov. Od té doby nebylo zdejší panství samostatné, ale bylo součástí panství pernštejnského. Správa všech statků bývala za Viléma z Pernštejna v Pardubicích. V Křižanově býval panský úředník a písař. Roku 1459 byl úředníkem v Křižanově Mikuláš z Mirošova a z Meziboří a v roce 1546 Jiří Sadovský ze Sloupna. Chudší zemané dávali své děti do služeb k bohatším velmožům. Panský úředník měl na starosti nejen panské hospodářství, ale byl také zástupcem vrchnosti. Těžší případy sám soudil. Ke Křižanovu patřily okolní vesnice, ale ne všechny. Patřil k němu i Jakubovický dvůr. Vázaly se k němu roboty a sice poddaných kláštera. Byla to tzv. „oprava“. (Klášter ve dvoře nemohl mít soudnictví, ochrana nad ním byla svěřena sousedním pánům – u nás majitelům zámku. Za to měli právo požadovat od těch lidí robotu). Roboty nebyla velká, jen zaorávat k setí. Ke dvoru dále patřily 3 rybníky a 1 rybníček v lesích. Křižanovský hrad byl tou dobou stále zpustlý. Byla tam asi jen obydlí úředníků. Pernštejnská vrchnost u nás nikdy nesídlila. U hradu byl též panský pivovar.

Roku 1458 udělil městečku Křižanovu na přímluvu Viléma I. z Pernštejna král Matyáš Korvín – Uherský právo pořádat jarmarky. Jeden na den

sv. Kateřiny, druhý na den sv. Petra a Pavla. Toto privilegium, nejcennější ze všech, mělo velký hospodářský význam.

Úřední a hospodářské záležitosti spravovali u nás zvláštní obecní úřadové – totiž rychtář, purkmistr, konšelé, obecní hospodáři a obecní starší. Tenkrát však měl obecní úřad nesrovnatelně větší působnost než dnes. Zastával i práce, které potom konaly hejtmanství, soudy a berní úřady.

První osobou na obci byl rychtář, jehož odznakem bylo rychtářské právo neboli regiment. Původně bylo rychtářství dědičné. Později bývali rychtáři voleni na jeden rok. Občané je obvykle volili a vrchnost je stvrzovala. Při dosazování rychtáře byl jakýsi obecní svátek. Co všechno měl takový rychtář na práci? Rychtář byl soudní instancí a to nejen ve věcech civilních, ale i trestních. Z civilních věcí spadaly pod jeho pravomoc soudy o menší dluhy a jiné věci soukromoprávní – koupě, trhy, směny, smlouvy (asi jako nynější soudce nebo notář). Po něm se jmenovaly knihy gruntovní, do nichž písař zapisoval všechna jednání, knihami neboli registry gruntovními. V tom jednal samostatně. Konšelé mu při souzení pomáhali, jednalo-li se o spor o pozemek, pastvu, služebnost. Velké pře rozsuzoval vrchnostenský úředník. Rychtář byl také soudcem ve věcech trestních, v tom mu pomáhali rovněž konšelé. Soudili všechny přečiny proti zákonům a mravům. Pouze těžší případy soudila vrchnost sama. Tak byli občané Horního Křižanova do r. 1487 poddani žďárskému klášteru příslušní pod rychtářský soud ve všem, vyjímaje žhářství, vraždu, cizoložství a krádež. Rychtář dále vybíral poplatky a dávky, které musili poddani platit své vrchnosti. Byl také jakýmsi policejním komisařem, musel dbát o pořádek a mravy.

Jinou úřední osobou byl purkmistr. Purkmistr měl na starosti hlavně hospodářskou správu obce. Nevíme však, jak dlouho každý purkmistr úřadoval – snad jen dva měsíce, aby se v tomto úřadě za rok vystřídali všichni konšelé. Bylo jich 6 volených sousedy nebo jmenovaných panským úředníkem. Konšelé byli jednak poradním sborem rychtáře, jednak purkmistra. Samostatně měli dozor nad živnostníky. Určovali ceny, hlavně potravin, pečiva a masa a dohlíželi nad jeho jakostí. Vykonávali také činnost tržní policie.

Vedle nich byli ještě dva obecní starší, kteří spravovali obecní majetek. Hlavním majetkem obce byla pustina Loučky, kterou roku 1548 prodal Jan II. z Pernštejna městečku Křižanov za 100 zlatých tehdejší měny beze všech jiných platů. Jan z Pernštejna si vymínil jen rybníky, které měl na té pustině, ty měly zůstat panskými. Smlouva se zachovala v obecním archivu (nyní pracoviště Okresního archivu ve Vel. Meziříčí). Dalším majetkem obce byly obecní rybníky. Roku 1516 dovolil Jan II. z Pernštejna městečku Křižanovu udělat si v Loučkách, které byly tehdy ještě panské, další rybníček. Městečko mělo příjmy z obecního lesa, z prodeje ryb, z masných krámů a konečně z odúmrtě a ze soudů.

Vydání obce byla různá. Jednak na obecního písaře (býval jím správce školy) a vydržování kanceláře, pak na různé pitky při obnovování úřadů, na udržování obecního majetku a městské zřízence, ponocné, biřice, na trubače, který býval hlásným a na kata.

Branná povinnost byla tehdy všeobecná. Pokud povolil zemský sněm králi válečnou berni, byla rozpočtena na jednotlivé stavy. Vrchnosti ji zase rozpočetly na města, městečka a vsi. Přispívat museli nejen penězi, ale také mužstvem. Vedle toho musela být v každém domě jedna zbroj pro případ vpádu k ochraně městečka a hradu. Královskou berni, která byla vypisována na válečné útraty (tehdy byly války s Turky), rozvrhovala vrchnost také na poddané.

Vrchnost měla velký vliv na celou správu státu. Zemské úřady zastávala šlechta. Vydávala rozkazy buď všeobecné nebo pro jednotlivé případy. Vilém z Pernštejna vydal dokonce celé obecní nařízení, sice podle jména jen pro město Pardubice, ale ve skutečnosti muselo být zachovááno i v jiných městech a městečkách na jeho panství, tedy i v Křižanově.

Co se týče náboženských poměrů, katolíci u nás po husitských válkách zřejmě nebyli, neboť vlivem kališnických farářů se stali kališníky, později se z kališníků stali luteráni. Jan I. z Pernštejna byl kališník, pak katolík, ale mírný. Jan z Pernštejna II., čili Bohatý byl zpočátku český bratr, pak horlivý luterán. Vratislav byl katolík, k jinověrcům snášenlivý. Pan Vilém, nejslavnější člen a ozdoba rodu perňštejnského, výtečný hospodář a znamenitý politik byl katolík. Své náboženské přesvědčení však označil slovy: „S Římany věřím, s Čechy (podobojími) držím, s Bratřími umírám.“ Tehdy platila zásada: „Čí kraj, toho náboženství.“ To znamená, že poddaní se museli co do náboženství srovnat se šlechtou, která obsazovala fary ve svých panstvích faráři toho vyznání, které šlechta sama zastávala.

Za Viléma II. z Pernštejna se v Křižanově usadili příslušníci Jednoty bratrské. Vilém z Pernštejna totiž, ač sám katolík, byl ochráncem Jednoty a několikrát se jí zastal i proti králi. Bratrská náboženská obec si zde zřídila na Sychrově svůj vlastní sbor (něco jako naše fara a škola), měli svého správce sboru, který zde sídlil se svými pomocníky. Sbor tam míval také svou dílnu, protože bratřští kněží byli řemeslníky a živili se prací svých rukou. Pak zde též byla bratrská škola a pohostinské místnosti pro cestující. K bohoslužbám měli od Viléma z Pernštejna propůjčen vypálený hradní kostel Panny Marie. Bratři si z něj zřídili svoji modlitebnu. Při sboru byl bezpochyby i kněz. Bratrské kněze dosazovala tzv. úzká rada, totiž 12 zástupců všech bratrských obcí, kteří byli zvoleni na sněmu. Kněz kázal, učil, zpovídal, bděl nad mravným životem svých podřízených, protože Jednota bratrská kladla největší důraz na mravný a spořádaný život věřících a její předpisy byly v tomto směru velice přísné. V tom pomáhali kněžím na shromáždění volení soudcové, velice pobožní a rozšafní mužové, kteří vykonávali dozor nad mravným životem příslušníků sboru, srovnávali rozepře mezi nimi, radili, starali se o sirotky a vdovy a vedli

hospodářství bratrské obce. Bratrští kněží bývali zpočátku i prostí muži z řad rolníků a řemeslníků, později byli vybíráni muži vzdělaní.

Jednota bratrská měla ve svém sboru i elementární školu. Tenkrát byl v Křižanově i lékař. Jmenoval se Tobiáš, který si koupil bratrský dům na Sychrově. Na konci Dlouhé ulice byly lázně, patřící lazebníkovi (ten býval zároveň i holičem).

S církevní správou v městečku úzce souvisel i špitál. Vilém z Pernštejna ve svém testamentu z r. 1507 odkázal křižanovskému špitálu 10 kop míšeňských ročně. Ve svém druhém testamentu tento odkaz zvýšil na 20 kop, což byla suma na tu dobu velice slušná. Správcem špitálu býval farář.

Obyvatelstvo Křižanova tvořili tehdy rolníci a řemeslníci. Většina se zabývala obojím. V Křižanově bylo tehdy usazeno několik nižších šlechticů (zemanů). Ti brali úroky ze svých vesnic, kde měli nějaký větší grunt. Měšťané je neradi viděli, poněvadž se zemané nad ně povyšovali a nechtěli se podrobit stejným břemenům jako oni. V polovině XV. století byli v Křižanově usazeni: Svach z Telče (držel půl vesnice Sklené), Markéta Slepá Vaňkova seděním na Křižanově měla u nás větší dvůr. Dále zde sídlil Matěj z Níhova, který měl v Křižanově dva lány. V XV. století bydlel na Meziříčské ulici pan Diviš Dvorecký z Dvorců, úředník „třebický“. Ten si později koupil horní dvůr v Jakubovicích. Sídlil zde i Tandaryáš Bule z Bořitova. Byli zde také židé. V původních a nálezových knihách se dočtete o „Izákovi, židovi z Křižanova“, jak žaluje své dlužníky. Úroky měl veliké, téměř 30 %.

Na základě register gruntovních lze také určit tehdejší velikost Křižanova: na Farním rynku bylo 45 domů, v Horním Křižanově 46 domů, na Meziříčské ulici 11 domů, na Ořechovské ulici 9 domů, na Sychrově 13 domů, na Dlouhé ulici 20 domů. Celkem měl tedy Křižanov 144 domů. Podle gruntovních register je možno také určit, komu který dům patřil a jeho cenu. Nejdražší v té době byl zřejmě grunt hostinského Jiřího Hřebíčka, který byl několikrát rychtářem. Stál 330 kop míšeňských. Ostatní grunty byly většinou nad 100 kop, několik také pod 100 kop (jeden dokonce za 40 kop). Na Horním Křižanově byly grunty menší a také lacinější, většinou mezi 50 až 100 kopami. Tak tomu bylo také na ulicích, jen na Sychrově bylo několik větších gruntů. Na Dlouhé ulici stával Cicálkův mlýn.

Usedlost (grunt) držel hospodář až do té doby, kdy již nebyl schopen práce a řízení hospodářství. Pozemky při gruntech se nesměly odprodat ani směniti bez vědomí vrchnosti. O rodinném majetku rozhodoval hospodář. V případě jeho smrti vrchnost. Životní úspory obvykle sedláci žádné nevytvořili. Majetkem bylo pouze to, co hospodář zaplatil ročními splátkami za převzatý grunt. Každý grunt byl totiž oceněn určitou částkou, dlouhodobě neměnnou a za niž se grunty mezi hospodáři přejímaly. Postoupení domu a splátky se zaznamenávaly do gruntovní knihy. Když nový hospodář převzal grunt, musel

složít závdavek a zbytek ceny splácel v určitých ročních částkách. Složený závdavek musel stačit na uhrazení dluhu předchozího majitele gruntu. Z ročních splátek se pak vyplácely dlužné podíly dřívějším podílníkům nebo sourozencům, jak postupně dospívali. Zbytek splátek majitele gruntu se po jeho smrti rozdělil mezi pozůstalou manželku a děti. Následující podílník si svůj podíl srážel ze závdavku. Takže tento složitý systém – dnes bychom řekli životního pojištění – fungoval, ovšem při předčasném úmrtí hospodáře se nároky podílníků komplikovaly. Podíly se proto se svolením vrchnosti mohly za nižší ceny i prodávat. Hlavní snahou vrchnosti bylo mít všechny grunty obsazené a přijímat od nich pravidelně peněžité i naturální dávky. Proto se vrchnost starala i o sirotky a po jejich dospělosti jim přidělovala opuštěné grunty nebo vdovám dávala nové hospodáře.

Jak již bylo uvedeno, když se grunty prodávaly a kupovaly, nebývala kupní cena vyplácena celá, nýbrž jen poměrně malý závdavek. Ostatní se pak splácelo ročně na sv. Václava nebo na sv. Jiří. Tak např. grunt zmíněného Hřebíčka stál 330 kop. Při koupi bylo zavdáno 30 kop a zbylých 300 kop se mělo splácet po 12 kopách ročně, kupující musel tedy splácet 25 let. Jinak to tehdy nebylo možné. Aby měl prodávající jistotu, že dostane své peníze, musel kupující postavit dva nebo více ručitelů. Zřídka býval zároveň s domem prodáván také dobytek či hospodářské nářadí a nábytek. Někdy byl také smlouván výměnek. Skoro pokaždé byla s domem prodávána tzv. zbroj, totiž helmice, přední a zadní kus (pancíř), meč, ručnice a obojek. Zbraň musela být v každém domě (někde i plátěná konvice k hašení) pro případ válečného vpádu k ochraně hradu a městečka.

V 17. století Křižanov prožíval třicetiletou válku a následně se vzpomínal z jejich následků. Ještě roku 1666 bylo ze 144 gruntů 89 gruntů pustých. Protože Křižanov ležel u hlavní silnice, procházela tudy vždy vojska, ať už vítězná nebo poražená. Nejhuře se chovali Švédové, kteří sebrali křižanovským 153 kusů hovězího dobytka a kromě toho neustále požadovali jídlo a ubytování. Obyvatelstvu se neulehčila ani robota a nejrůznější poplatky, které byli povinni vrchnosti platit. Roku 1667 bylo v Křižanově usazeno 29 řemeslníků, v roce 1682 už 104 řemeslníků. Tkalců bylo 24, 17 ševců, 13 krejčích, 10 řezníků a kovářů, 7 bednářů a 9 kožešníků. Roku 1674 zjistila lánská vizitace poddanského majetku toto: 45 osídlených domů s 974 měřicemi obdělaných polí, 7 domů nově pustých (v letech 1657–1673) se 117 měřicemi a 86 starých opuštěných domů se 301 měřicemi neobdělaných polí. O čtyřech domech se vůbec nevědělo, komu náležely před válkou. Od poloviny dvacátých let 17. století, kdy zde nová katolická vrchnost (Sieghardové) zahájila protireformaci a na faru byli dosazeni katoličtí faráři se obyvatelé stávali opět katolíky.

V 18. století se k poválečným útrapám přidal dobytčí mor a požáry. Utrpení lidu bylo hrozné, proto také docházelo k selským bouřím a nepokojům.

Roku 1749 bylo v Křižanově 94 řemeslníků, kteří byli sdruženi v cechy. Nejbohatší byli zřejmě řezníci a kováři, nejchudší krejčí a ševci. Řezníci a pekaři prodávali ve zvláštních masných nebo pekařských krámech. Obchody zde byly jen dva, z toho jeden židovský. Hospody byly koncem 18. století pouze dvě. Roku 1724 povolal Jan Josef ze Švalbenfeldu zemského měřiče Jana Kytla z Brna, aby každému zaměřil pole dle lánské komise z roku 1657. Bylo rozděleno i 650 měřic pronajatých polí za úrok (z měřice se platilo 4 krejcary a 12 snopů) a každému sousedovi popsány a odměřeny louky (354 a 1/4 měřice) a štěpnice (117 měřic) při městečku.

Roku 1749 měli poddaní ze 125 domů 1391 a 4/8 měřic polí, 117 měřic zahrad, 104 a 1/8 vozů sena. V roce 1793 bylo v městečku již 178 domů se 1182 obyvateli.

Do roku 1850 byl Křižanov poddanským městečkem, podléhajícím vrchnosti. Celé panství patřilo k brněnskému kraji. V r. 1850 při nové reorganizaci politické a soudní správy byl Křižanov zařazen do velkomeziříčského soudního okresu. Sídlo politické správy bylo v letech 1850 až 1855 v Jihlavě. Od roku 1855 byl okresní úřad (hejtmanství) ve Velkém Meziříčí. V čele obecní správy stál v r. 1850 volený starosta s obecní radou a širším obecním výborem. Místní obec Křižanov tvořilo v té době několik katastrálních obcí: Dobrá Voda, Jívoví, Kadolec, Horní Libochová, Kundratice, Ořechov, Radenice, Ronov, Sklené nad Oslavou a Sviny. Starostou byl c. k. setník na odpočinku Matěj Lukášek. Obce se však postupně snažily osamostatnit. V roce 1867 se osamostatnila Dobrá Voda, Kadolec, Horní Libochová, Ořechov a Ronov, Radenice a Sklené. V roce 1874 se pak odtrhly Kundratice a Jívoví, v roce 1884 Sviny.

V roce 1890 bylo v Křižanově 246 domů a 1515 obyvatel, v roce 1900 zůstal stejný počet domů, ovšem obyvatel bylo méně – jen 1481. Z toho bylo 1455 Čechů a 21 Němců, co se týká náboženského vyznání bylo u nás 11 evangelíků, 14 židů, ostatní byli katolíci. Náboženské složení křižanovských obyvatel se začalo výrazně měnit za socialismu jako následek protináboženského režimního tlaku a pokračovalo i po sametové revoluci, takže v současné době je v Křižanově podle posledního sčítání lidu z roku 2001 z celkového počtu 1892 obyvatel 59 % občanů bez vyznání a 9 % občanů, kteří svoji příslušnost k nějakému náboženskému vyznání neuvedli. Příslušníci židovské náboženské obce – rodina obvodního lékaře Dr. Picka, zmizeli z křižanovských dějin v roce 1942, kdy byli deportováni do koncentračního tábora, kde byli všichni umučeni. Od roku 1960 do roku 1975 působily v ústavu sociálních služeb v zámku řeholnice – Školské sestry sv. Františka.

4.1 Správa obce

V roce 1287 je Křižanov nazýván ještě vsí, o 6 let později již městečkem (městysem). Vrchnost jmenovala rychtáře, který společně s konšely vykonával nižší soudní moc. Na schůzích, které byly pokračováním starých obecních „hromad“, vyřizovaly se hospodářské záležitosti obce a sousedů i požadavky vrchnosti. V Křižanově bývali až do roku 1486 dva rychtáři – po jednom v každé části. Podobně i dva purkmistři a dvojí konšelé.

Dvanáct konšelů se střídalo po měsíci v purkmistrovství. Fungovali také jako tržní policie, určovali cenu potravin, pečiva, masa. Dva obecní starší spravovali obecní majetek. Roku 1734 se první konšel nazýval primátorem, druhý purkmistrem, ostatní úředními.

Zachovaná dvě jména rychtářů: Thiermann (1341) a Jaklin (1384). Není však známo, jestli jsou to rychtáři z Horního nebo Dolního Křižanova a zda bylo rychtářství dědičné nebo vrchností vždy nově obsazované. Rychtáři měli k ruce 6 konšelů, kteří byli jmenováni od samotné vrchnosti nebo voleni. Působnost rychtářova i konšelů spadala hlavně pod obor práva trestního. Vyslychal strany a menší věci za souhlasu konšelů soudil.

Větší pravomoc měl rychtář na Horním Křižanově. Ten, jako statek žďárského kláštera byl vyňat z pravomoci zemských soudů již za krále Václava II. a byl podržzen jen soudům klášterním – tedy opatovi nebo rychtářům od něho ustanoveným. Toto privilegium bylo stanoveno a potvrzeno králem Janem Lucemburským r. 1315. Císař Karel IV., tehdy ještě jako markrabě moravský, potvrdil znovu všechny výsady, dané klášteru a udělil mu zvláštní nové právo, aby mohl mít na svých statcích k potrestání zločinců (zlodějů, loupežníků a paličů stavu selského) kůl a šibenici. Tato dvě mučidla byla tedy jistě i v Křižanově. V těžších případech soudil asi rychtář žďárský, v Dolním Křižanově vrchnost lomnická. Poddaní kláštera se nemuseli nikdy před zemským soudem zodpovídat, poddaní pánů z Lomnice jen prostřednictvím své vrchnosti.

Za první republiky se obecní zastupitelstvo skládalo z 18 členů, obecní rada byla pětičlenná – starosta a 4 radní. Po II. světové válce byly zřízeny národní výbory, statut městyse byl zrušen. V čele místního národního výboru stál předseda, pomáhal mu tajemník, který zprvu však nebyl volený, ale jmenovaný.

Od roku 1990 se navracíme zpět k názvu obec, obecní zastupitelstvo má 13 členů, v čele stojí starosta obce. Zastupitelstvo se schází jedenkrát měsíčně, všechna jeho zasedání jsou veřejná. Radu naše městečko nemá. Od roku 2006 je Křižanov opět městysem, má vlastní znak a prapor.

4.2 Školství

Nelze říci s určitostí, kdy bylo v Křižanově zahájeno školní vyučování a jestli byla k tomu účelu zřízena celá budova. Jisté je, že za krále Jiřího z Poděbrad roku 1465 byl v Praze kanovníkem mistr Václav Křižanovský. Aby

mohl této hodnosti dosáhnout, musel projít tehdejšími školami a jejich počátkem bylo jistě školní vzdělání v místě jeho rodiště – v Křižanově.

První určitá zpráva o škole v Křižanově vysvítá z pergamenu, který byl dán Janem z Pernštejna na hradě Pernštejně v pondělí dne sv. Fabiána a Šebestiána roku 1539. V této listině je stvrzeno obdarování dřívějších pánů z Pernštejna a zaručeno občanům křižanovským vybírání desátku obilného, a to žitného, ječného, ovesného a zelného, pak z každé krávy po 3 kr. mléčného ve Svinech. Tento desátek měli dávat na rektora nebo na mistra školního.

O škole svědčí také přímluvná listina dvou měšťanů Velkobítešských k panu faráři křižanovskému Janu Stezychorovi z roku 1566. Dle této listiny byl zde rektor školní Duchek. Existenci školy dosvědčuje též sbor literátův, který byl v městečku zřízen roku 1590. Dále je známo, že Jednota bratrská měla v Křižanově ve svém sboru i elementární školu.

Dle „Církevní topografie“ G. Wolného byla v roce 1662 v Křižanově škola, navštěvovaná 14 dětmi. Učitel dostával platu 7 zl. ročně od obce a každou neděli oběd od faráře. Mimo to dostával placeno za zápisy do matrik, za koledování na Tři krále, na sv. Řehoře a na posvícení. Roku 1674 byl rektorem Petr Albrecht, roku 1677 Jiří Vojtěch Zvoník, roku 1679 Jan Ant. Penteky, roku 1683–1690 J. Campany, roku 1696–1722 Boh. Werkálek, roku 1722–1734 M. J. Povolný. Tehdejší škola stávala naproti kostelu pod cestou, která vede na faru. Na tom místě stával do nedávna dům č. 195 (zvaný Fajtův dům, dnes je zbourán, je tam parčík).

Desátek ze vsi Svinů, stejně jako dva rybníky na správu školy (Školník a Laškovský) byly v roce 1723 městečku tehdejším majitelem křižanovského panství panem Janem Josefem ze Švalbenfeldu odebrány. Pán se však zavázal za sebe i za všechny budoucí držitele panství Křižanov, že zaopatří rektora, a s ním i varhaníka a obecního písaře, a že bude školu spravovat a pokud bude třeba, postaví i školu novou. Obci zůstala jen povinnost dovážet stavivo. Pokud by některý budoucí majitel nechtěl tento závazek plnit, je povinen zmíněné desátky a také rybníky opět vrátit.

Roku 1787 byla na školu zakoupena budova zrušeného špitálu č. p. 193 (ta byla ve dvacátém století přeměněna na hasičskou zbrojnicí a zbořena, dnes na tomto místě stojí bufet Park). Tato škola č. p. 193, která byla společně se starou školní budovou (č. p. 195) používána jako škola až do roku 1894, kdy byla postavena škola na Horním městě (název Horní Křižanov se přestal používat). Do školy chodily děti z Křižanova, Jívoví, Dobré Vody, Kundratic, Horní Libochové, Kozlova a ze Svinů. Roku 1789 byly zřízeny školy v Dobré Vodě a Horní Libochové. V té době byl správcem křižanovské školy Tadeáš Záruba. Roku 1792 byla škola rozšířena na dvoutrídni a za podučitele byl dosazen Jan Faulhaber, který se po Zárubově smrti stal správcem školy a působil zde až do své smrti v roce 1846. Roku 1805 bylo na školní budově č. p. 193 vystavěno první patro.

Příjmy učitelovy byly: byt ve škole, 12 měřic žita, 3 a půl míry ječmene, 5/8 míry hrachu, 3 sudy piva, 12 sáhů měkkého štípaného dříví a 44 zl., a to z důchodu velkostatku (Svinenský desátek). Mimo to, podle starého zvyku, od každého souseda křižanovského, který posílal děti do školy 1 míru žita ročně in natura. Tato dávka byla později přeměněna na 1 zlatý v penězích a v roce 1789 snížena na 30 krejcarů. K dalším příjmům náležel i školní plat, který činil v 1. třídě jeden krejcar a ve 2. třídě dva krejcarey týdně. Jiné příjmy plynuly z obecního písařství a za pečení hostií. Podučitel měl plat 40 zl. šajnu (čili 16 zl. stříbra), byt, otop a stravu u správce školy a za to musel správci vypomáhat v kostele a chodit po velikonočním zápise. V letech 1856 bylo podučitelské služné zvýšeno na 36 zl. stříbra.

Počet dětí se neustále zvyšoval a protože dosavadní učebny nepostačovaly, přistavěl roku 1831 školní patron Antonín Endstmann, rytíř z Ronova, dvě školní světnice z východní strany ke staré budově (č. p. 195). Místnosti na západní straně byly upraveny na byty.

Roku 1846 ustanoven za správce školy Jan Bádál. Za podučitele (preceptory) sloužili: 1845–1846 Václav Mezník, rodák křižanovský, 1846/47 a 1851/53 František Žák, roz. v Mohelně, 1847/50 Stanislav Zídka, syn učitelův ze Zvole, 1853/54 Josef Ucho a N. Jelínek, 1854/55 Josef Vichta st. z Rychnova, od roku 1855/57 Antonín Vichta ml., 1858/59 Antonín Erban, roz. 1837 v Kamenici, 1859/60 Josef Krejčí a 1860/63 Vilém Kožnárek.

Křižanovská obec, spravovaná uvědomělým starostou Matějem Lukáškem, c. k. setníkem na odpočinku, podporovala školu zakupováním učebních pomůcek (ruské počítadlo, zeměkoule, obrazy). Škola byla v roce 1862 rozšířena na trojtřídní, roku 1871 na čtyřtřídní a roku 1873 na pětitřídní. 18. 11. 1872 byl c. k. zemskou škol. radou ustanoven za nadučitele (řídícího učitele) na křižanovské škole František Mohelský. Narodil se 3. 10. 1843 ve Velkém Meziříčí, kde byl jeho otec hostinským a řezníkem. Působil v Křižanově 18 let a vykonal zde obrovskou práci – nejen pro povznesení školy, ale celého městečka. Jeho přičiněním byl u nás založen Sokol, Občanská záložna a Sbor dobrovolných hasičů. Zemřel náhle 14. 11. 1880 ve věku 37 let.

V roce 1878 byla škola rozšířena tak, že 5. třída byla rozdělena na chlapce a dívky a místnosti pro tuto novou třídu a pro třídu již mimo školu se nalézající, byly najaty v domě č. 21 (u Pelikánů, dnes u Štěpánků). Tyto pronajaté místnosti však nevyhovovaly, a proto naléhaly školní úřady na vystavění nové školní budovy. Obecní představenstvo žádalo majitele velkostatku Viléma Teubera, aby vzhledem k Švalbenfeldově listině (viz výše) postavil školní budovu. Toto vedlo k víceletému sporu, který byl teprve v roce 1882 vyrovnán v tom smyslu, že majitel panství Vilém z Teuberů složil obci 5.400 zlatých a tím se vyprostil ze závazků, vyplývajících ze zmíněné listiny. Rozhodnutím soudu bylo ustanoveno, že oněch 4000 zlatých bude uloženo na udržování varhaníka a 1400 zl. na opravu školy.

22. 11. 1880 byl prozatímním správcem školy jmenován nejstarší člen učitelského sboru Jan Mezník a 11. 4. 1881 byl ustanoven definitivním nadučitelem v Křižanově František Hochmann. Byl rodákem z Podolí u Brna (*15. 12. 1853). V roce 1872 maturoval na Německé vyšší reálce v Brně a potom navštěvoval jednoroční kurs při českém ústavu učitelském v Brně. Roku 1873 nastoupil podučitelské místo ve Šlapanicích, od 1. května 1874 až do své smrti 27. října 1905 působil v Křižanově. Na poli školském pracoval neúnavně 33 let a ani víceletá choroba jej neodvrátila od namáhavé a plodné práce. I jeho poslední okamžiky byly věnovány jen a jen škole. Díky němu se křižanovská škola stala jednou z nejlepších škol na okrese, za což získal několik pochvalných dekretů. Učitel byl zvolen za předsedu okresní učitelské jednoty „Budeč“ a zástupcem do okresní školní rady. Mimo školu byl činný v hasičském sboru, pracoval v obecním zastupitelstvu a při zakládání obecní spořitelny. Jeho přičiněním byl založen spolek pro podporu chudých žáků „Dobročinnost“, byla založena průmyslová škola pokračovací a v roce 1894 postavena stavitelem Sadílkem z Nového Města na Mor. nová budova pro obecnou školu na Horním městě (na místě Koukalova gruntu) se 7 třídami. Vysvěcena byla 16. září 1894 Janem Klippem, děkanem a farářem velkomeziříčským. Tím byla uvolněna školní budova na č. p. 195. V roce 1895 byl vedle školy postaven byt pro nadučitele. Nadučitel František Hochman byl v dubnu roku 1899 vyznamenán zlatým záslužným křížem. Zemřel roku 1905.

Z doby Hochmannovy známe i další zajímavou osobnost učitelského sboru. Byla jí Viktorie Melicharová, dcera obrozeneckého lékaře Jana Melichara. Tato vzdělaná žena udržovala po celý život přátelské styky s cestovatelem a spisovatelem Emilem Holubem.

27. října 1905 byl jmenován okresní školní radou prozatímním a 9. února 1906 definitivním nadučitelem v Křižanově Jan Mezník. Jeho působení jako správce školy bylo ukončeno 31. srpna 1907, kdy odešel do důchodu a odstěhoval se do Brna. Jako učitel působil plných 44 roků, téměř celou dobu strávil v Křižanově, kde začal učit v roce 1863. Pracoval vždy svědomitě, což uznala i c. k. zemská školní rada a vyslovila mu při jeho odchodu na odpočinek své uznání. Zvláště velké zásluhy měl J. Mezník při zvelebení zpěvu a kostelní hudby. Byl ctěn svými žáky i kolegy učiteli. Jeho syn JUDr. Jaroslav Mezník byl za první republiky vysokým státní úředníkem a nakonec byl jmenován prezidentem země Moravskoslezské a umučen v roce 1941 v Kounicových kolejích v Brně.

Od roku 1913 je možné sledovat dějiny školy podle školních kronik.

Od 12. září 1907 do roku 1918 byl nadučitelem v Křižanově František Melichar. I. světová válka zasáhla i do osudů školy. Do války odešli učitelé Jaroslav Vetiška, Vilém Kožnárek a František Řehořka. Na křižanovské škole zůstal jen řídicí učitel F. Melichar a učitelky. Učitelů byl velký nedostatek, o čemž svědčí i to, že nebylo možné v Křižanově zřídit na zimní období u pátých

tříd pobočky. Na zimní období proto, že mnoho rodičů požadovalo pro své děti od 1. dubna do 31. října úlevy (děti musely pomáhat svým rodičům v hospodářství, při posluze, sloužily u sedláků apod.). V roce 1916 o tyto úlevy požádalo 88 rodičů. Veškerý život ovlivňovala válka. Ve škole byly pořádány sbírky bavlny, kaučuku i kovů. Dívky v ručních pracích pletly pro vojáky šály, ponožky i rukavice. Sbíraly se i léčivé byliny.

Na paměť vyhlášení Československé republiky v roce 1918 byly před školní budovou zasázeny dvě lípy: „lípa svobody“ a „lípa Komenského“, které zde již dnes nejsou.

Od roku 1918 nastala doba častého střídání v osobách řídicích učitelů obecné školy. Od roku 1918 do 1919 byl zatímním řídicím učitelem Karel Vítek, který pak od r. 1924 do 1928 byl jmenován definitivním řídicím učitelem. V letech 1919 až 1924 spravoval obecnou školu v Křižanově Josef Wildmann. Od roku 1928 do r. 1932 vedl zatímně správu školy František Řehořka rodák z Velkého Meziříčí, který byl od 5. září 1932 jmenován definitivním řídicím učitelem. V Křižanově působil od 28. září 1902. Byl svědomitým učitelem a horlivým veřejným pracovníkem, zejména v hasičském sboru. Byl to velice pečlivý a dobrý učitel. F. Řehořka učil až do své smrti, zemřel 3. 7. 1936.

Už v roce 1910 bylo jednáno o zřízení měšťanské školy v Křižanově, avšak teprve v roce 1923 bylo otevření měšťanské školy uskutečněno. Prvním zatímním ředitelem byl jmenován Alois Matějka, dosavadní odborný učitel na měšťanské škole ve Velké Bíteši. Od 6. srpna 1924 nastoupil místo definitivního ředitele měšťanské školy v Křižanově Ludvík Musil, který však již od 1. února 1925 nastoupil místo ředitele měšťanské školy v Měříně. Do konce školního roku zastupoval ředitele učitel obecné školy František Řehořka. Dekretem zemské školní rady ze dne 5. června 1925 byl jmenován ředitelem na měšťanské škole smíšené v Křižanově Josef Skála, odborný učitel na školách Světlá ve Velkém Meziříčí. Místo nastoupil 25. srpna 1925. V učitelském sboru se vystřídala řada učitelů, z nichž mnozí se dobře uplatnili v místních kulturních a sportovních spolcích. Byli to učitelé: Jar. Vetiška (v roce 1923 jako první vystoupil z církve), A. Šimková, K. Tábořská, A. Štikarová, A. Vitešnicková-Čermáková, K. Stehno, L. Malec, K. Polák, J. Krámská-Šobová, F. Maloušek, E. Dvořák, M. Hemalová-Bartušková, F. Kašová, A. Bartušek, Z. Smrčková, M. Nedomanská, J. Sklenář, L. Molák.

Když v roce 1932, v době hospodářské krize, velice stoupla nezaměstnanost, byla ve škole zavedena tzv. „polévková akce“. Téměř všechny přesporní a nejchudší křižanovské děti dostávaly zdarma polévku, která se vařila v sokolovně. Naturáliemi na ni přispívali všichni rodiče, kteří mohli. Velikásláva pro celý Křižanov se konala 18. listopadu 1934, kdy byl František Řehořka, řídicí učitel, dekorován zlatým záslužným křížem za svědomitou a záslužnou činnost v hasičstvu. Mimo množství obyvatelstva bylo přítomno 176 hasičů. 18. května 1936 onemocněl F. Řehořka žloutenkou a byl převezen do nemocnice

v Třebíči, kde se podrobil operaci žlučníku. I když se operace zdařila, zemřel 3. července ve věku 53 let. Byl to jeden z nejpříkladnějších pracovníků školy.

Ve správě školy po několikaměsíčním působení Ondřeje Pávka pokračoval od 1. 9. 1937 Čeněk Doležal.

V období II. světové války musela škola plnit nová nařízení a nové předpisy. Vyvěšovat na budovu se musela vlajka protektorátu a vlajka s hákovým křížem. Obrazy i busty z minulých let musely být odstraněny. České nápisy na školách byly nahrazeny dvojjazyčnými. Byly provedeny revize žákovských i učitelských knih a závadné knihy zapečetěny. Samozřejmě byly zakázány jakékoliv oslavy 28. října. Po uzavření vysokých škol byli i z Křižanova odvedeni gestapem tři vysokoškoláci: dva bratři Seyfriedové a právník L. Hladík. V roce 1939 bylo nařízeno začít psát kroniky nové a staré zapečetit a uložit jako závadné. Učitelé museli vyplňovat prohlášení o rodovém původu, aby byla zajištěna „správná“ výchova na škole. Pravidelně se musely oslavovat narozeniny A. Hitlera, rozšiřovalo se vyučování německému jazyku. Výuka ve všech oborech byla slabá, vánoční prázdniny se pravidelně prodlužovaly, děti si chodily jednou týdně pro úlohy. V dubnu 1944 musela škola uvolnit učebnu v budově pošty pro ubytování místní vojenské posádky. Aby se žáci, stísnění v budově školy mohli vůbec učit, střídaly se feriální dny. Nejkritičtější situace nastala v březnu 1945. Do všech učeben školy se nastěhovali němečtí uprchlíci z okolí Vratislavi. Zabrali i sokolovnu. Lavice byly uloženy v místním lihovaru a žáci si vlastně neměli ani kam chodit pro úlohy. Dostávali je v hasičské zbrojnici a v Bednářově hostinci (budova na rohu náměstí a Ořechovské ulice). Když v květnu 1945 pronikla ruská vojska přes Želetavu k Jihlavě a u Brna se také bojovalo, zbývala pro Němce jediná ústupová cesta přes Křižanov a Žďár. Rusové chtěli ústupu zamezit a tak se snažili Křižanov zneprůchodnit bombardováním. V té době bylo již německé vojsko pryč a zůstalo pouze místní obyvatelstvo. Po půlnoci z 8. na 9. května svrhli několik bomb. V půl osmé ráno došlo k novému a ve tři čtvrtě na devět k daleko strašnějším náletu. Více než třetina domů v obci byla zničena. Bylo zabito 20 osob, jedna těžce zraněna. Mezi mrtvými byli učitelé Josef Havlíček a Marie Kozová.

Jen pozvolna se život vracel do normálních kolejí. Celé prázdniny se pracovalo na úpravě školy i obce. 28. října 1947 se žáci i učitelé zúčastnili průvodu a kladení základního kamene újezdní měšťanské školy v Křižanově. Základní kámen školy ještě posvětil toho dne farář Alfons Fibich. V tomto roce se ještě vzpomínalo narození T. G. Masaryka, ale již se objevuje oslava VŘSR.

Únor roku 1948 znamenal zásadní obrat. Začínají neustále se opakující oslavy K. Gottwalda, do tříd byly dány fotografie J. V. Stalina, kontroluje se účast na 1. máji, slaví se 9. květen. Řídícím učitelem byl ustanoven Ladislav Drápela, na měšťanské škole stále působil Josef Skála. Od roku 1948 byla zřízena mateřská škola a umístěna v Katolickém domě. Od školního roku 1949/50 uvolnila škola budovu staré školy (č. p. 193) pro hasičský sbor a byla

zde i garáž pro sanitní auto. Třídy byly přestěhovány do zámku. Také zámecká kuchyně začala sloužit škole. Během prázdnin byly prostory propůjčovány k rekreaci pražských dětí. V zámku se vyučovalo do roku 1952, kdy budovu převzaly úřady pro uskladnění textilu a škola byla přestěhována do své budovy. Dekretem z 2. 7. 1952 je zřízena osmiletá střední škola s jediným ředitelem, kterým zůstal Josef Skála. Ředitel zrušené národní školy Ladislav Drápela byl odvolán a také proto, že nepostupoval podle předpisů při přihláškách dětí do náboženství (místo předvolání rodičů do školy k podpisu přihlášek, přihlášky dětem rozdával) byl přeložen na venkovskou školu do Hrbova.

Začátkem prosince 1952 byla dokončena novostavba školy. Vyučování v nové škole bylo zahájeno 12. prosince 1952. Budova měla sloužit mateřské a střední škole. Národní škola se v té době vrátila do své původní budovy na Horním Městě. Po odchodu Josefa Skály do důchodu v roce 1953 se stal ředitelem školy Antonín Filka a jeho zástupkyní Alena Prudičová (Kučerová). V té době nastoupil do škol ostrý protináboženský kurs i když ředitel Filka byl inteligentní ateista a proti náboženství nijak veřejně nevystupoval. Jeho nástupci už byli více nebo méně ateisté bojovní, kteří však k tomu byli nuceni tlakem nadřízených školských orgánů. Tento tlak na žáky i rodiče trval až do roku 1989. Škola pozbyla svou historickou budovu na Horním Městě, která byla adaptována na továrnu výrobního družstva Sona. Nová škola však nebyla na tak velký počet dětí stavěna, záhy došlo k tomu, že nižší ročníky musely chodit na směny. V roce 1959 odešel A. Filka do důchodu a ředitelem je jmenován Jaroslav Nejedlý. Roku 1962 odešel Jaroslav Nejedlý a ředitelem byl jmenován jeho dosavadní zástupce Jaroslav Juřík. Ředitel Juřík byl za svou politickou aktivitu v potlačování „kontrarevoluce“ ve škole (dvě učitelky – Skryjová a Jurková musely ze školy odejít) jmenován okresním školním inspektorem, a tak byl na jeho místo ustanoven v roce 1971 Vojtěch Košábek a jeho zástupcem se stal Pavel Šindelář.

Roku 1978 je dokončen projekt na přístavbu školy. S realizací stavby bylo započato na jaře 1979, avšak práce pokračovaly velmi pomalu, stavělo se v tzv. „akci Z“. Přístavba byla otevřena až v roce 1984.

Po odchodu Vojtěcha Košábka do důchodu se v srpnu 1989 se stal ředitelem školy Pavel Šindelář, jeho zástupkyní Daniela Širhalová. Od 1. března 1990 došlo ke změně ve vedení školy. Z iniciativy Občanského fóra v Křižanově se ředitelkou školy stala Eva Nagyová, její zástupkyní Alena Sklenářová.

V roce 1998 odešla Eva Nagyová do důchodu a ředitelkou školy se stala Alena Sklenářová, její nástupkyní po odchodu do důchodu v roce 2002 se stala Daniela Širhalová. Nyní je ředitelkou školy Mgr. Hana Koudelová rozená Mazánková z Křižanova.

4.3 Výuka náboženství ve školách farnosti

Jestliže v dřívějších dobách byl dohled nad školami svěřen církvi, v roce 1868 byl vydán zákon o poměru školy k církvi, jehož první odstavce stanoví, že řízení veškerého vyučování a dohlídky k němu přísluší státu. Školními zákony, vydanými v letech 1868–1870 byla národní škola budována na nových základech, které poněkud omezilo postavení církve v poměru ke škole. První republika prohlásila výuku náboženství na školách za nepovinnou zejména pro děti nekatolických rodičů. Zde v křižanovské škole byl počet nepřihlášených dětí z katolických rodin zanedbatelný a konal se v době počátků první republiky. Pak v souvislosti s konsolidací náboženských poměrů ve státě ustal. Za Protektorátu začali vedle kněží vyučovat ve škole náboženství i katecheté. V roce 1941 byl ustanoven katechetou Josef Bárta z Dobré Vody, pozdější učitel v Novém Veselí, v roce 1942 Karel Hladík a Božena Chyliková – oba z Křižanova. Vzájemné respektování školy a církve trvalo (až na některé výjimky ateistických učitelů) až do roku 1953. Od tohoto roku bylo možné vyučovat děti v náboženství jen na základě písemného souhlasu obou rodičů. Náboženství se učilo od 2. do 7. třídy. Když začalo důkladné prověřování uchazečů o studium nejprve na pedagogických školách zda nechodili v základní škole na výuku náboženství, pak i u uchazečů na dalších, zejména vysokých školách, přestali rodiče děti do náboženství přihlašovat. Tato tendence poklesu přihlášených žáků byla přerušena léty 1968 a 1969, ale postupně v dobách tzv. normalizace (1970–1989) znovu nabývala na intenzitě. Nejmenší počet přihlášených dětí byl v roce 1988 (112). Nyní se učí náboženství od 1. do 9. třídy a z celkového počtu 290 žáků ve škole je přihlášeno na výuku náboženství kolem 150 žáků. Náboženství vyučovali kněží, pomáhaly jeptišky ze zámku a jejich duchovní P. Šíma. Po smrti P. Šímy zde panu faráři vypomáhal P. Josef Pojezdný z Osové Bitýšky (nynější opat Strahovského kláštera). Náboženství nyní vyučuje pan farář a dvě katechetky.

Po sametové revoluci se však vlivem poměrů minulých 40 let počet dětí přihlášených k výuce náboženství příliš nezměnil. Na venkovských školách (v Dobré Vodě, Horní Libochové a Kadolci) snad protináboženský tlak nenabyl takové intenzity jako v Křižanově. Nicméně ve srovnání se školami ve větších městech a některých oblastech Čech a Moravy, snad ani u nás tento protináboženský tlak nedosáhl takových rozměrů. Byly totiž oblasti, kde školy soutěžily o to, která dosáhne stavu, že v ní nebude náboženství pro nedostatek přihlášených žáků vůbec vyučováno.

V roce 1968 byl založen dívčí oddíl Skauta. Vedly jej sestry ze zámku. V dalším roce i oddíl chlapců, který vedl P. Cyril Šíma. V roce 1970 byl zorganizován první 14 denní skautský tábor ale ještě téhož roku byl Skaut zrušen.

4.4 Obecní práva

Obec křižanovská měla právo tržní. Matyáš, král uherský a český na žádost rychtáře, konšelů a vsí obce, na přimluvu Viléma z Pernštejna povolil Křižanovu dva jarmarky: na den sv. Kateřiny a sv. Petra a Pavla, ovšem s tou podmínkou, že nesmí škodit jiným městům, zvláště Jihlavě. Císař František I. dne 21. července 1794 potvrdil tyto jarmarky a kromě toho každý pátek obilní trhy. Ferdinand V. na žádost městečka povolil 4 výroční trhy, a sice v úterý před sv. Fabiánem a Šebestiánem, před sv. Josefem, před P. Marií Sněžnou a před sv. Kateřinou. Koňské a dobytčí trhy bývaly vždy v pondělí před výročním trhem. Trh na vlnu byl vždy den po sv. Petru a Pavlu.

Krevní (hrdelní) právo se připomíná v městských knihách v 17. století. Do dnešních dob se zachovala jména místních tratí Šibeník a Šibenice. Ta byla viditelným znamením hrdelního práva. Byl to spíše prostředek na zastrahování, a proto byla postavena na vyvýšeném místě, aby byla zdaleka viditelná. V Křižanově byla snad poprvé postavena až v 2. polovině 17. století. Dá se tak soudit podle žádosti purkmistra a konšelů křižanovských, kteří r. 1689 psali do Brna pro poučení, jak stavět šibenici. Po čase stavěli Křižanovští spravedlnost znovu, jak dosvědčuje doslovně znějící povolení vrchnosti Jiřího Václava ze Švalbenfeldu, vydané magistrátu 22. května 1715, aby

„ježto spravedlnost křižanovská se skácela, jiná na zachování a fedruňk spravedlnosti vystavěna byla a doložením, že všem, kdož při tom budou pracovati, dílo dokonce v ničemž na újmu cti a poctivosti nemá čeliti – proto měli před řemeslníky rychtář a konšelé, vezmouce sekeru neb kladivo nejprve do klad neb drv na vyzdvižení spravedlnosti přihotovených seknouti neb udeřiti.“

Mistr popravčí (kat) sem přijížděl z Brna nebo z Bíteše. Mimo trest smrti bývali odsouzení trestáni celoživotním nebo víceletým obecným nebo panským vězením v železech a poutech nebo 20 ranami karabáčem.

Trestní soudnictví vykonávali ještě v 18. století soudci laikové, rychtáři a konšelé měst a městeček, avšak museli se řídit tzv. Novým právem útrpným a hrdelním, vydaným Josefem I. 16. července 1707 tzv. Constitutio kriminalis Josefina, později Tereziánským hrdelním právním řádem. Proto směla od roku 1729 vykonávat trestní soudnictví jen některá městečka a ani ta nebyla samostatná v rozhodování a musila si vyžadovat naučení od apelační komory v Praze až do roku 1752, kdy byl k tomu účelu zřízen tribunál jako odvolací soud na Moravě. Josefský hrdelní řád přinesl mnoho novot ku prospěchu obžalovaného. Po stránce formální se vyznačuje tím, že omezil dosavadní řízení obžalovací, zato rozšířil řízení vyšetřovací. Na místo žaloby rychtáře nastoupil výslech – inquisice aneb examen. Obžalovaný byl několikrát vyslýchán, vyslýchání byli i svědci. Výsledky se zapisovaly. Povolávání svědků nebylo v té době nijak jednoduché. Bylo třeba požádat pána nebo jeho úředního zástupce, jehož poddaným svědek byl.

Obvod křižanovského hrdelního práva se dříve omezoval jen na panství, počátkem 18. století se však hodně rozšířil, takže zabral i sousední panství budišovské a moravecké. Svědčí o tom zápis v městské knize z roku 1724:

„Od slavného královského tribunálu skrz patent publicováno, který místa k hrdelnímu právu městyse Křižanova náležejí, jakž následuje: Kundratice, Horní Bory, Raděnice, Sviny, Ivoví, Sklený, Dobrá Voda, Ořechov, Kadovec – z cizích panství: Budišov, Tasov, Nárameč, Hodov, Kamenný, Holubí Zhoř, Uhřínov, Moravec, Stražkov, Jemnice, Dolní Libuchová, Radkov, Pikárec, Bojanov, Horní Libuchová, Mitrov, Janovice, Meziboří, Radňoves, Pavlovice, Krčma, Habří i s dvořáky, dvořáci na Rosičkách, Hermašlak.“

Hrdelní právo městeček a vrchností bylo zrušeno v roce 1752 tzv Tereziánskými reformami“.

4.5 Právní poměry v minulosti a křižanovské soudní a hrdelní právo

Chceme-li hovořit o právních poměrech, které zde na křižanovsku trvaly od 13. do 18. století, je třeba si ujasnit zásady uspořádání středověké společnosti. Tato společnost byla úplně odlišná od té dnešní, v níž svobodní občané mají svá občanská práva, jimiž se účastní státní moci a státní správy. Tehdejší feudální společnost tvořili především nesvobodní, nebo částečně svobodní lidé, nad nimiž byla vrchnost a to vrchnost světská (panovník, šlechta) a vrchnost církevní (papež, biskup, představení klášterů). Jen vrchnosti byly nadány „občanskými“ právy, které jim zaručovaly určitý podíl na výkonu státní moci uplatňované panovníkem. Nesvobodné, či částečně svobodné obyvatelstvo, bylo zcela závislé na svých vrchnostech, které vůči nim uplatňovaly svou moc dle víceméně zvykového práva, korigovanou jen zásadami Desatera a v pozdějších obdobích omezovanou i patenty panovníka.

Hlavním zdrojem příjmů středověkých fyzických i právnických osob bylo vlastnictví půdy. Nejvyšším vlastníkem půdy byl panovník – což byl v českých zemích český král. Jenže obrovské vlastnictví půdy mu bylo k ničemu, zejména pokud byla půda neosídlená a tudíž neobdělávaná. Proto král rozdával půdu svým zasloužilým velitelům v armádě, diplomatům, levobočkům a církevním institucím, protože jedině z obdělávané nebo jinak využívané půdy (např. k dolování kovů), mu plynuly příjmy ve formě daní. Tak během 12. a 13. století vznikala šlechta.

Šlechtičtí majitelé půdy měli stejné zájmy jako zeměpán. Totiž co nejrychleji půdu kolonizovat – tj. obsadit ji sedláky, horníky, nebo městskými řemeslníky a začít od nich vybírat poplatky. Staré zvykové slovanské právo, v němž půda patřila rodu – obci, už novým podmínkám nevyhovovalo a proto bylo přejímáno německé právo dědičného pronájmu zvané emfyteutické, někdy též zvané zákupní.

Zakladatel vsi nebo města vytyčil pozemky a přidělil je jednotlivým usedlostem gruntům. Tyto gruntovní pozemky byly zatříděny podle úrodnosti půdy a velikosti, do daňových jednotek zvaných lány. Nový majitel usedlosti si

usedlost zakoupil do dědičného pronájmu. Při zakoupení zaplatil závdavek a pak každoročně splácel kupní cenu. Mimo to musel platit i další dávky a byl povinen robotovat zejména při stavbách hradů, mostů silnic apod. Mimo těchto plateb a prací pro vrchnost, musel též platit daně zeměpánovi zejména na udržování vojska a válek. Měl-li děti, mohl grunt předat nástupci (zpravidla nejstaršímu synovi), nemohl jej však dělit. Zemřel-li bez přímých dědiců, platilo právo tzv. odúmrti, tzn. grunt připadl vrchnosti a ta jej obsadila novým zájemcem. Toto právo bylo velmi výhodné pro majitele panství, ale tíživé pro sedláka. Snižovalo totiž jeho zájem na udržení úrovně hospodaření v případech, kdy sedlák neměl děti. Proto se tohoto práva odúmrti šlechta zejména během 15. století zříkala. Křižanovským toto tíživé břemeno zrušil nejprve pro Dolní Křižanov tehdejší pán z rodu Lomnických Jan z Meziříčí a Křižanova. Stejně privilegium poskytl Hornímu Křižanovu opat Jan z cisterciáckého kláštera ve Žďáře v roce 1463.

Poddaní vlastně neměli práva nijak stanovena. Mohli se živit, mohli se ženit a hlavně museli pracovat a platit (roboty, úroky). Navíc měli právo ochrany své osoby, rodiny a majetku v případě války u své vrchnosti. Později a to už v novější době feudální stát reguluje povinnosti poddaných vůči vrchnosti – v roce 1738 vydává Marie Terezie robotní patent, v němž např. stanovuje, že robotní den by neměl trvat víc než 10 hodin a dvory, na nich poddaní robotu vykonávají, by neměly být vzdáleny víc než 1,5 míle.

Ještě jedna nerovnost byla v té době mezi lidmi – poddanými i výše postavenými. Dnes už ji neznáme. Byla to nerovnost původu, který mohl být buď manželský, nebo nemanželský. A nemanželský původ byl pro tehdejší lidi významným handicapem. Jeho nositel měl uzavřený přístup k jakémukoliv lepšímu postavení ve společnosti. Leč tato nevýhoda byla odstranitelná, zejména pro toho, kdo na to měl peníze. Ten si mohl podat žádost k panovníkovi a za příslušný – ne malý poplatek, obdržel legitimitu manželského původu. Zde uvedu jeden takový mandát, o který si požádal křižanovský obchodník Prokop Křivánek v roce 1732:

„My Karel Šestý z Boží milosti volený Římský Císař, po všechny časy rozmnožitel říše v Germanii, Španělsku, uherský, český, též dalmatský, sarmatský a slovinský král, arcikníže rakouské, markrabě moravské, lucemburské a slezské kníže, též lužické markrabě oznamuji tímto listem naším všem vůbec a přede všemi, že jsem od Prokopa Křivánka za to nejponiženější prosení, abychom se k němu tak milostivě naklonili a od něho tu za příčinou jeho ex nexu fornicario (ze styku s nevěstkou) na svět splození nabytou poskvrnu, zdvihnutí a následovně ho natalibus (narozněním) nejmilostivěji restituovati ráčili. Upozorňující my při této nejponiženější prosbě: že by veš jmenovanému Prokopovi Křivánkovi, matky jeho pokliska, obchod a stěští budoucí, mimo viny, jeho hemovati mohla. Ráčili jsme tuž nabytou poskvrnu a skrz to, na něho Prokopa Křivánka, k provozování obchodu řemeslnického neb cvičení jiných a na něj uvrženou překážku, zcela a za úplna zdvihnutí. Protož přikazuji všem, obyvatelům a poddaným našim, ze všech čtyř stavů markrabství našeho moravského, abyste častěji praveného Prokopa Křivánka při tomto milostivém osoby jeho legitimitování měli, drželi a neporušitelně zachovali. To vše pod uvarováním hněvu a nemilosti naší císařské

a královské, též dědicův našich budoucích králův českých. Tomu na svědomí jsme pečť naši císařskou a královskou k tomuto přitisknouti dáti ráčili. Dán v Karlových Várech třicátého dne měsíce června Léta Páně sedmáctistého třicátého druhého.“

Tolik k právům poddaných ve feudální společnosti. Konec těmto právům a bezprávům učinily až buržoazní revoluce a Občanský zákoník v 19. století.

Vrchnosti naopak měly práv celou řadu. Vedle práva na vlastnictví půdy a s tím spojeného vymáhání poplatků a daní, měly feudální vrchnosti práva na robotu svých poddaných na panských dvorech. Významným vrchnostenským právem bylo právo myslivosti. Jakýkoliv pokus o pytláctví byl posuzován jako zločin. Zpočátku pouze vrchnost a později i města měli právo pivovarské. Později začal stát pod vlivem osvícenství a merkantilistických teorií vrchnostenská práva redukovat. Tak v roce 1738 byl vydán již zmíněný robotní patent, v roce 1751 bylo zrušeno osvobození domikálních (panských) pozemků od daní – do té doby byly daním podrobeny pouze rustikální (selské) pozemky a podobně.

Města měla své obchodní výsady – práva trhu. Pořádaly se v nich trhy přesně stanovené a z nich bylo odvozeno mílové právo. Nikdo nesměl obchodovat mimo trhy ve městě a do určité vzdálenosti od města, nemohl vyložit zboží k prodeji a mimo kovářství zde nesměly být provozovány žádné řemeslné služby. Dalšími městskými právy bylo právo městské samosprávy (t.j. právo postavit si radnici a volit konšele a purkmistra) a právo hradební (ohradit město hradbami). Některé města měla také práva horní (Jihlava, Kutná Hora, Nový Knín). Velmi komplikovaným městským právem byly cechovní výsady řemeslníků. Také do těchto cechovních práv začal stát zasahovat, když si uvědomil, že cechy překáží rozvoji průmyslové manufakturní výroby – v roce 1731 vydán cechovní patent, který práva cechů omezil.

Je samozřejmé, že tehdejší vrchnosti a vládcové museli organizovat soudnictví, aby se nezměnilo jejich vládnutí v anarchii. I když tresty byly středověky tvrdé, dostatek zločinců se vždy našlo. Vidina pohodlnějšího a bohatšího života působila jako droga vyvolávající stále dostatek porušovatelů zákona.

Předním právem vrchností, jak jsem již zmínil, byla jejich soudní pravomoc nad poddanými. Nejvyšší soudní pravomoc patřila původně zeměpánovi, který ji vykonával prostřednictvím krajských úředníků (župani, cúdaři). Od 13. století začíná tato pravomoc přecházet nejprve na královská města a od doby Jana Lucemburského i na pozemkové vrchnosti, která ji předávají v pohusitském období na svá města poddanská – tedy na jejich na obecní samosprávy. Tuto pravomoc dostal v té době i Křižanov. Církevní osoby a poddaní na církevních statcích, tedy i občané Horního Křižanova, patřili po církevní soud ve Žďáru, protože Horní Křižanov byl samostatnou obcí s vlastní samosprávou ve vlastnictví žďárského kláštera už od roku 1287. Toto privilegium soudit své poddané udělil král Václav II. žďárskému klášteru v roce 1293.

Nyní tedy k soudní pravomoci městečka Křižanova. Po převzetí soudních pravomocí od vrchností vykonávali soudní pravomoc představitelé obecní samosprávy částečně jmenovaní vrchností a částečně volení tedy rychtář a purkmistr. Již v polovině 14. století byl v městečku Křižanově soud. Zdrojem právního poučení městského soudu byly zemská zřízení a městská práva sepsaná významnými právníky (do r. 1579 zákoník Brikcího z Licka, od té doby zákoník Pavla Kristiána z Koldína). Ve složitějších případech hledal křižanovský soud naučení v městě Brně. Za Pernštejnů došlo k rozšíření křižanovské soudní pravomoci, které byl podřízen i soud v Bobrové. Tato pravomoc byla rozšířena po reformách císaře Karla VI. v roce 1729 na budišovské a moravecké panství. Hrdlení zločiny zjištěné v obvodu křižanovského soudu musely být na místě vyšetřeny, rozsudek ale musel vydat od roku 1548 apelační soud při dvorské kanceláři v Praze a křižanovský soud rozsudek tohoto apelačního soudu pouze vykonal. Drobné přečiny ovšem byly rozsouzeny přímo v místě. Po reformách Marie Terezie v roce 1752 hrdelní soud v Křižanově zanikl.

Máme-li hovořit o soudnictví – tedy trestání protispolečenských přestupků a zločinů, musíme si pohovořit i o povaze a zálibách a nepravostech středověkých lidí. Byli to lidé jako my, dobří i zlí, leč velmi nevzdělaní a to dokonce i v oblastech, kterými se celý život zabývali. Číst a prát neuměli zprvu ani šlechtici. V 15. a 16. století se zlepšila úroveň vzdělanosti, protože Křižanov měl školu a tudíž se naši předkové uměli podepsat a trochu číst a počítat. Protože městečko leželo na rušné silnici, přicházelo přes ně velké množství lidí, mezi nimiž bylo mnoho zločinců a v místě i v okolí bylo dost podvodníků i zlodějů. Takže kriminality bylo i zde dostatek. Právě pro tento dostatek informací o možnosti zlepšení životních podmínek jinak než počestným způsobem a prací a i přesto, že se všichni cítili být dobrými křesťany, některé z nich lákalo zlepšení svých hmotných poměrů i za cenu hříchu a zločinu. Stále se nacházeli lidé, kteří sešli z pravé cesty na cestu zločinu. Krádeže, pytláctví, loupeže, vraždy, cizoložství, krvesmilstvo a sebevraždy (ano i sebevražda byla zločinem) byly zločiny podléhající soudu.

Také křižanovští páni nevyňikali vždy dobrými mravy. Tak Sigmund z Křižanova – majitel Křižanova z rodu pánů z Lomnice před vypuknutím husitských válek měl loupežnickou rotu, s níž loupil i na panství jihočeských Rožmberků a na Boskovicku. Jsou známy pŕihony (soudní žaloby) poškozených. Jednou se dokonce pokusil dobýt hradeb města Jihlavy. V popravčí knize pánů z Rožmberka z roku 1401 čteme:

„Tovarišie páně Sigmundovi Křižanovského bývají se Sokolem (zřejmě z Lamberka) na pána z Rozenberka i také s Divišem z Hrádku byli jsú na braní (loupeži) u Črnovic (Černovice u Tábora), jménem tito bývají vždy – Hovorka se svými všemi jako jest hauptman v Třebíči Jan z Herartic (asi Heraltic) se svými všemi, vozka Vlk rychtář, Jíra bratr Martinův, Martinek Ližkapek, Sazema Rizin, ti všichni pánu z Rozenberka berú a jsú u Křižanovského“

Zvláštním případem bylo souzení pánů panovníkem. Zde v Křižanově byl majitel panství Vilém Muňka z Ivančic odsouzen v roce 1623 ke ztrátě majetku za účast ve stavovském odboji proti císaři Ferdinandovi II. Zkonfiskovaný majetek připadl za vojenské zásluhy plukovníkovi císařského vojska Jiřímu Sieghardovi.

Také páni se soudili sami mezi sebou – především o majetek a platby. Zápisy zcizování majetku v zemských deskách byly příliš obecné, takže jejich výklad byl mnohdy problematický. Katastrální mapy neexistovaly a soupisy povinností zapsané v urbářích byly také mnohdy nejasné. Kolik se vlastně mělo platit a snaha zvýšit si příjmy tu vždy byla. Známé jsou případy sporů křižanovské vrchnosti o hranice s majiteli sousedního osovského panství v roce 1594.

Soudili se i faráři o své dávky od poddaných stejně jako faráři z vrchností – zde např. (Pernštejnové s johanity). Soudili se poddaní s pány – např. Svinenští s pány z Pernštejna o pastvu kolem Chlostovského rybníka, soudili se křižanovští s Jiřím Václavem ze Švalbenfeldu o nerovné zpoplatnění užívaných polí. Je zajímavé, že v obou případech byl výsledek ve prospěch poddaných. V této souvislosti je zajímavý případ posledně jmenovaného Jiřího Václava ze Švalbenfeldu, který jako vysoký státní úředník ve Vídni byl nařčen z korupce, která mu sice nebyla prokázána (to bylo vždy obtížné) a přesto musel ze státních služeb odejít. Koupil si zdejší panství, kde dožil svůj život.

Soudili se i poddaní většinou za krádeže. Někdy také ne, neboť zloděj nebyl zadržen. Mnoho zlodějíčků bylo dopadeno, vyslechnuto i za použití útrpného práva a přísně potrestáno. Jejich výsledky byly formou otázka – odpověď zaprotokolovány a dochovaly se. Je to výsledek tuláka Jana Války z Roseče z roku 1745, dále výsledek zloděje Blažka Kytova z 2. poloviny 17. století a výsledek jakubovického pastýře Bartoně Medlaurka z roku 1662. Přečíst si je můžeme v Almanachu vlastivědné a genealogické společnosti ve Velkém Meziříčí vydaném v letošním roce (tedy 2012).

Dalším „zločinem“ bylo čarodějnictví, kterým hodlali tehdejší lidé zlepšit své hmotné postavení na úkor svých sousedů. Proto bylo čarodějnictví hrdelním zločinem. I s ním se u křižanovského soudu setkáváme. Zachovaly se nám výsledky Jiřího Tůmy a Matěje Košábka – sedláků z Oslavy. Výsledky jsou dosti dlouhé a vyplývá z nich, že si vlastně ani ublížit navzájem nechtěli, jenom chtěli vědět, kdo je původcem jejich neštěstí. Košábkovi posel kůň a Tůma se rozstolal. V Meziříčí na trhu se Tůma dozvěděl, že když zarazí v maštali, kde kůň stával, křížem do země dva osikové kolíky, že po čase zjistí, kdo mu koně zahubil očarováním. Samozřejmě se s tím pochlubil mezi sousedy. Soused Tůma, kterému Košábkův kůň vypásl zahradu, se zase dozvěděl od neznámého žebráka, že když vezme nášlapek od tohoto koně a hodí jej do ohně, že kůň začne churavět. Když se Tůma z řeči po vsi dozvěděl, že Košábek zarazil ve stáji kolíky, dostal strach, že bude očarován a když onemocněl, šel to udat zámeckému hejtmanovi do Budišova. Ten to předal místně příslušnému křižanovskému soudu. Protože se oba podezřelí z čarování před soudem smířili

a podepsali revers, že již nikdy podobné praktiky nepoužijí, vydal obecní soud přímo tento rozsudek:

„Purkmistr a rada městečka Křižanova v Markrabství moravském davše sobě ty proti Říhovi Tůmovi a Matěji Košábkovy příčiny pověřený věci provedené akta přednésti, po bedlivém všeho povážení, toho za práva uznává:

Poněvadž dle vlastního přiznání Říha Tůma pověřený věci jest užíval a skrze to Matěj Košábek sobě koně umořeného míti praví, naproti zase Matěj Košábek, jemu Říkovi Tůmovi nápodobně skrze takové pověry škoditi měl.

Pročež pro budoucí uvarování užívání takových pověrek, jiným ku příkladu, jim pak ale k zasloužilému trestu a pokutě, po přísězným se odříkání takových pověrek nově činění nijakého kouzelnictví, opáčený Říha Tůma k 3 nedělním a Matěj Košábek k 6 nedělním v poutech a železích, krom nedělních a svátečních dnů, obecním neb panským dílem potrestaní býti mají. Aktum et publikatum dne 9. dubna A.D. 1740

Matěj Bobrovský – purkmistr	Konstantin Mezník - primas
Jiřík Vlček – konšel	Jakub Liška – konšel
Martin Dolák – starší rychtář	Konstantin Chylík – konšel
Havel Pelikán – mladší“	

Jako velmi zajímavý případ je zachována i vlastní obrana zdejšího faráře P. Jana Vilherta nařčeného v roce 1694 z čarodějnictví. Žalovali jej místní farníci, že způsobil pomrznutí obilí a vína. Z tohoto procesu se zachovala pouze obrana obžalovaného. Soud ji zřejmě vzal v úvahu a proces nebyl asi vůbec zahájen.

Po třicetileté válce se i zde u nás v Křižanově stalo vážným trestným činem i kacířství a sním spojené přechovávání tajných kazatelů a vlastnictví evangelických knih. Pro nás už nejde o žádné zločiny, ale v duchu tehdejších zásad, které prosadili protestanti v době Karla V. v Německu, se poddaní museli v náboženství srovnat se svou vrchností. Byla to zásada „koho kraj, toho náboženství“ (cuius regio, eius religio), která zajistila ukončení náboženských válek. Tato zásada platila v evropských právních rádech téměř 200 let. Proto po Bílé Hoře museli svobodní občané českého království i moravského markrabství buď změnit náboženství, nebo odejít ze země. Poddaní museli změnit náboženství. Stejným způsobem jako Habsburkové u nás, postupovali protestantští vládci vůči katolíkům v Anglii, Švýcarsku, Německu i Švédsku. U nás v Křižanově se téměř všichni poddaní a brzy stali katolíky. Na počátku 18. století už byli pouze 2 křižanovští občané podezřelí, že ač složili katolické vyznání víry, zůstávali luterány, neboť vrchnost u nich občas našla nějakou knihu vydanou v Prusku. Za takové kacířství a držení luteránských knih byl odsouzen v roce 1724 na čtvrt roku Jakub Autrata z Křižanova. Rozsudek se zachoval:

„Jménem a na místě Jeho Milosti římského císaře v Germanii, Španělich, Uhřích a Čechách krále, pána pana nejmilostivějšího, prezident, viceprezident a rady Jeho Milosti nad apelacemi na hradě pražském zřízené a usazené měvše tu od práva Městyse Křižanova Jakuba Autraty při témž právu pro kacířstvo vězením zjištěného, spolu s dobrovolným jeho vyznáním se

tejkající, odeslanou žádost a otázku v svém pilném a bedlivém povážení na ni toto naučení dávají a z práva nacházejí, že vrchdotčený Jakub Austrata pro své přečiny čtvrtletěm arestem potrestán býti má. Podle práva. Tomu na svědomí pečeti Jeho Milosti císařské a královské k tomuto soudu obzvláště zřízenou, jest zapečetín. Actum na témž hradě pražském 18.dne měsíce prosince Léta Páně 1724.

Václav hrabě z Kokořova m.p.“

Jestli si trest Jabub Outrata odpykal nevíme, byl totiž v době vyšetřování již starý.

Druhým případem byl proces zahájený s křižanovskými tkalci otcem a syny Horníčkovými ze stejného důvodu. Na vyměřený tříměsíční trest jim bylo započteno věznění v době vyšetřování.

Nyní k vlastnímu hrdelnímu právu. Aby mohl být vydán hrdelní rozsudek, muselo městečko požádat o „naučení“ tedy o právní posouzení. Nejprve od brněnského městského práva, od roku 1709 vydával rozsudek na základě vyšetřovacích protokolů apelační soud v Praze.

Křižanovské vězení (šatlava) bylo na radnici. Výsledky prováděl rychtář s písařem. Pokud vyšetřovaný nechtěl mluvit, byl přítomen i kat a použil mučící nástroje. Ty se nám však, na rozdíl od radnice, nezachovaly.

Šibenice stála na kopci za Křižanovem směrem k Ořechovu na levé straně v trati zvané Šibenice. V lese Šibeník sice šibenice nestála, ale z tohoto obecního lesa se bralo dřevo na její postavení. Stojící šibenice byla především výstrahou různým kriminálním živlům. V archivu je zachováno povolení majitele panství Jiřího Václava ze Švalbenfeldu k postavení nové šibenice z roku 1715, neboť stará již dosloužila.

Vůbec první zprávy o křižanovském právu se zachovaly v Archivu města Brna z roku 1552. V té době byla v Křižanově souzena tlupa zlodějů a mordýřů, z nichž jsou jmenováni Vašek Haláskův a Tomáš Hlaváč z Kundratic, Kříž, Tabač a jeho žena, Jíra Drdlový, Kuba syn Kokrdův z Pikarce, Jan z Radňovsi a Pučibřich z Janovic. Z dochovaných tří listů o tomto soudu se dozvídáme, že Vašek Haláskův byl popraven a Tomáš Hlaváč vyslýchán katem.

Trestným činem bylo i cizoložství. V roce 1684 byli v Křižanově souzeni Alžběta, manželka Václava řezníka a její zeť Samuel Pařízek. Byli odsouzeni k pardusu – tedy výprasku u pranýře.

Až do naší doby se zachoval pranýř, další významná památka na staré soudnictví. U něj byly vykonávány obecním katem tresty mrskání a bití. Položený před č. p. 70 sloužil dlouhá léta za lavičku a nakonec byl převezen ke hřbitovu, kde byl z nevědomosti v sedmdesátých letech minulého století rozbit a použit jako stavební kámen.

Zda byl kat v Křižanově nevíme, ale je zachována smlouva o prodeji katovny pohodnému Ferdinandu Ledvinovi z roku 1797 – tedy po zrušení hrdelního práva po tereziánských a josefínských reformách. Jinak byl kat zapůjčován k vykonání exekuce z Velké Bíteše.

K smrti odsouzení zločinci byli po vyhlášení rozsudku vedeni na popravu v doprovodu kněze, který jim poskytl poslední duchovní útěchu. Zpravidla je provázal až k božím mukám stojícím za Křižanovem dnes v zahradě domu bývalého špitálu pro infekční nemoce č. p. 247. Tento ranně barokní sloup ze 17. století je veden jako významné kulturní památka pod rejstříkovým číslem ÚSKP 17828/7- 4173. Je to válcovitá stavba z černé žuly s kaplicí zakončenou křížem ze stejného materiálu.

I když v archivech máme zachován jen zlomek písemností o křižanovském soudu, lze konstatovat z toho, co se dochovalo, že v letech 1611 až 1750 se zde konalo nejméně 33 hrdelních sporů, v nichž bylo souzeno nejméně 48 osob. 19 osob bylo obviněno z krádeží, 10 z vraždy nebo zabití, 9 ze smilstva a cizoložství, 5 z kacířství, 3 z čarodějnictví, 1 z loupežné vraždy a 1 ze zabití novorozence. Nejméně 4 byli oběšeni, 5 vypovězeno z panství, což bylo doprovázeno mrskáním z městečka, 3 popraveni mečem, 1 sťat a potom vpleten do kola, 9 bylo potrestáno vězením spojeným s nucenou prací pro obec či vrchnost a 4 byli pro nedostatek důkazů osvobozeni.

Zločinci bývali pohřbeni přímo na místě popravu tedy pod šibenicí. Za první republiky se v místech popraviště těžil kámen na štěrkování přilehlé silnice a při těchto pracech byly objeveny lidské pozůstatky. Dnes je zavezen i výkop po těžbě kamene, v místech bývalého popraviště roste obilí a křižanovské hrdelní právo připomíná jen název místní trati a pár popsanych listů z obecního archivu.

4.6 Zaniklá ves Loučky

Tato dnes zaniklá ves se nacházela jižně od Křižanova v blízkosti Loučského rybníka. Svými užitky náležela k příjmům johanitského kláštera v Brně jako patrona křižanovského kostela. Roku 1481 je zaznamenán pŕuhon (žaloba) na pana Viléma z Pernštejna, že nespravedlivě drží vsi Lúčky a Radenice. Roku 1483, aby ukončili rŕznice, smluvili se johanité s Vilémem a Vratislavem z Pernštejna tak, že užitky z Radenic a pusté vsi Louček s rybníčky pustí johanitŕm za postoupení kostelního patronátu v Křižanově. Roku 1516 Jan II. z Pernštejna daroval obci Křižanovu místo v Loučkách, které je nad obecními rybníky, aby si na onom místě udělali rybníček. Krátce před smrtí r. 1548 ponechal jim týž pán „pustotinu“ Loučky za plat 100 zl. Ves se nacházela v prostoru mezi rybníky Kolařík a Loucký. Při vypuštění vody se ve východní části Kolaříka nachází pravidelná hromada kamene, což je snad pozůstatkem základŕ nějakého domu z této zaniklé vsi.

Mezi Dobrou Vodou, Vídni a Cyrilovem založil ŕdárský klášter ves Urbanice, která zanikla v 15. století. Ani nevíme, zda patřila do křižanovské farnosti. V roce 2008 v těchto místech postavila obec Dobrá Voda pamětní kámen.

4.7 Obecní nadace

Obec měla 4 nadace:

1. *Stanislava Dvořáka, statkáře z Kozlova – 400 zl. chudým a hodným školním dítkám z Křižanova a Kozlova tzv. Aninčina nadace, z jejíž úroků se každoročně nakupovaly od roku 1882 pro tyto dívky z Kozlova a Křižanova ošacení*
2. *na varhaníka*
3. *na opravu a stavbu školy*
4. *Viléma Teubera z r. 1884 chudým 1150 zl., z jejíž úroků byli podělováni ve výroční den jeho smrti – 2. října 1884 podle rozhodnutí křižanovských farářů.*

Tyto nadace měly alespoň částečně přispět ke zmírnění bídy a na zaopatření potřebných osob a institucí.

4.8 Farní nadace

Ve farním archivu se dochovala nadace Antonína Endstmannna, rytíře z Ronova zemřelého 7. 6. 1857 v Brně, který odkázal svou poslední vůlí kostelu v Křižanově 3000 zlatých. Tato částka byla rozdělena na tzv. aniversarium a na chudinský fond. Celá částka byla kapitalizována ve státních obligacích rakouského státu a z úroků byla hrazena každoroční vzpomínka na testátora a to sloužením mše ve výroční den jeho úmrtí a na dárky pro chudé křižanovské děti, které za tím účelem vybere křižanovský farář. Oba účely byly v roce 1906 sloučeny do jednoho nadačního titulu a sloučena s odkazem křižanovského faráře Bernarda Kotzenta a nakonec převedena na státní obligace Rakouska Uherska, z jejichž úroků se dále zajišťoval účel nadace prostřednictvím křižanovských farářů. Zánik nadace zřejmě souvisel s měnovými reformami po I. a II. světové válce. Ještě v polovině padesátých let si autor pamatuje, že pan kaplan František Hanuš sloužil každý rok mši za rytíře Endstmannna z Ronova.

4.9 Špitál

V Křižanově byl špitál již za johanitů. Vilém z Pernštejna odkázal r. 1515 posledním pořízením zdejšimu špitálu, aby „byla dávána chudým potřeba slušná“. Druhým testamentem z r. 1520 a listinou z téhož roku zvýšil pan Vilém dosavadních 10 kop na 20 kop. Špitálním správcem byl tehdy farář. Odkaz perňštejnský (kapitál 333 zl. 10 kr.) přenesl Jiří Vilém Křinecký na Křižanov – na den sv. Václava 1616. Roku 1662 byl špitál v zuboženém stavu, o deset let později měl ještě rybník, který však užívala vrchnost. Za pozdějších válečných bouří (tricetileté války) zpusťla špitální budova (č. 193) a na příjmy se zapomnělo.

Eleonora hraběnka Oppersdorfová listinou z 30. března 1679 špitál obnovila, nechala postavit špitální stavení a opatřila pro něj kapitál 1550 zl. (v tom byl zahrnut i pernštejský kapitál i s úroky od r. 1621 do r. 1677). Tyto peníze pojistila na Křižanovském panství nepřevoditelně tak, že každý majitel špitálu je povinen 6% úroku špitálu vyplácet. Mimo to patřil špitálu rybník Špitálský nad Kundratickým mlýnem, který roku 1515 na den sv. Jiří s povolením Jana z Pernštejna věnovali Křižanovští špitálníkům. Rybník však dával sotva 9–10 zl. ročně, proto zavázali sebe i své nástupce platit z něho nájemné 15 zlatých.

Ve špitále měli být 3 muži a 3 ženy živeni a šaceni, za což byli povinováni za zakladatele a držitele panství se modlit, zúčastňovat se různých církevních pobožností a sebe navzájem opatrovat. Dohled nad špitálem měla v r. 1672 obec.

Současně se zrušením žďárského kláštera byl Josefem II. v roce 1785 zrušen i špitál a nadace byla přisouzena náboženskému fondu. Špitální budova byla pronajata a r. 1787 prodána na školu. Peníze za to byly předány náboženskému fondu. Příčiněním Jana Karla Endstmanna byl špitál dvorním dekretem z 15. března 1801 obnoven s některými změnami: ve špitále má být udržováno 8 osob, z nichž každá obdrží 6 kr., řádný byt a oděv, podíly se mají vyplácet každý týden dědičným nájemcem křižanovského statku. Volba špitálníků, obstarávání nadace a vedení účtů ponecháno vrchnosti.

Úhrnný nadační kapitál byl 5.947 zl. 56 kr. a je zanesen v Zemských deskách na statek křižanovský. Později byl špitál zřízen obcí za Horním Městem – č. 200, infekční špitál byl na Ořechovské ulici č. 247.

4.10 Zdravotnictví

Již roku 1407 měl křižanovský lazebník podsedeck někde pod kostelem a byl osvobozen od vrchnostenských poplatků. Roku 1450 koupil od bratří dům na Sychrově lékař Tobiáš. Lázně se připomínají na konci Dlouhé ulice, kdy je držel jistý Tomáš. Roku 1746 připomíná se lazebník Fr. Ritauer, r. 1760 Filipina Kozova na lázni. V 19. století zde byl zřejmě první vrchností placený panský lékař Dr. Jan Melichar a to od roku 1856 do roku 1890, v roce 1894 Dr. Josef Chabičovský, po něm Dr. Karel Růžička (zemřel 1899). Po něm Dr. Jan Špárník zdejší rodák. Po něm počátkem první republiky Dr. Zdeněk Štekl, který se zde v Křižanově oženil s první rozvedenou ženou v dějinách Křižanova – bývalou ženou pokrokářského učitele Viléma Kožnářka. Pak zde byl obvodním lékařem Dr. Ant.Dvořák, který v roce 1924 odešel, po něm Dr. Jan Bureš a od roku 1931 do roku 1942 Dr. Otto Pick, který byl umučen v koncentráku. Po něm Dr. Josef Ráček, po roce 1945 Dr. Vladimír Němeček a po něm v 50. letech zdejší rodák Dr. Eduard Seyfried, po něm krátce Dr. Hajčman, Dr. Dusíková a pak donedávna velmi dobrý lékař Dr. Jiří Jurek.

V roce 1936 zakoupila obec dům č. 136 na Horním Městě, který po úpravách sloužil jako ordinace a byt obvodního lékaře, po opravách v 60. letech pouze jako zdravotnické středisko. V roce 1969 byla provedena přístavba zubního a dětského oddělení ve dvoře. Zubní technik Jan Novák (původně ordinoval ve svém domě na Meziříčské ulici). Později zde bylo zřízeno i oddělení gynekologické.

Nové zdravotní středisko ve středu obce bylo otevřeno v roce 1988. Nyní patří společnosti Medikus s. r. o. Obvodní lékařkou je Dr. Jitka Pavlíková, zubní praxi zde vykonávají Dr. Marie Chromá a Dr. Dana Špárníková.

4.11 Roboty na křižanovském panství

Staré osady bývaly buď svobodné, podržené přímo králi nebo poddané, náležející vrchnosti – s obyvatelstvem nevolným či polosvobodným. Křižanov patřil k osadám poddaným. V nejstarších dobách nebyla řemesla, každý si obstarával své potřeby sám. Vrchnost však zadávala děláni určitých potřebných věcí svým poddaným. Když viděli, že některý z nich dosáhl v určité činnosti velké zručnosti a dovednosti, nechali ho dělat jen tu práci. To byl počátek řemesel. Později vrchnost dovolovala těmto nevolným řemeslníkům vykonávat práce i pro jiné, avšak nadále zůstávali nevolníky, i když jejich hlavním zaměstnáním byla práce pro vrchnost. Nakonec se věnovali práci pro zákazníky úplně. Pánům potom platili určitý poplatek.

Obyvatelstvo obojího druhu žilo pomícháno mezi sebou, takže hranice vrchnostenských práv nad obdobně svobodnými držiteli poddaných statků a nevolnými obyvateli se stávala nejistou. Psaných listin, které by objasňovaly a dosvědčovaly, zdali půda, na které obyvatelé sídlili, náležela jejich předkům od dávných časů nebo zdali ta půda jim byla vrchností jen propůjčena k dočasnému užívání, se mnoho nezachovalo. Přitom poměr poddaných k vrchnosti spočíval na zvyklosti práva a oboustranné povinnosti, tyto nebyly přesně a nezměnitelně stanoveny a následkem toho násilná šlechta mohla poddanské poměry měnit v neprospěch poddaných, přidávat roboty a platy, rušila obecní samosprávy, popírala jejich osobní svobody a omezovala jejich práva k občině (občina byla společný majetek celé obce). Někdy nebyla vrchnost zlá, poddaným se tedy nevedlo špatně, jejich poměry byly aspoň snesitelné. Dávky, které však museli odvádět, byly veliké. Výslovně se pro Křižanov uvádějí poplatky z lesů, rybníků, z cel (mýtné nebo mostné). Je samozřejmé, že hlavním zdrojem příjmů pro vrchnost byly poplatky z polností, kterým se říkalo desátky. Nejobtížnější však byly roboty.

Během 13. století se začaly poddanské poměry utvářet jinak. Český král a spolu s ním i česká šlechta povolávali do Čech kolonisty z Německa, aby zužitkovali rozsáhlá neobydlená prostranství. Vyměřili jim pozemky a kolonisté se zavázali, že z nich budou platit dávky. Byli to tak zvaní zákupníci. Práva

a povinnosti k vrchnosti jim byly stanoveny. Následkem toho se i mnozí obyvatelé starých vesnic snažili o to, aby i jejich právní postavení bylo upraveno podle vzoru práva, povolovaného cizincům, tedy podle tzv. práva německého. A tam, kde to poddaní sami nechtěli, donutily je k tomu vrchnosti. Roboty a poplatky byly rozděleny podle velikosti pozemků. Tak tomu bylo i v Křižanově. Určitých zpráv o tom sice nemáme, ale víme, že tak činil i žďárský klášter. Když klášter dostal Horní Křižanov, vyměřil polnosti, rozdělil platy a ustanovil rychtáře. Po jeho příkladu tak jistě učinila i vrchnost v Dolním Křižanově – páni z Lomnice.

V 15. století už bylo veškeré obyvatelstvo křižanovské, jak na opatské, tak na lomnické straně usazeno na tzv. právu purkrechtním, jinak zákupním (nebo emfyteutickém). Poddaný lid měl podle purkrechtního práva k pozemkům právo dědičného pronájmu, byl za to nucen odvádět purkrecht neboli ourok a také robotovat. Na opatské straně činil úrok celkem na sv. Jiří 5 kop 15 grošů a 9 haléřů, na sv. Václava 5 kop, 16 gr. a 8 hal. Kolik se platilo na dolní straně, nevíme přesně, ale jistě ne víc než v okolních vesnicích. Tam platili celolánici ročně 16 grošů, pololánici 8, čtvrtlánici 4, podsedníci půldruhého groše. Vedle řádných úroků museli poddaní platit mimořádné úroky, takzvané „počty“. Tak platili o letnicích (tj. na sv. Ducha) podsedníci po 2 haléřích, pak 10 vajec a 1 sýr. O vánocích platili tzv. „peníze povozné“, asi náhradu za robotu s povozem, která ročně činila z Horního Křižanova 1 kopu 32 grošů 3 hal. Sedm podsedků zde na opatské straně bylo od placení osvobozeno, mezi nimi podsedek pastýřův a lazebníkův.

Šenkýři, pekaři a řezníci museli vrchnosti nadto platit ze svých živností zvláštní dávky. Např. křižanovští řezníci platili tzv. „posvět“, který činil ročně půl centýře loje na výrobu svíček.

Další povinností vesnic, městeček i měst poddanských byla roboty. O té se nezachovaly z té doby žádné zprávy až na jednu zvláštnost, že poddaní z opatské strany museli robotovat na Jakobovickém dvoře, který přece stále patřil pánům z Lomnice. Zpočátku se poddaní mohli volně stěhovat z panství na panství. Později to však bylo zakázáno, protože mnozí poddaní ze statků přebíhali. Tak přebíhali klášterní poddaní, když měli platit nějaké zeměpanské poplatky. Tyto zeměpanské poplatky neboli berně nebyly tenkrát ještě stálé, ale vypisovaly se od případu k případu (např. když král vedl válku nebo vdával dceru). Tato berně za krále Jana Lucemburského činila na jeden lán více než 16 grošů, tedy stejně, kolik se muselo odvádět purkrechtu vrchnosti. Uvážíme-li, že vedle úroků a berní byl lid povinen platit na kostel a že poddaní museli ještě k tomu i robotovat, v čas potřeby nastoupit na vojnu a válčit, pochopíme snadno, že poddaní ze svých gruntů utíkali. Jejich bída rostla rovnoměrně se stoupáním moci bohaté šlechty. Ta roku 1380 na sněmu na hradě brněnském se usnesla, že žádný pán na své statky nepřijme sedláka z jiného statku, pokud by nepřinesl list od bývalého pána, že je ze závazku poddanství propuštěn. Tak upadal lid do

větší a větší poroby a odtud se vysvětluje, proč nové husitské učení našlo v prostém lidu horlivé vyznavače a nadšené obhájce. Stejně tak šlechta, která kázáním reformátorů proti bohatství církve viděla v novém náboženství svého spojence pro zabránění církevních statků.

V roce 1437 koupil městečko Jan I. z Pernštejna. Křižanov byl odedávna městečko poddanské. Obyvatelé byli poddáni vrchnosti. Nesměli se volně stěhovat, bez povolení se nesměli oženit či vdát, bez pánovy vůle nemohli kupovat či prodávat domy. Zápisy do knih neboli registr gruntovních se daly vždy jen „s povolením jeho milosti pána“, jak v nich čteme. Vrchnost mohla také nedbalé a dluhy dělající čili „neřádné“ měšťany vyhostit a hodnými osadit. Vrchnost byla zákonitým zástupcem svých poddaných před soudy královskými a zemskými. Oni sami před těmito soudy stát nemohli.

Páni z Pernštejna byli na své poddané velmi laskaví, jak ukazují četná privilegia, udělená panství. Již tehdy Křižanovští nerobotovali, ale vykoupili se z roboty a pánům platili „robotní peníze“. Vedle toho platili úrok: Horní Křižanov 5 kop, ostatní 10 kop desátek z plodin, vejce, slepice, sýr. Řezníci na Dolním Křižanově dávali 1/2 centu loje. Jinou povinností občanů byla ponůčka na zámku a možnost nalévání piva, odebraného pouze z panského pivovaru. Panské víno odebírat nemuseli, od této povinnosti je osvobodil Vilém z Pernštejna r. 1500. Vrchnost měla příjem z mýta a masných krámů.

V 17. století byli všichni obyvatelé povinni robotou tažní (s potahem) nebo pěší při obdělávání polí, opravě či výlovu rybníků a na stavbách. Bylo to od sv. Václava do sv. Jiří 3 dny, od sv. Jiří do sv. Jana celý týden a do sv. Václava při děláni sen a o žních (mimo neděle a svátky) každý usedlý pěší s dvěma osobami, tažní s 2 koňmi – jedině s tím rozdílem, že Křižanovští byli osvobozeni od děláni sena, vození mrvy, děláni dříví a orání. Osm úředních osob s rychtářem v čele měli dohled při lovení a jiných pracích. Hajní, vesničtí rychtáři, ti, kteří měli šenk a nalévali pivo a kořalku, šenkýř a dohlizitelé při rybnících, polích a lesích, byli od roboty osvobozeni. Mimo to měli poddaní povinnost příst len a konopí.

Roku 1690 povolil hrabě Dominik z Kounic, že se poddaní mohou z roboty vykoupit za 400 zlatých (po 100 zl. čtvrtletně). Sousedé měli zimní úrodu jen požit, svázat a složit, letní úrodu svázat, dát do mandelů a při děláni sen pracovat 8 dní pěšky. Rok 1664 byl na úrodu velmi špatný, a proto ho Křižanovští žádali, aby jim něco prominul a dovolil, aby povinovanou robotu 8 dní při děláni sena mohli odpracovat jen při zdejším dvoře. Hrabě nejen nic neslevil, naopak ještě vyhrožoval, že nedoplatky budou přísně vymáhány a po případě bude roboty znovu zavedena. Nic nepomohla žádost sousedů k císaři 23. března 1706. Stejně tomu tak bylo za stejného pána po požáru křižanovského zámku, když požadoval, aby při stavbě vyhořelého zámku každý robotoval 1 den týdně buď pěšky nebo vozmo. Poddaní 4. července 1710 opět žádali o úlevu v povinnostech, hrabě však nevyhověl a rozkázal, že musí robotovat 2 dny.

Za nové vrchnosti byla v roce 1724 osmidenní senná robotu změněna na šestidenní rybniční. Dle urbaniální fassé z r. 1776 robotovali podruzi 13 dní ročně. Mimo 400 zl. dávala obec za robotu 17 zl. 30 kr., za ponůčku 2 zl. 34 kr. místo kuřat. Mimo 8 představených měli ostatní měšťané (109) dělat seno, u křižanovského dvora sežít všechno zimní obilí, svázat a svézt, svázat jarní obilí a složit do mandelů a ročně 16 příležitostí s rybami vypravit na Vranov. Tažnou robotu dvojspřežnými vozy konali po 3 dny týdně sedláci (celkem 96), 5 dní pěšky půllánici (celkem 12), 3 dny pěšky chalupníci a zahradníci (9).

Co se týká městečka samotného, nejstarší zpráva o poddanském placení úroků známe z r. 1407. Na opatské straně činil úrok o svatém Jiří 5 kop 16 gr. a 9 kr., o sv. Václavu 6 kop 16 gr., na lomnické straně ročně celkem 10 kop 25 gr. Mimořádné platy byly: o sv. Duchu podsedníci po 2 h., 10 vejčích a sýru, o vánocích povozní (náhrada za povozní robotu), činící z Horního Křižanova 1 kopy 32 gr. Sedm podsedků na opatské straně bylo osvobozeno od platu, mezi nimi pastýř a lazebník. Šenkýři, pekaři a řezníci platili dávky ze svých živností (řezníci tzv. posvět). Později a to už v novější době feudální stát reguluje povinnosti poddaných vůči vrchnosti – v roce 1738 vydává Marie Terezie robotní patent, v němž např. stanovuje, že robotní den by neměl trvat víc než 10 hodin a dvory, na nich poddaní robotu vykonávají by neměly být vzdáleny víc než 1,5 míle.

V roce 1781 císař Josef II. zrušil nevolnictví. Zrušení roboty za náhradu však bylo až výsledkem revolučního roku 1848.

4.12 Majitelé křižanovského panství

4.12.1 Páni z Křižanova

Prvním známým majitelem Křižanova a také jediným mužským členem tohoto rodu byl v 13. století Přibyslav z Křižanova. Prováděl kolonizaci zdejšího okolí, při níž založil asi až na Jívoví a Sviný všechny okolní vsi. Přibyslav zastával zemské funkce (1239 kastelán na Veveří, 1240 kastelán v Brně) a jmění nabyt zvláště z dolování stříbra v severní části svého panství (na dnešním Havlíčkovobrodsku). Oproti tvrzením, že v Křižanově postavil hrad a kostel dnes víme, že si v Křižanově postavil jen obydlí asi dřevěnou tvrz. Jeho zaneprázdnění královskou službou a řízení rozsáhlého panství mu neumožňovaly zde trvale bydlet. Zemřel roku 1251 a byl pochován v klášteře minoritů v Brně. Jeho manželkou byla Sibyla – dvorní dáma královny Kunhuty, manželky krále Václava I. (zemřela 1262), pochována je ve žďárském klášteře. Měli 5 dětí – Petr a Libuše zemřeli v mládí, dospělého věku se dožily dcery Zdislava, Eufemie a Eliška. Ty se provdaly za nejmocnější šlechtice v zemi.

Zdislava měla za manžela Havla z Lemberka, žila v Jablonném v Podještědí, zemřela v roce 1252 v pověsti svatosti. Jako patronka rodin zvláště chudých a nemocných byla prohlášena za svatou v roce 1995.

Eufemie se provdala za Bočka z Obřan (Zbraslavi a Jaroslavic), který byl purkrabím znojemským a hrabětem z Berneku (Bernegg) synem Heralda ze Zbraslavi. Ani tato rodina zde zřejmě trvale nebydlela ze stejného důvodu jako rodina Přibyslavova. Jejich hlavním činem bylo podle vůle Přibyslavovy založení cisterciáckého kláštera Studna Panny Marie ve Žďáře.

Eliška byla provdána za Smila z Lichtenburku. Věnem dostala sever údělu Přibyslavova. Její manžel Smil z Lichtemburku kolonizoval kraj kolem dnešního Havlíčkova Brodu, který se podle něj nazýval Smilův Brod. Později dostal od krále Václava I. kraj v Železných horách, kde postavil svůj rodový hrad Lichtenburg (Lichnice) a byl tudíž zakladatelem mocného rodu pánů z Lichtenburgu.

4.12.2 Páni z Obřan

Boček z Obřan (též nazývaný Bočkem z Jaroslavic původem ze Zbraslavi) – na přání svého tchána založil cisterciácký klášter ve Žďáře nad Sázavou. Ve svém životě zastával od mládí významné funkce. V roce 1235 byl moravským maršálkem, 1240 moravským podkomořím a zároveň znojemským kastelánem. V té době probíhaly na jihu Moravy boje mezi králem Václavem I. a rakouským vévodou Fridrichem Bojovným. Za těchto bojů vedl obranu země a získal titul hraběte z Berneku. S českým králem Přemyslem Otakarem II. se účastnil jeho výpravy do východních Prus (založení Königsbergu – nyní Kaliningrad) v roce 1254, zemřel roku 1255. Manželka Eufemie, dcera Přibyslavova, zemřela roku 1279. Měli tři děti: Smila, Gerharda a Anežku.

4.12.3 Páni ze Švábenic

Anežka ze Švábenic – dcera Bočkova – paní na Křižanově – roku 1287 darovala půl Křižanova (Horní Křižanov) žďárskému klášteru. Byla dvakrát vdaná. První manžel Hrut, druhý manžel Vítek ze Švábenic. Některý z těchto Anežčiných manželů postavil v Křižanově v místech dnešního zámku hrad, jak to uvádí M. Plaček v knize „Hrady, zámky a tvrze na Moravě a ve Slezsku“. Není tedy pravdou, že by tento hrad postavil Přibyslav. Vždyť kronika žďárského kláštera jasně říká: „Nebyl to však hrad, který vidíme nyní“ (tedy kolem roku 1300, kdy byla tato kronika napsána).

Křižanov samotný je ještě roku 1287 nazýván vesnicí (latinsky villa), ale hned nato roku 1293 městečkem (oppidum). Z tohoto označení plynula různá privilegia. Je pravděpodobné, že na začátku jihlavského dolování stříbra bylo v Přibyslavově tvrzi v Křižanově zmincováváno první vytěžené jihlavské stříbro.

4.12.4 Páni z Lomnice

Jenec z Meziříčí a Křižanova – patřil k rodu Lomnických. Měl, 3 děti: Tobiáš čili Dobeš z Tasova, Jan (Jenec), a Gusek z Jemnice. Jakým způsobem získal v držení Křižanov, není známo. Snad koupil nebo na základě příbuzenství s panem Přibyslavem z Křižanova nebo jeho dědici.

Jan (Ješek) – manželka Jitka. Děti: Vznata, Tas, Ješek, Jindřich, Tobiáš a Beneš.

Vznata z Křižanova a ze Skuhrova: zemřel 1333, manželka Markéta. Synové Ješek, Vznata, Čeněk a Tas, dcera Kateřina (odešla do kláštera svaté Kláry ve Znojmě).

Markéta, vdova po Vznatovi – založila r. 1350 spolek se svými syny. Spolek, nazýval se též sstupek, byl zvláštním zřízením staročeského rodinného práva. Podle tohoto práva tvořili synové rodinný nedíl neboli hromadu – jejich majetek tvořil jeden celek. Veškerá právní jednání, týkající se společného majetku museli projednávat společně. Bez svolení svého společníka nesměli připsat své ženě „obvěnění“ ze společného majetku. Nazývali se bratři nedílní – frater incivisi. Každý z nich však mohl žádat oddělení majetku. Pak dostal svůj podíl a stal se „dílným“, „odděleným“. Ženy neměly právo na svůj díl, mohly pouze žádat „výbyt“ a zaopatření. I když měly ženy vlastní jmění, nesměly za manželova života přijmout do spolku nikoho, dokonce ani děti. Spolky mohly ženy tvořit teprve po mužově smrti. Zemřel-li otec bez synů „nedílných“ nebo „oddělený bratr“ bez potomků, připadlo jeho jmění jako odúmrtí na krále (dědil král). Za života společníků neměl žádný z nich právo na jmění druhého, každý společník držel své jmění až do smrti. Nechtěl-li jeden s druhým být ve spolku, měli se z něho propustit. Účelem spolku bylo, aby po smrti jednoho společníka připadlo jeho jmění druhému. Po smrti své matky Markéty si synové její majetek rozdělili a ze spolku se propustili. Roku 1358 založili nový spolek – tvoří jej dva členové: Tas a Čeněk. Vznata byl „oddělený“. Podíl na Křižanově pak přenechal své ženě Elišce.

Tas a Čeněk zemřeli bezdětní, proto jejich podíl připadl moravskému markraběti Janu Jindřichovi. Tehdy měl Křižanov 4 pány: Horní Křižanov vlastnil žďárský klášter, na hradě a Dolním Křižanově měli podíly Ješek a Vznata z Křižanova a markrabě Jan Jindřich (bratr Karla IV.). Roku 1360 vzali Ješek a Vznata do spolku svého strýce Jana z Meziříče. Podíl markraběte činil: polovinu hradu, polovinu výnosu z mýta a lesa, 5 pekařských krámů, 6 hostinců, 15 poddaných, mlýn s pilou, rybníky, 2 a půl hřiven činže. Dále majetek v Radkově, Čikově, Bobrové a Olešinkách. V Libochové 11 lánů, mlýn a rybník, ve Skleném 6 lánů, menší polovinu lesa, ve Svinech 9 lánů. Roku 1368 dává markrabě Jan Jindřich odúmrtí po Tasovi a Čeněkovi v léno Ješkovi a Vznatovi (oba zemřeli v 80. letech 14. století). Léno neboli manství je statek nebo nějaké právo věčné, které jeho majitel dává jinému člověku (tak zvanému manovi nebo vazalovi) k užívání. Za to požaduje poslušnost, věrnost nebo odvádění určitých dávek. V tomto případě to bylo: oddanost a poslušnost markraběti a v čas potřeby vypravit na pomoc jemu i jeho nástupcům 4 schopné ozbrojené vojáky.

Vznata z Křižanova – manželka Jitka, synové Čeněk a Milota.

Ješek (Jan) z Křižanova – manželka Jitka, synové Sigmund, Jan, Milota, Jošt, dcera Helena. Křižanovský hrad připadl dvěma synům – Milotovi a Sigmundovi, jakým způsobem byli ostatní odbyti, není známo. Křižanovu tedy vládli Sigmund a Milota. Byli „odděleni“, ale hradu Křižanova užívali společně.

Milota z Křižanova – manželka Eliška z Lipé. Za občanských válek mezi markrabaty Joštem a Prokopem stál spolu s bratrem Sigmundem na straně Joštově.

Sigmund z Křižanova – manželka Markéta z Rukštejna, dcera Hynka z Valdštejna (zemřela 1418). Ač zámožný majitel panství, dlužil kde komu. Záhy se přizpůsobil tehdejšímu poměrům a se svou lupičskou tlupou se potuloval po Moravě i Čechách. Po upálení Mistra Jana Husa odeslalo 452 českých a moravských pánů protest sněmu do Kostnice. Mezi pečeti byla i pečeť Miloty a Sigmunda z Křižanova. Po Milotovi dědila jeho podíl na hradě a městečku jeho sestra Helena (Alena), vdova po Arklebu z Myslibořic, kdo dědil po Sigmundovi, není známo. Helena odkázala zděděný majetek Dobšovi Meziříčskému, známému pod jménem „z Cimburka“. Ten však neplnil závazky zesnulé Heleny a byl r. 1437 zažalován od dědičky Anežky na zaplacení 1000 kop grošů. Spolu se svou sestrou Markétou měla odkázánu polovinu Křižanova spolu s jiným příslušenstvím, které chtěla zastavit. Dobšovi z Meziříčí se nedařilo udržet svůj majetek pohromadě, protože mu byly od věřitelů zabavovány celé vsi. Po urovnání sporů věnoval Dobeš z Meziříčí Křižanov roku 1437 svému synovci

Janovi ml. z Meziříčí, nazývanému z Křižanova, pod podmínkou, že vyplní poslední vůli zesnulé Heleny. V téže roce udělil Křižanovu Jan z Meziříčí právo odúmrti – pouze pro Dolní Křižanov. Hornímu Křižanovu přidělil opat kláštera žďárského odúmrtí až v roce 1464. (Odúmrtí – zemřel-li někdo bez potomků, připadl jeho majetek vrchnosti). Jan z Meziříčí zemřel r. 1437 jako poslední z rodu Lomnických, aniž po sobě zanechal dědice. V Křižanově panovaly v tom čase 16 let trvající neshody, protože na majetku podle vůle Helenina porřízení vázlo mnoho závazků zemřelého Jana. Dědicové se domáhali svého práva. Zemský soud vyslal dokonce komisi, aby přezkoumala stva na místě samém a upravila dědicé záležitosti. S konečnou platností byla pře ukončena roku 1453, když Vok ze Sovince a jeho žena Matkéta odprodali

Janovi I. z Pernštejna a jeho synu Zikmundovi část osady, patřící k hradu Křižanov s právem na kostel Panny Marie před hradem a vesnice ke Křižanovu patřící za 640 kop grošů. V kupní ceně byl zahrnut i díl Bobrové a Hrotovic. Právo Anežky na Křižanov bylo Janovi z Pernštejna připsáno r. 1463. V příštím roce král Jiří udělil lénem Janovi z Pernštejna zbořený hrad Křižanov a k němu příslušející grunty, vesnice Bobrovou, Kundračice, Sviny, Horní a Dolní Libochovou, Sklené

a Bory se vším, co k tomu patřilo. Tím způsobem přešel Křižanov do vlastnictví rodu Pernštejnů.

Husitské války v našem okolí

V roce 1424 se všechna husitská vojska, která vtrhla na Moravu, spojila u Velkého Meziříčí: pražané pod Zikmundem Korybutovičem, orebité pod Divišem Bořkem z Miletína, táboři a sirotci pod Janem Hvězdou z Vicemilic a Mikulášem Sokolem z Lamberka. V roce 1425 táhli přes Jihlavu pražané pod Zikmundem Korybutovičem na pomoc ohrožené Třebíči, kterou obléhal král Zikmund s vévodou Albrechtem. Také roku 1428 vtrhli táborité, sirotci a něco pražanů znovu touto cestou na Moravu. Že se tyto vojenské akce neodbyly vždy klidně, svědčí zprávy z Křižanova, odkud existují dva záznamy. První z doby bezprostředně po výpravě husitských vojsk na Moravu, že „kostel křižanovský shořel v ty války minulé“, druhý v zemských deskách z roku 1466, kdy se připomíná pobořený hrad křižanovský. Srovnáme-li tyto dvě zprávy s tehdejšími dějinami a se stavem, v jakém byl Křižanov potom, lze z nich vyčíst toto: páni z Lomnice a české obyvatelstvo byli husité, katolickými zůstávali přistěhovalí Němci a farář johanita. Stalo-li se vypuzení faráře a zapálení kostela za vpádu Viktorina z Kunštátu r. 1422 nebo za tábořského vojska, spojujícího se u Velkého Meziříčí r. 1424, není jisto. Hrad se brzy po odchodu českého husitského vojska stal obětí druhé strany, která se takto pomstila za kostel na pánech z Lomnice. To píše A. Kratochvíl ve „Vlastivědě moravské“. Nezdá se to však být pravděpodobné, protože katolickými zůstaly na Moravě pouze město Brno a biskupská Olomouc a ty nebyly schopny vojenské akce proti husitům nebo jejich přívržencům. Spíše hrad a hradní kostel mohly být zničeny v průběhu Zikmundových tažení a nebo i z přirozené příčiny (od blesku či žhárů). Určitě však také byly vypáleny za vpádu Korvínova na Moravu proti Jiřímu z Poděbrad roku 1469, protože Jan I. z Pernštejna, tehdy již majitel panství, zemský hejtman Moravy, byl věrným stoupencem krále Jiřího z Poděbrad.

4.12.5 Páni z Pernštejna

Jan I. z Pernštejna (1406–1475) jeden z nejmocnějších z tohoto rodu. Byl moravským zemským hejtmanem. Za válek s uherským králem Matyášem proti králi Jiřímu z Poděbrad stál Jan na straně krále Jiřího, proto mu byl jeho majetek v Křižanově a Dobré Vodě vypálen. Náboženstvím byl Jan I. z Pernštejna pod obojí. Jan I. z Pernštejna zemřel r. 1475, jeho manželka byla Bohunka z Lomnice, synové Sigmund, Vilém II. a Vratislav.

Sigmund z Pernštejna brzy zemřel. Majetek vč. Křižanova připadl

Vilémovi II. z Pernštejna a Vratislavovi. Ti pustili Kunderaticům, Libochové a Svinům odúmrt. Roku 1483 vyměnili s johanity křižanovské patronátní právo

za své užitky v Radenicích. Roku 1486 přikoupili od kláštera žďárského i Horní Křižanov. Tím byl Křižanov sloučen pod jednu vrchnost. Po smrti Vratislavově se stal majitelem Křižanova

Vilém II. z Pernštejna (1436–1521) nejvyšší hofmistr království, nejbohatší hospodář, politik a vlastenec své doby. Náboženstvím byl katolík, ale vlažný. Svou příslušnost k náboženskému vyznání označil slovy: *S Římany věřím, s Čechy (pod obojí) držím a s bratřími umírám. Tento pán zbavil městečko i okolní vesnice povinnosti šenkovat panská vína. Na jeho přimluvu udělil roku 1485 král Matyáš Korvín – Uherský privilegium pořádat jarmarky na den svaté Kateřiny, druhý na den sv. Petra a Pavla. Hospodaření Viléma z Pernštejna jeví zřejmé snahy po industrializaci zemědělství. Odborníkem byl zejména v rybníkářství, zakládal na Křižanovsku nové rybníky. Rybníky byly rozdělené na výtěžné a třecí. Všech bylo 71 a nesly užitek 1388 zlatých ročně. Pěstovali se kapři, štiky a líni. Po něm držel Křižanovské panství*

Jan II. Bohatý (1487–1548), náboženstvím luterán a nepřál Jednotě bratrské. Prodal obci pastvíska Loučky. Byl nejvyšším komořím a zemským hejtmanem. Své panství zvětšil o panství třebovíčské a meziříčské. Křižanovským dovolil zřízení rybníků Kolařík a Vejmyslák v Loučkách, jejich užitky měly připadnout obci. Před smrtí prodal Křižanovským další pastvíska v Loučkách kolem těchto dvou rybníků. Jan II. měl syny Jaroslava (1528–1560), Vratislava Nádherného (1530–1582) a Vojtěcha (1532–1561). Křižanov připadl

Vojtěchovi, ten jej v roce 1560 prodal bratru

Vratislavovi Nádhernému. Vratislav (1530–1582) byl nejvyšším komořím císařovým a nejvyšším kancléřem království, náboženstvím katolík. Jeho manželka Marie Manriquez de Lara, původem ze Španělska byla horlivá katolička. Z manželství vzešlo 20 dětí, z nichž zbylo 5 dcer a 2 synové. Vratislav byl od španělského krále Filipa II. vyznamenán řádem Zlatého rouna. Neměl dědova hospodářského ducha, nestačily mu běžné příjmy z rozsáhlých statků, vedl nákladný až rozmařilý život (podporoval umění, přestavoval zámky). Na tento nákladný způsob života se mu však nedostávalo peněz a proto odprodával část majetku. Tak roku 1560 prodává Křižanov

Zdeňkovi Lhotskému ze Ptení. Perštejnům patřil Křižanov (nejprve jen část od roku 1453, pak celý od roku 1486 do roku 1560. Perštejnové zde nikdy nesídlili, hrad byl po celou tu dobu v rozvalinách.

Co se týče náboženských poměrů, katolíci u nás tehdy zřejmě nebyli, obyvatelstvo asi zůstalo kališnické, později se z kališníků stali luteráni. Jan I. z Pernštejna byl kališník, pak katolík, ale mírný. Jan z Pernštejna II., čili Bohatý

byl zpočátku český bratr, pak horlivý luterán. Vratislav byl katolík, hlavně pod vlivem své ženy, ale snášenlivý. Vilém, nejslavnější člen a ozdoba rodu pernštejnského, výtečný hospodář a znamenitý politik své doby byl katolík, označil svůj katolicismus slovy: „S Římany věřím, s Čechy (podobojími) držím, s bratřími umírám.“ což značí, že v té době žila všechna náboženská vyznání na Moravě v relativní shodě. Platila totiž zásada: „Čí kraj, toho náboženství.“

Část křižanovského obyvatelstva vyznávala učení Jednoty bratrské, které zde našlo příznivou půdu. Vilém II. z Pernštejna totiž, ač sám katolík, byl ochráncem Jednoty a několikrát se jí zastal i proti králi.

4.12.6 Páni ze Ptení

Zdeněk Lhotský ze Ptení. V roce 1562 nechal zbořený hrad přestavět na dvoupatrový renesanční zámek s arkádovým dvorem a předzámčím. Manželka Alena Postatská z Prusinovic (zemřela 1572). Pohřbeni v pohřební kapli sv. Michala – nyní součásti farního kostela, kde mají dodnes svůj náhrobek. Měli dva syny – Václava a Prokopa a dceru Kateřinu. Prokop dostal Křižanov, Václav Moravec.

Prokop Lhotský ze Ptení (zemřel 1608) – manželky Božena Přepyšská z Rychenburka, Anna z Hodějova. Čtyři synové: Zdeněk, Jan Jetřich, Jindřich Václav a Ladislav.

Zdeněk Lhotský ze Ptení prodal městečko i hrad Křižanov s kostelem, dvorem, pivovarem, dvorem Jakubovice a vsí Sviny za 39.000 zlatých moravských Jiřímu Volfovi Křineckému z Ronova.

4.12.7 Páni Křinečtí z Ronova

Jiří Volf Křinecký z Ronova a na Přísece – koupil Křižanov roku 1610. Křižanovem šla živá silnice z Brna přes Bíteš do Žďáru a dále do Čech, protože se hodně obchodovalo, hnávali se tudy množství dobytka a vozily těžké náklady. Jiří Volf Křinecký žádal roku 1612 moravské stavy, aby bylo křižanovské vrchnosti povoleno vybírání mýta. Žádosti bylo vyhověno. Roku 1613 byl Jiří Křinecký povolán za zemského soudce. Zemřel roku 1617, byl pochován v pohřební kapli na místě bratrského sboru přestavěného na pohřební kapli (v místech nynější kaple svaté Barbory). Panství zdělili synové Hynek Šťastný a Jan Jindřich, kteří zadlužené dědictví prodali po dvou letech za 51.500 zlatých Vilému Muňkovi z Ivančic.

4.12.8 Páni Muňkové z Ivančic

Vilém Muňka z Ivančic a na Křižanově – zúčastnil se stavovského povstání proti císaři Ferdinandovi II. Panství mu bylo proto po bitvě na Bílé Hoře zkonfiskováno. Zemřel v roce 1623.

Lhotští ze Ptení, Křinečtí z Ronova a Muňkové z Ivančic byli náboženstvím luteráni. Po nich jsou už majiteli panství jen páni katolického vyznání.

4.12.9 Páni Sieghardové a Vlkovští z Oubertovic

Jiří Sieghard plukovník císařských vojsk, koupil Křižanov roku 1624 za 40.000 zlatých. V této době probíhá rekatolizace farnosti – farní kostel přebírají z rukou nekatolíků katoličtí faráři. Jiří Sieghard zanechal panství své manželce, ta potom své dceři Kateřině Maximiliáně, provdané před rokem 1638 za rytíře Ondřeje Schultze z Geierberga a po druhé za Zdeňka Diviše Vlkovského z Oubertovic. Všichni tři jsou pochováni v zámecké kapli, kterou dala paní Kateřina upravit. V té době probíhá třicetiletá válka, která působí městečku obrovské ztráty a škody.

Zdeněk Diviš Vlkovský z Oubertovic nechal pro farní kotel namalovat od malíře Tobiáše Pocka velký oltářní obraz, který máme v kostele dodnes. Po smrti své manželky Kateřiny se stává majitelem Křižanova roku 1650. Oženil se s Annou Marií, rozenou Štaudtovou z Hammersdorfu, ta se stává roku 1658 po manželově smrti majitelkou panství. Byla sice čtyřikrát vdaná (druhý manžel byl Jan Karel Roháček z Adlerskronu, třetí František Karel z Castelle, čtvrtý Kristián, svobodný pán z Roggensdorfu na Rájci), ale neměla žádné děti, a proto prodala panství roku 1675 Eleonoře Marii z Oppersdorfu rozené Dietrichsteinové.

4.12.10 Páni z Oppersdorfu

Eleonora Marie, hraběnka z Oppersdorfu, rozená z Dietrichštejna koupila křižanovské panství za 40.000 zlatých. K panství patřil hrad Křižanov s městečkem, Kundratice, Jívoví, Sviny, Radenice, Sklené, Horní Bory a Suky včetně všeho, co k tomu patřilo, i patronátní právo. Hraběnka nechala pevně stanovit hranice mezi křižanovským a žďárským panstvím. Za jejího působení scelila majetek s panstvím dobrovodským, které koupila 1678 od Františky Želecké z Počenic. Od ní také pochází založení Růžencového bratrstva ve farním kostele, které Josef II. zrušil. Bylo však obnoveno 1. 10. 1889. Tato paní nechala přestavět farní kostel sv. Václava v barokním slohu a spojila jej s pohřební kaplí sv. Michala v jeden bohoslužebný prostor do zhruba současné podoby. U zámku nechala v roce 1678 postavit předzámčí. Po druhé provdána za Maxmiliána z Kounic, byla matkou hraběte Dominika Ondřeje z Kounic.

4.12.11 Hrabata z Kounic

Dominik Ondřej hrabě z Kounic zdědil křižanovské panství v roce 1687. Byl dříve habsburským vyslancem v Londýně a v Haagu poznal, co znamená rozvoj manufaktur pro ty, kteří je vlastní. Zakládá zde rozptýlenou textilní manufakturu, která je po Slavkově druhou v českých zemích. Hrabě Dominik se snažil zavést výrobu kreponu, který byl většinou odebírán ze Švýcarska. Do

Křižanova přijelo 7 Švýcarů, kteří učili domácí dělníky česat vlnu, příst a tkát. V prosinci 1704 pracovalo takto v Křižanově 92 lidí. Manufaktura měla svého zástupce v osobě křižanovského rychtáře Michala Spousty. Ten rozdělával surovinu a přijímal hotové výrobky, za které proplácel mzdu. Později se v manufaktuře vyráběly i punčochy, které šly dobře na odbyt. V městečku se za panství Kouniců dolovala železná ruda. Při prodeji velkostatku v roce 1710 se mluví o sedmi dvorech, tavírnách a železných hamrech. Tavírny byly vybudovány zřejmě po roce 1687, kdy měl křižanovské hospodářství pronajato Leopold Žák, rytíř z Radobyli. V jeho době se v blízkosti Nového rybníka začala dolovat železná ruda (viz název Ruda). Dominik Ondřej provozoval železářství, sklářskou hut v Ořechově, těžbu železné rudy na Josefově dolu (dnešní Ruda), Ignácově (u Soumaru) a Gabrieli (u Jakubovic). Pohřební kapli Křineckých nechal přestavět na kapli sv. Barbory. Nebyl však příliš dobrým hospodářem, proto hospodářství velkostatku pronajímal.

Maxmilián Oldřich z Kounic, syn Dominika Ondřeje prodal panství roku 1710 za 180 000 zlatých rytíři Jiřímu Václavu Švalbenfeldu.

4.12.12 Páni ze Švalbenfeldu

Jiří Václav Švalbenfeldu byl dvorní rada a tajný referent u České kanceláře. Byl však obviněn z korupce, která mu však nebyla prokázána. Nicméně musel opustit státní službu. Zakoupil si křižanovské panství a zde dožil. Po něm dědili panství jeho synové, nakonec panství přešlo na staršího syna

Jana Josefa ze Švalbenfeldu. Ten potvrdil křižanovským privilegie udělené jim předchozími vrchnostmi a na mnohé stížnosti ve věci placení za užívání polí nechal veškeré pozemky přeměřit dle lánových vizitací z roku 1657. Zjištěné rozdíly ve výměrách pozemků a rybníků převedl na své hospodářství. Tak se do panského majetku dostaly jak pozemky, tak i některé rybníky. V roce 1727 prodal panství za 181.000 zlatých žďárskému opatství, když mu dva roky předtím prodal velkou knihovnu po svém otci. Klášter se navíc zavázal, že prodávajícímu a jeho ženě poskytne přiměřené zaopatření až do jeho smrti.

4.12.13 Opatství žďárského kláštera

Za této vrchnosti byla dostavěna a vybavena inventářem kaple sv. Barbory u zámku. Na Horním městě byla postavena socha svatého Jana Nepomuckého a postaven Mariánský sloup na Kopečku zhotovený v roce 1730 meziříčským sochařem Alexandrem Jelínkem. Po zrušení opatství roku 1784 majetek kláštera připadl moravskému náboženskému fondu. Panství Křižanov bylo oceněno na 205.042 zlatých a 30 krejcarů.

4.12.14 Páni Endstmanové z Ronova

Roku 1790 bylo křižanovské panství pronajato dědičně za 9.378 zlatých 35 krejcarů Janu Karlu Endstmanovi za roční nájemné 9 378 zlatých a v roce 1810 mu bylo panství prodáno za 234 tisíc zlatých. Ten obdržel v roce 1818 rakouské dědičné šlechtictví. Byl velmi dobrým hospodářem, zaváděl na svých dvorech pěstování brambor a jetelovin místo úhoření. Zemřel v roce 1820 pochován v Křižanově. Jeho syn Antonín Endstman byl povýšen dědičně do rytířského stavu s přídomkem z Ronova. Roku 1826 přeměnil bývalou manufakturu v továrnu na sukna. V roce 1830 žádal o udělení dolové míry na kutání rudy v místech zašlých dolů. Začalo se dolovat na dole Josefově (Ruda) a Gabrieli (u Soumaru) do roku 1832. Od roku 1838 do roku 1848 se dolovalo na Ignácově dolu (u Jakubovic), v roce 1848 dolování zaniklo. Po Antonínově smrti v roce 1857 zdělili panství jeho příbuzní. Byl pohřben do otcova hrobu na křižanovském hřbitově, kde doposud stojí jeho náhrobek.

4.12.15 Šlechtici Teuberové

Josef, Vilém a Mořic Teuberovi byli němečtí brněnští textilní průmyslníci. Křižanovské panství koupili v roce 1865 za 525 tisíc zlatých. Josef Teuber byl roku 1873 povýšen do šlechtického stavu. Vilém Teuber roku 1882 koupil díl Mořicův. Když r. 1881 Josef zemřel, byl jeho majetek rozdělen mezi Viléma a Mořice. Mořic prodal svůj díl Vilémovi 13. 1. 1883 a panství dostalo jednoho majitele. Vilémovou manželkou byla Eugenie Soxleth, měli spolu 3 děti: Aloisii provdanou Gudenusovou, Eugena a Josefa. Vilém však následující rok 1884 zemřel. Panství bylo rozděleno rovným dílem dědicům:

Eugenii šlechtičně z Teuberů – vdově po zemřelém a dětem: Aloisii, svobodné paní Gudenusové, Vilemíně provdané za hraběte Rozwadowského, Josefovi šlechtici z Teuberů a Eugenovi z Teuberů. Po smrti Eugenie z Teuberů v roce 1914 přešlo celé vlastnictví panství na:

Eugena Teubera narozeného 4. 10. 1868 v Brně, který ostatním dědicům vyplatil jejich podíly. Manželka Anna Gräfin von Khun Belasy (nar. 8. 12. 1876 v Grussbachu). Měli dva syny. První byl: Eugen Karel Maria Eduard Wilhelm Edler von Teuber, narozen 12. 8. 1902, odstěhoval se v roce 1939 se svou rodinou do Ameriky, kde jeho 3 synové s rodinami stále žijí. Druhý syn Emanuel Edler von Teuber, narozený v Křižanově 13. 10. 1904, zemřel v Ainringu v Německu 8. 4. 1997 ve věku 93 let. Jeho manželkou byla Alice rozená hraběnka Mitrovská z Mitrovic a Nemyšle. Děti neměli. Žili na zámečku, který dnes neexistuje. Byla to celkem moderní vila postavená v roce 1929. Emanuel Teuber zastával v době války významné místo na jihlavském kraji (oberlandrátu).

Velkostatek Křižanov byl v 1. pozemkové reformě částečně vyvlastněn. Zůstal jen křižanovský dvůr, dvůr Jakubovice, pila, lesy a rybníky. Po roce 1945 byl celý rozparcelován a tedy zanikl. Pila, lesy a rybníky přešly do

vlastnictví státu. Rod Teuberů opustil zámek po skončení války v r. 1945. Jako Němci byli odsunuti do Německa a majetek jim byl znárodněn podle Benešových dekretů.

První Teuber přišel jako žebrák do Křižanova při své vandrovní cestě z rodného Německa do Brna a poslední Tauber jako žebrák odtud odešel. O první návštěvě předka Teuberových soukenického tovaryše Teubera v Křižanově on sám vyprávěl:

„Jednou jsem šel pěšky od Nového Města k Brnu a stavěl jsem se hladov a žízniv u Křižanovského hradu. Zámku se budova nepodobala, neboť měla malá okna. Na Vémeslici, louce to pod hradem, byla studánka. Došel jsem k ní, abych se najedl a napil, sedl jsem si na kámen, neboť mě nohy bolely. Byl jsem vandrovním soukeníkem, jenž si hledal práci. Hlad mě donutil, abych šel do zámku žebrat. V zámku byli milosrdní a dali mi nejen najíst, ale přidali i zlatku, obnos na tehdejší dobu značný. Došel jsem do Brna pěšky, protože mi bylo líto obětovat peníze formanovi. Po příchodu do Brna strčil jsem nos do dvora, v němž muž koštětem zametal dvůr. I nabídl jsem se, že za něj sám tu práci vykonám. Později jsem se dozvěděl, že muž je majitelem manufaktury. Když se dozvěděl, že jsem soukeník, nabídl mi práci. Po čase se majitel smrtelně rozstonal a nebylo naděje na uzdravení. Před smrtí řekl ženě: „Sama dílny neudržíš, musíš se znovu provdat. Nikoho jiného si neber, jen Teuberovi důvěřuj. Jak si muž přál, žena si mne vzala.“

Teuberovi synové zařídili v Brně továrny na sukno, platili císaři veliké daně, a proto dostali šlechtický titul. Protože se soukenictvím povznesli, dostali do erbu mimo jiné i cívky. Jeden z nich koupil panství Křižanov, které bylo bohaté na lesy. Vypočítal, že kdyby prodal jen dřevo z lesů, zaplatí mu to pole, louky i hrad. Ten potom, již je tomu dnes přes sto let, přestavěl hrad na zámek“.

5 Křižanovský farní kostel sv. Václava – jeho dějiny a stavební vývoj

Předem je třeba říct, že psaných zpráv o našem kostelu je celkem málo. První písemnost, která náš kostel zmiňuje, je zároveň nejstarší písemná zmínka o Křižanově. Je to latinsky psaná listina z roku 1239, kterou první historicky známí majitelé Křižanova – pan Přibyslav se svojí ženou Sybilou – rodiče sv. Zdislavy, darují patronátní práva ke křižanovskému kostelu brněnskému špitálu sv. Ducha. Tato listina bohužel nevyovídá nic o vlastním kostele. Proto jeho dějiny musíme stopovat ve stavebních stylech jeho jednotlivých částí a podle nich se snažit doplnit psané zprávy do uceleného přehledu.

Už předem zde musíme odmítnout tvrzení uváděná v místopisné literatuře a turistických průvodcích, že nejstarší část kostela je gotický presbytář pocházející ze 13. století a to z následujících důvodů: Podíváme-li se na severní venkovní stranu fasády kostela, najdeme mezi sakristií a zazděným vchodem románské okno. V sakristii je románská křtitelnice. Lze tedy tvrdit, že původní kostel byl postavený v románském slohu a že byl zde byl postaven už před tím než se stal Přibyslav majitelem Křižanova. Postavit jej mohl buď zeměpán (markrabě Vladislav Jindřich, který kolonizoval sousední Bítešsko) nebo, což je pravděpodobnější, mohlo to být olomoucké biskupství, které po svém založení Vratislavem II. v roce 1063 dostalo od něj část pralesa mezi krajem čáslavským a brněnským. Současně s kostelem byla založena ves Křižanov. V dalším postupu kolonizace zdejšího kraje však pokračoval až Přibyslav v 13. století. Přesnou velikost tohoto románského kostela neznáme. Nevíme také, zda se jednalo o kostel zasvěcený Panně Marii, nebo sv. Václavu. Někteří historici tvrdí, že změna zasvěcení kostela nastala v souvislosti s obsazením fary luteránskými pastory někdy v druhé polovině 15. století. To však zřejmě není pravda.

V souvislosti s objevením 3 původních podlah při nedávných opravách v kapli sv. Barbory u zámku se historici v poslední době kloní spíše k tomu, že kostel Panny Marie byl postaven Přibyslavovými nástupci pány z Lomnice v místě dnešní kaple sv. Barbory před křižanovským hradem jako hradní kostel a zanikl po husitských válkách. V každém případě máme písemně doloženo, že v roce 1437 byly v Křižanově kostely dva. Tuto skutečnost dotvrzuje listina Jana z Meziříčí, kterou v tomto roce udělil křižanovským právo odúmrti v níž se mimo jiné říká: „na smrtelné posteli poručiti a dáti komuž by chtěl, aneb na kostely tu v Křižanově“.

Přibyslav zde žádný kostel nepostavil. Kdyby zde stavěl kostel, jistě by si v něm zbudoval i místo pro svůj poslední odpočinek. Protože kostel v době Přibyslavovy smrti neměl žádnou kryptu, byl Přibyslav pohřben v minoritském klášteře v Brně. Nepostavil zde ani hrad – ten postavili až jeho nástupci.

Postavil si zde pouze k bydlení tvrz, jak je to popsáno v Kronice kláštera žďárského.

První – románský farní kostel sv. Václava byl zřejmě přestaven do gotické podoby před husitskými válkami ve 14. století – tedy v době, kdy patřila patronátní práva ke kostelu bohatému řádu johanitů. Z tohoto gotického kostela se zachoval dnešní presbytář. Současně s touto gotickou přestavbou byla vybudována samostatně stojící věž s ochozem, která sloužila jako pevnost v případě útoku nepřátel a která je evidentně gotická. Dále se v literatuře hovoří, že v 16. století byla vedle gotického kostela vybudována samostatně stojící gotická kaple sv. Michala, která sloužila jako pohřební kaple křižanovských pánů Lhotských ze Ptení, jejichž náhrobníky vidíme v kostele dodnes.

V 17. století byl totiž doposud gotický kostel přestavěn v barokním slohu, při čemž byla samostatně stojící pohřební kaple sv. Michala spojena s farním kostelem jako jeho vedlejší loď. V této podobě se náš kostel v podstatě dochoval dodnes.

Barokní přestavba farního kostela v roce 1678 provedená hraběnkou Eleonorou Marií z Oppersdorfu rozenou Dietrichsteinovou prodloužila hlavní loď až k samostatně stojící věži, byla rozbořena stěna mezi pohřební kaplí a hlavní lodí a barokní klenbou byla gotická pohřební kaple – nyní kaple sv. Michala, spojena s hlavní lodí kostela v jeden celek (náhrobníky pánů ze Ptení jsou zde dodnes). Při této přestavbě byl proražen nový vchod z náměstí, nad nímž je dodnes kartuš se dvěma vinařskými noži – znak Dietrichsteinů. Ze zbourané gotické části kostela bylo pro tento nový vchod použito gotické ostění. Druhý vchod do kostela ze severní strany byl zazděn, ponecháno bylo pouze gotické ostění, ve kterém za mříží byl při této přestavbě umístěn starý kříž ze 16. století. Věž byla barokně nastavena do dnešní podoby. Tím byl vlastně ukončen stavební vývoj kostela.

Jen v druhé polovině 19. století byl jeho hlavní barokní oltář nahrazen pseudogotickým. V téže době byla do kostela pořízena Führichova křížová cesta. Velký barokní obraz z hlavního oltáře znázorňující adoraci Panny Marie svatým Václavem a sv. Dionýziem – papežem (namalovaný vídeňským malířem Tobiášem Pockem) byl přemístěn na zadní stěnu boční kaple sv. Michala. V roce 1934 byla do kostela pořízena barevná okna jako dar křižanovského rodáka Mons. Ant. Bartoše. Při bombardování Křižanova ráno 9. 5. 1945 byl kostel zasažen leteckou pumou. Puma prorazila klenbu boční lodí, tlaková vlna vyrazila téměř nová kostelní okna, roztrhala bývalý oltářní obraz v boční kapli a na kůru zničila varhany.

V době, kdy zde byl farářem P. Metoděj Kotík, byl kostel celkově opraven, omítnut zevnitř i vně a opatřen novou mramorovou dlažbou, vyměněna plechová střecha za měděnou, pořízeny sochy P. Marie a sv. Zdislavy a vnitřní uspořádání kostela bylo provedeno v intencích II. vatikánského koncilu. Byla odstraněna kazatelna a kostelní mřížka v presbytáři a postaven nový obětní stůl.

Hlavní oltář se sochami sv. Václava, sv. Cyrila a Metoděje a dvěma sochami andělů slouží nyní jako svatostánek. Ve vedlejší lodi – kapli sv. Michala byl pořízen moderní oltář s ukřižováním Krista Pána od brněnského umělce Ludvíka Kolka. Nová barevná okna v kostele jsou od téhož umělce. Dva vedlejší oltáře (sv. Josefa a sv. Kříže) v hlavní lodi byly nahrazeny sochami P. Marie a sv. Zdislavy od sochaře Františka Kovaříka ze Svatky. V inventáři kostela se nachází vzácná renesanční cínová křitelnice ze 16. století. Nápisy na všech náhrobnících jak v presbytáři, tak v boční kapli jsou české. V presbytáři dole na pravé straně je gotickou frakturou latinsky psaný nápis z r. 1381, který lze přeložit, že: “tuto archu pořídil kněz Jan k slávě Boží a sv. Jana Křtitele L. P. MCCCLXXXI“ a na téže straně nahoře je dnes nečitelný velký latinský psaný nápis. Tolik v krátkosti o našem farním kostele.

5.1 Věž farního kostela

Jak jsem uvedl, byla původní věž gotická a dosahovala výše označené náročnými kameny z černé žuly na fasádě. Byla ukončena ochozem. Všechny vnitřní dveře ve věži mají dodnes nádherná gotická ostění. Jak jsem také uvedl, stála původně věž samostatně a s kostelem nebyla spojena, což prozrazuje sokl z černého kamene kolem celé věže i v prostoru kostela. To souviselo s její obranou funkcí. Vchod do věže byl původně ve výši prvního poschodí a slouží dnes ke vchodu na půdu kostela. Obránci museli do věže vstoupit po žebříku, který vytáhli nahoru, vchod byl vysoko nad zemí. Pak bylo možné věž snadno hájit. Ve věži jsou i okénka, s kamenným ostěním, která sloužila v případě obležení jako střílny. Věž měla zvláštní místnost pro uložení cenností nebo kostelního inventáře v případě napadení nepřitelem. Dodnes má tato místnost své vchodové dveře pobité železem a jejich závěsy (panty) jsou zazděny tak, že je nebylo možné vysadit.

Ve věži jsou 3 velké zvony. Nejstarší a největší z nich je Vzkříšení, který váží 1680 kg a byl pořízen v roce 1508 a je opatřený latinským nápisem Regina coeli letare-quia meruisti portare-resurexit sicut dixit (což jsou slova slavné písně Vesel se nebes královno). Jeho ladění je tón „e“. Tento zvon nebyl pro svou historickou hodnotu nikdy rekvírován pro válečné účely. U tohoto zvonu je nebezpečí, že pro své stáří může být zvoněním poškozen. Proto zní jen o velkých svátcích jako jsou Velikonoce nebo Vánoce. Je to také jediný zvon, který se rozhoupává ručně. Dva menší zvony pořízené v roce 1732 byly rekvírovány v první světové válce, za první republiky nahrazené novými – světil je v roce 1927 Frant. Sal. Bařina, starobrněnský opat, které však byly zrekvírovány německou armádou. 7. dubna 1942 odvezli Němci celkem 6 zvonů. Byl to zvon Svátý Antonín, pořízený monsignorem Antonínem Bartošem na památku zemřelých rodičů, který stál 1.453 Kč a vážil 436 kg. Jeho tónem bylo „a“. Druhým zvonek byla Blahoslavená Zdislava. Tento zvon byl pořízen manžely Vogelovými z Ameriky za 742 Kč. Vážil 207 kg a ladil v tónu „cis“. Třetí Sanktusník ve váze 40,2 kg, tón „cis“. Čtvrtý – „umíráček“ s váhou 33 kg

a tónem „e“. Ze zámecké kaple byl odvezen zvon Barbora, který byl pořízen patronem panem Teuberem za 1.872,98 Kč. Vážil 56 kg a zněl tónem „cis“. Zmizel i zvon z kapličky sv. Jana Nepomuckého na Horním Městě, který vážil 13,7 kg a měl tón „d“.

Proto byly P. Metodějem Kotíkem pořízeny v roce 1967 nové zvony Sv. Zdislava a Sv. Václav a Umíráček. Zvony odlil ve farní stodole v Křižanově sedmdesátiletý důchodce zvonář Gabriel Knos z Brna za pomoci místních farníků – pana Čecha, Tomana, Baráka, Práška, Částka, J. Hladíka, E. Chylíka a slovenského bohoslovce Josefa Stančeka. Byly odlity dva zvony: Blahoslavená Zdislava o váze 240 kg a Svatý Václav o váze 560 kg s obrazem sv. Václava. Na obou zvonech je nad věncem nápis: „Bohu k oslavě, duším k modlitbě, vlasti k ozdobě věnovali farníci“. Dole, za jménem zvonů, je napsáno: „Tento zvon byl ulit v Křižanově léta Páně 1967“. Zvony byly vysvěceny v neděli 24. září 1967 děkanem P. Josefem Melicharem z Radostína. Kázání pronesl spisovatel P. Antonín Hugo Bradáč. Slavnosti se zúčastnilo mnoho obyvatel, a protože se zpráva o výborné práci zvonáře šířila dál, byla pec půjčována do dalších obcí, až tuto činnost zakázal okresní církevní tajemník Pleva. Elektrické zvonění bylo v Křižanově nainstalováno roku 1972. Staré věžní hodiny z roku 1763 vyrobené brněnským hodinářem Janem Lukanečským byly při opravách kostela v roce 1968 nahrazeny elektrickými. Při těchto opravách byla v témže roce věž ztažena železnými táhly. Tolik snad jen k věži našeho farního kostela. V roce 1991 byly pořízeny čtyři další zvony a to pro Sviny, Kozlov, Kundratice a Horní Libochovou u zvonářky paní Ditrichové v Brodsku u Přerova.

V roce 1975 byla věž pokryta měděným plechem. Kříž na věži a bání zůstaly původní z roku 1834. Do bání byl vložen pamětní spis, který obsahuje důležité údaje o opravách kostela a situaci ve státě následujícího znění:

„1975.

Hlavní věž křižanovského kostela byla pokryta měděným plechem roku 1975 za administrátora Metoděje Kotíka (narozen 1915 v Borech). Za něj se v roce 1966 opravila fara, 1967 se ulily ve farské stodole zvony, v roce 1968 byl opraven kostel zvenku i kaple sv. Barbory u zámku, pořízen nový betlém, dán pozinkovaný plech na loď kostela. 1969 opraveno okolí kostela, zídky, schody, pořízeno ústřední topení v kostele. 1970 byly misie a velká oprava kostela uvnitř, stahování stropu, nové mříže. 1971 restaurován obraz Panny Marie, sv. Dionýzia a sv. Václava. Byl Zdislavský rok, dána nová dlažba v kostele, nové lavice, černý kříž v předsíni. 1972 nové sousoší bl. Zdislavy, elektrické zvonění. 1973 pokryt měděným plechem presbytář s věžkou, nový oltář a kříž v křestní kapli. 1974 nová okna barevná z litého skla v presbytáři a křestní kapli. 1975 nová socha Panny Marie a mědi pokryta hlavní věž.

Práce na ní začaly koncem června stavbou lešení. Stavělo je 5 mužů odborníků z Gottwaldova 4 dny za pomoci zdejších dobrovolných pracovníků (hlavně z Dobré Vody). Pak se konaly tesařské práce, opravy a výměna shnilých částí. Tesařské práce konali: Josef Smejkal z Křižanova, Frant. Odehnal z Horní Libochové, Fr. Šroler z Jívoví, Jan Bárta z Křižanova, Jan Vítek z Kundratic za odborného vedení stavitele Drdly z Bobrové. Pomáhali Jan Nedoma z Dobré Vody, Jindřich Horký z Jívoví, Štefan Parajka z Křižanova, Eda Chylík

z Křižanova a jiní. Klempířské práce vedl mistr Jan Sum z Kroměříže. Za komunální služby v Křižanově pracovali klempíři: Jaroslav Vácha jako vedoucí z Křižanova, Vilém Doležal z Křižanova, Stanislav Horký z Jívoví, Josef Vrbický z Křižanova jako nejmladší. Kříž na věži a bání pod ním zůstaly původní a po odstranění barevných nátěrů byly dány znova na věž. Pochází z roku 1834. Byly osazeny 15. srpna 1975. Po sundání lešení bude věž i kostel v opravách dohotoven a kěž bez pohrom zůstane po staletí. Též jako připomínka příštím pokolením a jako prst ukazující vzhůru k vyšším ideálům a nejvyššímu cíli.

Mše svaté zde míváme: ve všední dny ráno o 6,15 hod., v pátek též večer. V neděli o 8 hod. a v 10.15 hod., večer v 19 hod. Po koncilových reformách je všecko v českém jazyku místo dosavadní latiny. Letos odcházejí z Křižanova řeholní sestry, které působily v ústavu sociální péče. Jejich duchovní správce P. Cyril Šíma OP (narozen 1911) zůstane v Křižanově, kde si upravil domek čís. 209. Se státním souhlasem bude vypomáhat v duchovní správě.

O politických událostech u nás a ve světě se dočtete v novinách, které přikládáme. Biskupa v brněnské diecézi nemáme. Kapitulní vikář je Ludvík Horký. Děkanem je farář Jindřich Kocman v Netíně. Z Křižanova je bohoslovec Karel Satoria, teď po čtyřech letech studia půjde na 2 roky na vojenskou službu. Kostelníkem je Teodor Horký.

Až po staletích otevřete tuto kostelní bání, vzpomeňte práce, dobré vůle i zbožnosti svých předků, kteří již budeme dávno na pravdě Boží.

Žijte dobře, ať se všichni shledáme u Boha. Kostelní hospodáři jsou Eduard Chylik z Křižanova, Štefan Parajka z Křižanova. Ř.K. farní úřad v Křižanově“

5.2 K interiéru farního kostela sv. Václava v Křižanově

5.2.1 Úvodem

Jak bylo výše uvedeno, lze se domnívat, že tento románský malý kostelík zde postavilo Olomoucké biskupství po svém založení po roce 1063. Z něj – tedy z tohoto románského kostelíka zbyla dodnes vlastně jen část zdi se zmíněným románským oknem a zmíněnou křtitelnicí. Můžeme tedy rozhodně tvrdit, že tento románský kostel zde stál již před Přibyslavovým příchodem do Křižanova. Jeho přesnou velikost neznáme, ale lze tvrdit, že to byl malý kostelík, který přestal vyhovovat jako farní kostel po Přibyslavově kolonizaci zdejšího kraje. Proto zřejmě Přibyslavovi dědicové postavili v Křižanově před koncem 13. století nový kostel Panny Marie současně se stavbou hradu v místech dnešní kaple sv. Barbory. Ten se však s ohledem na patronátní práva johanitů farním kostelem nikdy nestal. V souvislosti s objevením zbytků 3 původních podlah a základu velkého pilíře při nedávných opravách v této kapli, se lze domnívat, že šlo o podstatně větší stavbu než je dnešní kaple a že to zřejmě byl kostel Panny Marie. Kolem obou kostelů byl hřbitov.

Gotická přestavba původního románského kostela je ze století 14., o čemž svědčí nápis na epištovní straně oltáře na zdi z roku 1381, o němž se ještě zmíním.

5.2.2 Pohled na severní vnější stranu kostela

Románské okno

Toto je zbytek původního románského kostelíka, a pokud se někdo dotazuje na to, co mohla zde v Křižanově vidět sv. Zdislava v době svého mládí, pak je to jen tato zeď s tímto oknem. Vše ostatní je z pozdějších dob.

Zazděný vchod na severní straně lodi zvenku

Tento zazděný vchod pochází z gotické lodi kostela, která byla zbořena v 17. století před barokní dostavbou a protože byly tehdy zřízen vchod z náměstí, byl tento – jaksi nadbytečný – gotický vchod zazděn.

Vchod na panskou oratoř zvenku

Panská oratoř byla do gotického kostela vestavěna snad pány ze Ptení v 16. století, protože nese znaky renesance.

Románská křtitelnice v sakristii

Nejde ve skutečnosti o křtitelnici, ale o vylévkou.

Ve 14. století za patrona kostela, kterým byl řád johanitů, byl zde na místě románského kostela postaven kostel gotický, což dokládá dochovaný latinský nápis na epištolní straně presbytáře z roku 1381, který lze přeložit, že: „postavil kněz Jan k slávě Boží a sv. Jana Křtitele oltář L. P. 1381“. Nynější gotický presbytář je zbytkem tohoto gotického kostela, který po vypálení v husitských válkách byl zřejmě pány z Pernštejna opraven, zatímco druhý kostel P.Marie před hradem, též vypálený upravila tato vrchnost jako kostel pro potřeby příslušníků Jednoty bratrské, kteří se zde v té době usazovali. V každém případě máme písemně doloženo, že v roce 1437 byly v Křižanově kostely dva. Pro stálé spory s husitismem vyměnili johanité patronát ke kostelu s Pernštejnny. Pernštejnové uvedli do Křižanova faráře české utrakvistické církve a později faráře luteránské. Tento nápis téměř s určitostí vyvrací údaj „Moravské vlastivědy“, kde se uvádí, že farní kostel citují: „sahá svou zachovanou částí gotickou do let 1230 až 1240“. To by jej musel stavět Přibyslav a ten, jak jsem již uvedl výše, zde žádný kostel nepostavil.

Podívejme se tedy do gotického presbytáře uvnitř kostela.

5.2.3 Pohled na presbytář zevnitř

Hlavní oltář s maltézským křížem na zadní zdi

Nad prostředním gotickým oknem je namalován maltézský kříž – je to památka na první známé duchovní správce z řádu johanitů. Na hl. oltáři jsou nyní tyto sochy: Sv. Václav, sv. Cyril a sv. Metoděj a dva strážní andělé. V Kratochvílově

ANEGNET UNIUS NOBILIS USUS OPE
 NOBILIS ILLE IBIDEM SED DIGNIOR IDENT
 INGENI TITULUS CRAESE SUPERBE TUIS
 INDICAT AUCTOREM INGENIUM IE LECTIS
 QUI HUIC PRINCEPS ELATETS
 TSTO STIRPIS PROCOPIUS INCLITUS HUIS
 QUI ASSUEVIT SEMPER AMATE DEUM
 ITA TE INQUA SACRA MARTINUS A
 D MORITURI DEI
 ARISSUS ET S PRO FLETIBUS IRA RESOLVE
 ET CREDENT S DUCIS AD ASTRA FIDES
 NIA RELIGIO DIVES CONCORDIA RERUM
 S LUI E VICTORI TA DEO
 EM PATRIS DOCTRINATUR
 S QUA ATURI OR
 TALIBUS
 1 6 5
 L ANN
 MEN PONTIFICUM
 SUA PONTIFICI S.P.

V literatuře se tento nápis nikde neobjevuje, ačkoliv ostatní nápisy z kostela (na náhrobnících i na stěnách presbytáře dole) jsou publikovány.

Latinský nápis na zdi vedle hl. oltáře na epištolní straně

Tento nápis napsaný latinsky v gotické fraktuře: „Hanc archam disponi fecit sacerdos Johannes ad laudem Dei et in honorem Sancti Johannes Baptistae A.D. MCCCLXXXI“ by se dal přeložit: Tento oltář dal pořádit kněz Jan ke slávě Boží a ke cti sv. Jana Křtitele L. P. 1381. Zřejmě šlo o vybavení nového kostela, takže tento zápis nám potvrzuje, že gotický kostel v Křižanově byl postaven v druhé polovině 14. století tedy v době, kdy vládl Karel IV. a Václav IV. a Křižanov patřil pánům z jedné poloviny pánům z Lomnice a druhá polovina žďárskému klášteru a patronát kostela vykonával rytířský a špitální řád johanitů. Tento řád, snad za pomoci obou vrchností byl schopen financovat tak velké stavební dílo. Při této stavbě byl románský kostelík zbourán, ponechána byla pouze severní zeď, která se zachovala do dneška. Dále pak z tohoto nápisu vyplývá, že kostel nebyl zasvěcen P. Marii, neboť pak by hlavní oltář byl mariánský, nikoli zasvěcený hlavnímu patronu johanitského řádu.

Panská oratoř pohled z presbytáře

V této oratoři sedali při bohoslužbách páni ze zámku. Nyní je tam šatna bohoslužebných rouch a plynová kotelna. Vstupuje se do ní zvenku zvláštním

vchodem nebo i ze sakristie po točitém schodišti. Byla do gotického kostela vestavěna snad pány ze Ptení v 16. století, protože nese znaky renesance.

5.2.4 Pohled od hlavní lodi z presbytáře:

Socha Panny Marie

Socha byla provedena dle návrhu akad. sochaře Fr. Kovaříka ze Svatky v roce 1975 z mramoru. Sekána byla zde na faře. Představuje Pannu Marii podávající lidstvu svého Syna. Je to umění moderní. Panna Maria je zde vyobrazena dosti schematicky, pouze Boží syn je zobrazen realistickým způsobem. Tato socha byla posvěcena 31. 8. 1975 děkanem P. Jindřichem Kocmanem z Netína.

Reliéfní sousoší blah. Zdislavy při svatebním slibu

Pořizeno P. Kotíkem v téže době a od téhož sochaře. Zde je Paní Zdislava znázorněna v den své svatby s Havlem z Markvartic.

Starožitná křtitelnice

Cínová křtitelnice z konce 15. století je pravděpodobně dílem mistra Jana z Velkého Meziříčí (doložen 1489–1498). Nyní je vystavena v brněnském diecézním muzeu.

Křížová cesta

Je z 19. století – malíř Führich – nazarénská škola. Obrazy byly pořizeny v roce 1857. Při opravách kostela za faráře Zavadila, tedy počátkem 20. století, byly jednotlivé obrazy zabudovány do dvou společných rámců.

Pohled na varhany na kůru z presbytáře

Varhany jsou z roku 1948 postaveny firmou Holčápek z Brna Bohunic na místě zničených varhan při bombardování 9. 5. 1945. Ty původní varhany byly z roku 1869.

V 16. století vybudovali páni ze Ptení vedle gotického farního kostela na jižní straně samostatně stojící gotickou kapli sv. Michala, která sloužila jako jejich pohřební kaple. Jejich náhrobníky jsou už stavěné v renesančním slohu, v kostele se nacházejí v původní podobě dodnes.

V druhé polovině 17. století, kdy křižanovské panství zakoupila hrabata z Oppersdorfa, stáli vedle sebe gotický farní kostel, vedle něj samostatná gotická pohřební kaple a nedaleko od ní samostatně stojící gotická věž. V roce 1678 – tedy téměř 30 let po skončení třicetileté války, kdy se pomalu Křižanov začínal zvedat z válečných pohrom, rozhodla zbožná a moudrá hraběnka Eleonora Marie z Oppersdorfu rozená Dietrichsteinová, že gotický farní kostel zvětší a přestaví v barokním slohu. Při tom byla samostatně stojící gotická pohřební kaple barokně zaklenuta a spojena s farním kostelem jako jeho vedlejší loď až

k věži. Věž byla zvýšena a do kostela byl přistavěn nový vchod z náměstí. Při této přestavbě kostela byla umístěna nad vchod z náměstí kartuš (1677) s erbem rodu Dietrichsteinů (dva vinařské nože), z něhož hraběnka Eleonora Marie pocházela. V této podobě se náš kostel v podstatě dochoval dodnes. Kostel v roce 1710 vyhořel od blesku, což je patné na ohořelých trámech ve věži.

Barokní přestavbou v roce 1678 byl vlastně ukončen stavební vývoj kostela. Jen v druhé polovině 19. století (1884) byl jeho barokní oltář nahrazen gotickým. V téže době byla do kostela pořízena Führichova křížová cesta. Velký barokní obraz z hlavního oltáře znázorňující adoraci Panny Marie svatým Václavem a sv. Dionýziem – papežem (namalovaný vídeňským malířem Tobiášem Pockem) pořízený majitelem panství Divišem Vlkovským z Oubertovic r. 1655 byl přemístěn na zadní stěnu boční kaple sv. Michala. V roce 1905 upravil hlavní oltář opět J. Svoboda z Bíteše do pseudogotické podoby, v níž je dodnes. V roce 1934 byla do kostela pořízena barevná okna jako dar křižanovského rodáka Mons. Ant. Bartoše. Při bombardování Křižanova ráno 9. 5. 1945 byl kostel zasažen leteckou pumou. Puma prorazila klenbu boční lodi, tlaková vlna vyrazila téměř nová kostelní okna, roztrhala bývalý oltářní obraz v boční kapli a na kůru zničila varhany a všechny cechovní korouhve.

V době, kdy zde byl farářem P. Metoděj Kotík, byl kostel celkově opraven, omítnut zvenku a opatřen novou mramorovou dlažbou, vyměněna plechová střecha za měděnou, pořízeny sochy P. Marie a sv. Zdislavy a vnitřní uspořádání kostela bylo provedeno v intencích II. vatikánského koncilu. Byla odstraněna kazatelna a kostelní mřížka v presbytáři a boční oltáře. Byl postaven nový obětní stůl. Hlavní oltář se sochami sv. Václava, sv. Cyrila a Metoděje a dvěma sochami andělů slouží nyní jako svatostánek. Ve vedlejší lodi – kapli sv. Michala byl pořízen moderní oltář s ukřížováním Krista Pána od brněnského umělce Ludvíka Kolka. Nová barevná okna v kostele jsou od téhož umělce. Dva vedlejší oltáře (oltář sv. Josefa a oltář sv. Kříže) v hlavní lodi byly nahrazeny sochami P. Marie a sv. Zdislavy od sochaře Františka Kovaříka ze Svratky. V roce 1968 byl pořízen nový betlém z dílny řezbáře Matěje Floriana.

5.2.5 Pohled do kaple sv. Michala od věže

Kolkův oltář v kapli sv. Michala

Pořízen P. Kotíkem. Autor je brněnský umělec Ludvík Kolek zvaný moravský Michelangelo. Ukřížovaný Kristus je v moderním slohu pracován na Izaiášův prorocký starozákonní text: „Jak mnozí ztrnuli úděsem nad tebou! Jeho vzezření bylo tak znetvořené, že nebyl podobem člověku, jeho vzhled byl takový, že nebyl podoben lidem“ Izaiáš 52,14. O vánocích před ním bývá postaven Florianův betlém.

Freska sv. archanděla Michaela na evang. straně oltáře kaple sv. Michala

Je to zbytek výzdoby pohřební kaple pánů ze Ptení z 16. století – sv. Michael Archanděl váží lidské duše při posledním soudu.

Náhrobníky pánů ze Ptení

1. - *Náhrobník Zdeňka Lhotského ze Ptení a na Křižanově (+1572) má v nice vysoký reliéf muže v brnění, stojícího u podstavce s kolčím helmem a rodovým znakem – nad nikou je obdélníková výplň s pamětním nápisem:*

Letha panie 1577 W patek před nedělíj Ostatnij Masopustnij Dokonal gest žiwot swug Vrozeny wladyk Zdenek Lhotsky ze Pteny a na Krzizanowie. A tuto gsa pochowan nepochybnau nadziegy wrzkrzissenij k budauczymu žiwotu očekawa podle rzecj Krystowy, Jan, V.Kap. Przigde hodina, w kterezsto wssickni, kteryz v hrobiech gsau, uslissij hlas syna Božihó a kterzi Uslissij žiwy budau žiwotě weč.

2. - *Náhrobník jeho manželky Aleny má nápis:*

Letha Panie 1572 W nediely po Swate Luczygy dokonala gest žiwot swuog Vrozena Panij Alina Podstatska z Prusynowic a na Jakubowicych, pozustala manžielka po Vroze. Wladyce Panu Zdenkowy Lhotskim ze Ptenij, gejižto tielo tuto pochjowano gest, ale Dusse v rukau Božjch. Maudro,11: Sprawedliwych lidí dusse sau v rukau Božich a nedotkne se gich muka.

Na pásce je nápis: Weywod Vrozených panuow Podstatskych z Prusynowic

3. - *Náhrobník jejich dcery Kačenky má nápis:*

Letha Panie 1564 w prwnie strzedu v Postie umrzela Kaczenka, dzcera urozeneho vladyky Pana Zdienka Lhotského ze Ptení.

4. - *Náhrobník u zdi kostela zvenku: K vnější zdi kněžiště (od silnice) je přiložena náhrobní deska křižanovského měšťana Vavřince (+1561), je na něm vyryt štít s řeznickou sekyrou.*

Pohled do předsíně kostela z náměstí

Mramorová kropenka při jižním vstupu do kostela má letopočet 1732 a iniciály W. S.

Pohled na sokl věže z kaple sv. Michala

Z tohoto pohledu je zřejmé, že věž stála původně samostatně vně kostela a měla obranný účel.

Pohled na velký oltářní obraz na stěně věže

Velký barokní obraz z hlavního oltáře znázorňující adoraci Panny Marie svatým Václavem a sv. Dionýziem – papežem (namalovaný vídeňským malířem Tobiášem Pockemv roce 1655). Tento obraz byl v roce 1945 téměř zničen a do dnešní podoby byl restaurován po válce. Svatý Dionýz (Diviš) je papež ze 4. století – byl křestním patronem dárce obrazu pana Diviše Vlkovského z Oubertovic – jednoho z pobělohorských majitelů Křižanova. Poslední restaurování obrazu bylo provedeno v roce 1971.

5.2.6 Barevná okna navržená Ludvíkem Kolkem

V hlavní lodi na severní straně

Okna znázorňují křesťanské ctnosti – ve směru od varhan: naději, uprostřed víru a napravo lásku.

Již. strana v kapli sv. Michala

Okno znázorňuje kajícnost. Další gotické okno zvané jeptiška dokresluje kolorit kaple.

Okna za hlavním oltářem

Zleva do prava první gotické okno znázorňuje Ducha Svatého (jazyky sestupující na apoštoly), druhé okno Boha Otce (mana padající z nebe na židy putující Sinajskou pouští z Egypta), třetí okno znázorňuje kalvarskou oběť Kristovu a čtvrté okno má motiv mariánský znázorněný moderně stylizovanými květy. Tyto okna jsou již třetí barevná okna v našem kostele. První byly zde zabudovány při opravách v roce 1905 až 1907. Zřejmě šlo jen o okna v hlavní lodi. Jedno daroval Heřman Rott, úředník ze zámku, jedno manželé Schneiderovi z Vídně a dvě nejmenovaní dobrodinci.

V roce 1934 byla do farního kostela pořízena nová barevná okna z darů křižanovského rodáka Msgr. Antonína Bartoše profesora gymnázia v Brně. Výzdobu oken tvořila malba na skle, představující osoby v životní velikosti. Na prostředním okně byl zobrazen sám dárce, klečící se sepjatýma rukama v kněžském rouše. (Okna byla zničena při bombardování v roce 1945).

5.2.7 Věž, zvony

Současně s gotickou přestavbou tohoto kostela ve 14. století byla asi přebudována samostatně stojící věž s ochozem, která sloužila jako pevnost v případě útoku nepřátel a která mohla být původně též románská. Tato věž dosahovala výše označené nárožními kameny z černé žuly na fasádě. Byla ukončena ochozem a stála původně samostatně a s kostelem nebyla spojena. To souviselo s její obranou funkcí. Vchod do věže byl ve výši prvního poschodí a slouží dnes ke vchodu na půdu kostela. Ve věži jsou i okénka, s kamenným ostěním, která sloužila v případě obležení jako střílny. Věž měla zvláštní místnost pro uložení cenností nebo kostelního inventáře v případě napadení nepřítelem. Dodnes má tato místnost své vchodové dveře pobité železem a jejich závěsy (panty) jsou zazděny tak, že je nebylo možné vysadit.

Ve věži jsou 3 velké zvony. Nejstarší a největší z nich je Vzkříšení, který váží 1680 kg a byl pořízen v roce 1508 a je opatřený latinským nápisem Regina coeli letare ... (což jsou slova velikonoční písně Vesel se nebes královno). Tento zvon nebyl pro svou historickou hodnotu nikdy rekvírován pro válečné účely. Dva

menší zvony pořízené v roce 1732 byly rekvírovány v první světové válce. Za 2. světové války bylo v Křižanově zrekvírováno z kostela a obou kaplí šest zvonů. Proto byly pořízeny v roce 1967 nové zvony sv. Zdislava (240 kg) a sv. Václav (560 kg) a umíráček (odlévaly se zde v Křižanově ve farské stodole). Staré věžní hodiny z 18. století byly při opravách kostela nahrazeny elektrickými.

5.3 Kříž před vchodem z náměstí z r. 1849

Tento kříž byl zřejmě postaven po dřevěném hlavním kříži v té době již zrušeného hřbitova.

5.4 Pomník padlých vojáků 1914–1918 u vchodu do kostela z náměstí

Byl postaven v roce 1923 nákladem městyse a z výtěžku veřejné sbírky. Není tedy pravdou, že křižanov nemá pomník padlých. Dnes máme tyto pomníky dva a myslím, že by bylo vhodné znovu zvážit přemístění pomníku padlým z II. světové války ke kostelu.

5.5 Kartuš s erbem Dietrichsteinů nad vchodem do kostela z náměstí

Tento velmi známý erb – dva vinařské nože patří rodu Dietrichsteinů, z něhož pocházela majitelka Křižanova od roku 1675 do roku 1684 Eleonora Marie hraběnka z Oppersdorfu obnovitelka křižanovského kostela do barokní podoby v jaké se nachází dnes. Písmena na kartuši E. G. V. O. G. G. D. značí: Eleonora Gräfin von Oppersdorf geborene Gräfin von Dietrichstein a vročení 1677. Gotické ostění vchodových dveří pochází ze zrušeného hlavního vchodu do gotického kostela.

Pro doplnění informací o farním kostele sem uvádím opisy zápisů z farní kroniky týkající se farního kostela:

„V roce 1892 se dal přelit prostřední zvon, který po několik let puklý byl. Shozen byl z věže v srpnu 1892 na stranu fary a zaryl se do země na jedné straně asi střevíc. Přelití bylo svěřeno zvonářům Hiller a syn v Brně, platilo se za vše 300 zlatých a byl dne 6. listopadu 1892 v neděli ráno dovezen slavnostním způsobem, kterému se šlo k Dolní pazderně naproti a takto ověnčen k věži dopraven a na věž vytažen za ohromného účastenství domácího i okolního obyvatelstva a byla ten den tuhá citlivá zima, ale sucho. Zvon váží 569 kg (tento zvon byl rekvírován za první světové války).

V roce 1894 byl kostel a věž zdejší zvenku obílen a opraven, poněvadž již byl sešlý a oprchalý. Práci tuto provedl stavitel Josef Sadílek z Nového Města a obdržel za práci bez stavebních lávek 464 zl., dle denní mzdy po 1 zl. 30 kr. Lešení, dříví a jiné k tomu potřebné látky dodal kostelní výbor, takže celá oprava zvenku na 983. zl. 93 kr. vypočtena jest. Při této opravě zvenku pojal myšlenku zdejší důstojný pan farář Pernica dát novou dlažbu v kostele,

protože stará žulová byla místy již sešlá. Dal tedy v roce 1896 na svůj vlastní náklad položit novou dlažbu z bílého a modrého mramoru z Lipové ve Slezsku. V roce 1884 byl vybudován současný gotický hlavní oltář malířem Josefem Svobodou z Bíteše za 1200 zlatých. Při rozebírání starého hlavního oltáře byl objeven nápis: „Anno (roku) 1655. Ten voltař obnoven 1784 – provedl Principal Fr. Schramek ze Žďáru a Tovarís Josef Akvila“.

V roce 1897 se pokrývala velká i malá věž pozinkovaným plechem. Plech kousen z Prahy od firmy Reichman a Jeral – 28 metrických centů. Práci vykonal p. Karel Štěřba, klempířský mistr ze Žďáru beze všeho velkého lešení, jenom ze světlosti několik trámů si položil a něco prken a vše takto pokryl. Byl to dovedný mistr i též jeho dělníci velice slušně a obezřetně si počínali. Vše stálo 1.400 zl. a byly také menší střechy s tím pokryté i s hromosvodem. Velká věž měří 358 m² a malá 81 m². V tomto roku byla dána do kostela od důstojného pána faráře Karla Pernice nová kazatelna, kterou zhotovil zdejší truhlářský mistr Jan Chylik, pozlacení provedl Kolbábek, malíř z Heřmanova. Celá stála 500 zl. a dal též pan rada do kostela novou dlažbu a přistavěl světnici na faře na svůj náklad.

Velké vnitřní opravy kostela probíhaly v letech 1905–1909. Hlavní oltář z roku 1884 byl velmi malý a nízký, takže se do vysokého kostela nehodil, neboť byl menší než postranní oltáře. Taktéž dle slohu měl vypadat jako gotický, ale nebyl. Kolem něho na zdích byly čtyři sochy veliké barevné (sv. Cyril, sv. Metoděj, sv. Rochus a Šebestián) na podstavcích, které dojem gotického presbytáře rušily. Byl tedy postaven nový hlavní oltář. Zděný kamenný spodek zůstal. Na něj byla položena mensa z hořického kamene 2,6 m dlouhá, 1,20 široká a 40 cm hluboká s ostatky mučedníků svatě Fausty a svatého Amantise. Na ní je zbudován 8 m vysoký gotický oltář ze dřeva, prolamovaný a bohatě zdobený (sepie a zlato). Do výklenků postaveny bílé sochy sv. Václava, po jeho straně sv. Cyrila a sv. Metoděje a po straně dvou andělů strážných. Náklad na hlavní oltář činil celkem: 1830,72 zl. Úpravu hlavního oltáře prováděl opět Josef Svoboda z velké Bíteše. Boční oltáře byly nově postavené, neboť byly od houby zničené. Lavice natřené. V sakristii zhotoveno přepažení. Opravu provedl sám zdejší páter Ladislav Zavadil, konsistorní auditor. V roce 1906 bylo do kostela zavedeno elektrické osvětlení.

V roce 1891 byla upravována fara a vystavěna nová kaplanka. V roce 1908 byla na faře stavěna nová kolna ke straně kostelní a v témže roce byla pokryta farní budova žlábkovou křídlicí.

V roce 1909 byly založeny ve farnosti v Dobré Vodě a Kundraticích Spolky katolické omladiny.

V roce 1910 zde byla první veřejná pouť bl. Zdislavy

V roce 1912 vystavěn kolem kostela kamenný taras se železným zábradlím.

Po vyhlášení ČSR došlo ve dvacátých letech ke zdobrovolnění výuky náboženství na zdejší škole. Odhlásilo se 10 dětí. Pak se tento počet v souvislosti s konsolidací náboženských poměrů v ČSR ve dvacátých letech snížil na 3 žáky v roce 1929/30.

V roce 1924 byla v Křižanově založena Reifaisenka vedle obecní záložny. Jejím starostou se stal Antonín Bojanovský, rolník z Kundratic č. 8, pokladníkem P. Fr. Hanuš – kaplan a předsedou P. A. Fibich farář.

K 1. 7. 1927 byl ke Křižanovu přifařen Kadolec z farnosti Heřmanovské. V témže roce byly v Křižanově posvěceny zvony zrekvírované v 1. světové válce darované Msgr. Bartošem a manželky Vogelovými z USA (Františka Vogelová byla rozená Musilová z Křižanova č. p. 57) a též zvonek sv. Jan Nepomucký do kaple na Horním městě. Tento zvonek byl posvěcen v Brně kanovníkem Fr. Tenorou.

V roce 1929 daroval farnímu kostelu továrník Sáblik z Velkého Meziříčí koberec k hlavnímu oltáři. V téže roce bylo nahrazeno elektrické osvětlení farního kostela elektrickým proudem z křižanovské pily z roku 1906 střídavým proudem od Západomoravských elektráren

V roce 1931 se začal stavět Katolický dům (orlovna) v Křižanově a kaple v Jívoví.

V roce 1934 byla v kostele sv. Václava dána nová umělecká okna, která daroval papežský komoří Msgr. Antonín Bartoš, profesor gymnázia v Brně. Výzdobu oken tvoří malba na skle, představující osoby v životní velikosti. Na prostředním okně je zobrazen sám dárce, klečící se sepjatýma rukama v kněžském rouše. (Okna byla zničena při bombardování v roce 1945). V Jívoví byla v tomto roce vysvěcena kaple sv. Anny.

V roce 1946 byla v Křižanově primice P. Jaroslava Maxy a P. Jindřicha Kamana, v roce 1971 zde sloužil mši sv. novokněz salesián P. Zdeňek Chylík z Brna (jeho rodiče pocházeli z Křižanova), v roce 1978 primice P. Karla Satorii s velkými problémy s místním tajemníkem MNV a v roce 1983 P. Miroslava Parajky a v r. 2009 primice P. Ing. Jana Kotíka, která se konala na náměstí.“

V roce 1968 zakoupen nový betlém do kostela od Matěje Floriana ze Staré říše.

V roce 1969 se pořídilo ústřední topení do kostela a dláždil se chodník okolo kostela. 30. listopadu měla začít nová mešní liturgie, ale pro nedostatek bohoslužebných knih se s ní v Křižanově začalo až v roce 1970.

V roce 1970 10. až 15. 3. zde byly lidové misie. Vedl P. Juračka, jezuita a P. Cyril. Šíma, dne 29. 3. zemřel P. Hanuš. Pohřeb byl 11. 4. Pohřbíval jej biskup Karel Skoupý. Téhož roku navrhl P. Šíma, aby byla do kostela pořízena nová socha bl. Zdislavy a též socha Paní Zdislavy mimo kostel. Byl ztažen strop kostela železem. V září byl kostel vymalován. K 1. 11. byly na hřbitově pohřbeny kosterní pozůstatky z kostelní krypty.

V roce 1971 byl restaurován velký obraz Panny Marie restaurátorem Benedíkem. Pořídily se dubové fošny na nové lavice do kostela. Akademický malíř prof. Otto Stritzko namaloval obraz bl. Zdislavy. Byla pořízena nová dlažba do kostela. Do předsíně pořízen kříž od sochaře Wejrycha. (Nyní je v kapli sv. Anny v Jívoví.) 3. 9. zde bylo biřmování.

V roce 1972 byly pořízeny nové lavice od firmy Dřevona Herálec, zabudováno sousoší bl. Zdislavy místo vedlejšího oltáře , které bylo posvěceno 28. 5. kapitulním vikářem Ludvíkem Horkým. Pořízeno elektrické zvonění.

V roce 1973 již nebyl povolen venkovní průvod Božího Těla. Nastoupil zde nový kaplan Ladislav Tichý před nástupem do vojenské služby. Byl pořízen nový obětní stůl a nový oltář v kapli sv. Michala od L. Kolka. Posvěcen byl 14. 10. děkanem Josefem Zouharem ze Zvole. Začalo se křtít podle nového křestního obřadu. Na střechu kostela nad presbytářem byl pořízen měděný plech.

V roce 1974 byla pořízena nová barevná okna navržená L. Kolkem. Na farním dvoře celý den sekali z mramoru dva kameníci sochu Panny Marie od F. Kovaříka.

V roce 1975 byla věž pokryta mědí. Při tom se měnily některé trámy. Starý pozinkovaný plech byl na věži od roku 1897. Před tím byla věž pokryta šindelem.

V roce 1979 pokryta mědí střecha nad hlavní lodí, kde byla doposud křídlice.

V roce 1980 a 1981 byla prováděna generální oprava kaple sv. Barbory a kaple v Kadolci.

V roce 1982 byla v kostele zrušena kazatelna, zaveden rozhlas, přebroušena dlažba v kostele a dokončeny nové lavice. Byla dokončena oprava kaple sv. Barbory a papež Jan Pavel II. vydal zákaz kněžím organizovat se v politických sdruženích.

V roce 1983 byl v ČSSR poslední zásah státní moci proti zbytkům františkánského řádu. Ve Velké Bíteši se již několik let neučí ve škole náboženství. Postavena nová vrata k faře.

V roce 1984 zemřel 7. 12. P. Cyril Šíma

V roce 1985 zde vypomáhá P. Jaroslav Pilík z Moravce.

V roce 1988 zde bylo biřmování. Do náboženství přihlášeno zde 112 dětí, což je nejméně v historii. Stavělo se lešení u kostela v Drnholci.

V roce 1989 sehnal pan farář Kotík od německé nadace Kirche im Not 110 000 šilinků na bílou minerální barvu na kostel. Očistěna fasáda železnými kartáči a kostel zvenku natřen.

V roce 1992 opravena střecha kostela v Zaječí. V náboženství je již přihlášeno 180 dětí.

V roce 1993 bylo biřmování a zahájena stavba kaple sv. Ludmily v Horní Libochové.

V roce 1994 přišla z Německa pomoc 600 tis. Kč na kapli v Horní Libochové, která byla 1. září vysvěcena P. Josefem Pojezdným, strahovským opatem.

V roce 1995 pořízeny do kaple v H. Libochové vitráže a za kaplana zde nastoupil nemocný P. Jiří Dvořák, bývalý farář v Osově Bitýšce. Po něm P. Jan Pacner.

V roce 1996 nastoupil kaplan P. Petr Svoboda.

V roce 1996 nastoupil kaplan P. Mirek Slatinský.

V roce 1997 zahájena z iniciativy pana faráře Kotíka přestavba kina v katolickém domě v Křižanově na víceúčelový sál pro obnovený Spolek katolického domu v Křižanově. Pořízena socha sv. Jana Nepomuckého a opravena kaple sv. Jana na Horním Městě.

V roce 1998 nastoupil kaplan P. Pavel Křivý.

V roce 1999 nastoupil kaplan P. Karel Orlita.

V roce 2001 nastoupil kaplan P. Jan Hanák.

6 Křižanovská fara a faráři

Roku 1239 daroval pan Přibyslav patronátní právo nad křižanovským kostelem špitálu Svatého Ducha v Brně. Když však r. 1243 vstoupil zakladatel jmenovaného špitálu Rüdiger do rytířského řádu Svatojanského, postoupil mu (řádu) všechny špitální majetek. Tím také patronát kostela přešel na řád johanitů, který sem dosazoval své kněze a zřídil zde komendu, jejíž představený – komtur, býval zároveň farářem. Tuto dobu nám připomínají v našem farním kostele v přesbytáři mnišské lavice a vymalovaný johanitstský kříž nad oltářem a latinský nápis na epištolní straně oltáře na zdi nápis o instalaci oltářní archy z roku 1381 knězem Janem.

Z johanitských komturů – farářů se roku 1357 připomíná farář František Richer, roku 1366 Štěpán, který se sváril se svrateckým farářem Janem o desátek z polí v Řečici. Spor byl urovnán 19. 6. 1366 v neprospěch Jana, ten musel zaplatit i soudní útraty. Špitál Sv. Ducha měl totiž právo vybírat desátky ze všech vsí, přifařených ke Křižanovu. Později byly mnohé vsi od farnosti odděleny a přiděleny jinam. Tak právě Řečice byla přidána ke Svatce, desátky však zůstaly mateřskému kostelu v Křižanově. Větší spor se vedl za faráře Tomáše Humpela (kolem roku 1393). Tehdy farář Bohdal v Horních Borech, farář Jan v Bobruvce, Michal v Dolní Bobrové a Jiří v Obyčtově neuznávali právo špitálu Sv. Ducha k desátkům z vesnic jako Křižínek, Bohdalov, Moravec, Mirošov aj., které dříve patřily křižanovskému kostelu a vybírali si desátky sami. Došlo k soudu a odbojným farářům hrozilo až vyloučení z církve. Spor byl ukončen v roce 1393, faráři byli odsouzeni jak k vrácení podržených desátků, tak k náhradě škod.

V roce 1404 se uvádí farář Jan Humpel. Byl to asi poslední zdejší farář johanita a poslední katolický kněz před náboženskými převraty.

Helena, sestra Zikmunda z Křižanova, odkázala před r. 1437 farnímu kostelu 100 hřiven grošů, jež měl vyplatit Beneš z Boskovic a Budišova. Protože je však nezaplatil, pohnal ho roku 1464 na soud Jan I. z Pernštejna, horlivý kališník, později Vilém II. z Pernštejna, Janův nástupce, v mládí kališník, později mírný katolík, ujal se bezprávně nejen fary, ale i desátků v městečku, i když tyto desátky patřily chudým ve špitálu, vsi Lúček a Radenic s příslušenstvím. Roku 1481 byl žalován komthurem Martinem a konventem sv. Jana v Brně o 500 hřiven grošů. Aby se vyhnul stálým rozbrojům s rostoucím husismem, johanitský řád raději roku 1483 zaměnil své patronátní právo v Křižanově s Vilémem II. a Janem II. z Pernštejna.

V té době byli na křižanovskou faru dosazováni nekatoličtí kněží, nejprve podobojí, později (hlavně působením Jana II. z Pernštejna, horlivého Lutherova stoupence) luteránští. Z podobojích známe Jana Evechyna (1559) a Jana Novoměstského, který zemřel r. 1563 a jeho manželka Lidmila jej dala pohřbit

před hlavní oltář. Dalším byl Jan Morava (1579). Luteránským pastorem byl Martin Svorník Rychnovský, který tu však pobyl jen rok a odešel r. 1591 do Velkého Meziříčí.

Za Viléma II. z Pernštejna se usadili v Křižanově příslušníci Jednoty bratrské. Ti měli na Sychrově svůj sbor a dům, který pak i se zahradou prodal bratr Pavel, toho času správce sboru, lékaři Tobiášovi za 136 kop míšeňských. Sborský kostel stál v místech dnešní kaple sv. Barbory (r. 1662 se nazývá „modlitebna“ s kryptou od nekatolické vrchnosti postavená). Kolem r. 1530 byl správcem sboru Mikuláš Slánský, člen úzké rady Jednoty. Jan Blahoslav vypravuje o něm, že byl „mistrných přísloví, povědomý starých věcí původu Jednoty“. Byl i literárně činný, nadiktoval bratru Matěji Červenkovi, bratrskému dějepisci, „Listy z jednání bratří s Lutherem“. Po něm byl kolem r. 1540 správcem sboru Pavel. Vystřídal jej bratr Matěj Berounský z Boleslavi, který zemřel r. 1556.

Po obnově katolictví asi v roce 1625 až do r. 1636 spravovali farnost většinou sousední faráři. Krátký čas tu byl Matouš Běňčík, který roku 1629 odešel do Bíteše. V roce 1636 zde byl farářem Jiří Matěj Radoškovic – karmelita. Kolem roku 1638 Mikuláš Pisalovský, po něm od roku 1638 Tomáš Molitoris, od roku 1640 Havel Pavel Krozius. Od roku 1655 do roku 1657 zde byl farářem žďárský cisterciák Karel Zeman. Za něj byly přifařeny farnosti Heřmanovská a Osovskobitýšská. Po něm 1657–1658 Jakub Bernard Urbanides, od roku 1658 do roku 1662 zde byl podruhé jmenován farářem Tomáš Molitoris. Od roku 1662 do roku 1667 Václav Kryštof Martini. Od roku 1667 do 1672 Jan Ignác Hlaváček, od roku 1673 Mikuláš Vilém Laurentides, kterého týž rok vystřídal Ondřej Alois Čapka, od roku 1679 do roku 1682 Václav Popp, od roku 1682 do roku 1691 Jan Josef Ostučil. V letech 1691–1704 zde byl farář Jan Vilhert, který byl podezříván z čarodějnictví. Očistil se z nařknutí, ale zaměnil své obročí s Bartolomějem Nedováleným (1704–1726). Roku 1719 uhodil blesk do kostelní věže a zapálil ji. Vyhořel kostel i s věží. Od roku 1726 do roku 1731 byl zde farářem Jan Vraclavský. Roku 1726 Jan ze Švabenfeldu mimo 4 mír polí patřících k faře, věnoval na výživu faráři Janu Vraclavskému a jeho nástupcům v 8 kusech 47 a půl míry polí k užívání, vymínil si však, aby farář dával kostelu 5 zl. 13 krejcarů a ustanovil, aby mimo dosavadní desátky dávaly se i z pustých polí a nově zřízených na místě hamrů. Jan Vraclavský zde měl písemně doložené spory s místními nekatolíky – rodinou Horníčků a Autratů, kteří zde občas přechovávali pruské evangelické emisary, přinášeli nekatolické knihy a povzbuzovali tajné nekatolíky k odboji. V té době zde byl postaven pomník sv. Jana Nepomuckého na Horním Městě, který byl brzy těmito tajnými nekatolíky povalen. Od roku 1731 do roku 1740 zde byl farářem Pavel Josef Odpovídál, od roku 1740 do roku 1746 Antonín František Kunda, který odtud odešel do Nového Veselí. Od roku 1746 do roku 1768 František Hanl (nesprávně je uváděn ve Vlastivědě moravské i ve Wolného Topografii Moravy jako Handl).

Ten zanechal na faře sbírku 39 knih tzv. „Hanlovu sbírku“, z níž se jen část (30 knih) zachovala ve farní knihovně doposud. Po něm se stal farářem František Eustach Staněk (1768 – 1796). Ten začal psát farní kroniku (*Protocollum domesticum*), v níž popisuje stav kostela a farnosti a události po vydání Tolerančního patentu zde v Křižanově a v okolí:

6.1 Zpráva o událostech po vydání Tolerančního patentu v naší farnosti

Světské dějepisceví hodnotí většinu těchto osvícenských Josefských reforem velmi kladně. Při tom, jak nás to učili ve školním dějepise, se zvláště vyzdvihuje vydání tzv. Tolerančního patentu z roku 1781, který prý přinesl tajným nekatolíkům toužebnou náboženskou svobodu. Většinou všichni z nás známe příběh starého tajného evangelíka Žalmana z Jiráskova románu *F. L. Věk*. Tento hodný a nešťastný starý muž nařiká nad tím, že celé okolí se stalo katolickým a on přišel při jedné z domovních prohlídek o kralickou bibli. Když se dožil vydání tolerančního patentu, šel se ihned přihlásit ke svému skutečnému náboženskému přesvědčení k církvi českobratrské. Když se však na úřadě dozvěděl od vrchnostenských úředníků, že toto vyznání není povoleno, přihlásil se k reformované církvi helvétské. Jirásek zde popisuje idylický a poklidný průběh uvádění tolerančního patentu do praxe, kterým se zbytkům evangelíků v Českých zemích dostalo náboženské svobody.

Podívejme se však, jak tehdejší křižanovský farář František Eustach Staněk ve své německy psané farní kronice, popisuje situaci po vydání Tolerančního patentu zde u nás v Křižanově. Níže uvedený text v uvozovkách je jejím doslovným překladem.

“Ani náboženství nezůstává ušetřeno. A Bůh milý ví, co z toho povstane. Někteří poddaní Jeho Veličenstva protestanté, kteréžto víře dávno tajně oddáni byli, dostali všeobecnou toleranci a bylo jim i dovoleno, aby měli své pastory a modlitebny. Tento toleranční patent byl obecenstvu a všem úřadům oznámen v tištěné formě. V Křižanově se přihlásili Viktor Horníček č. p. 181 — tkadlec se svými dvěma svobodnými syny Matějem a Františkem, pak děti po jeho bratru Václav, Antonín a Mariana. Žena Viktora Horníčka a jeho na č. p. 175 ženatý syn Jan, vdova po zemřelém bratru Viktora Horníčka, které patřil dům č. p. 79 a jedna z jejich dcer Anna zůstali katolíky. Výše jmenovaní pořádali schůze a přemlouvali druhé, aby také odpadli. Farář je prosil, aby k němu přišli, ale oni nechtěli. Konečně je k tomu donutil vrchnostenský úřad. I přiznali se, že byli vždy tajně nekatolíci. Bylo zjištěno, že Viktor již jednou za Marie Terezie byl proto ve vyšetřování a když mu pohrozili vězením v pevnosti Špilberk, odpřisáhl nekatolictví, aniž by je byl ze svého srdce vyvrhl“.

P. Staněk poznamenává: „že by se možná tenkrát obrátil, kdyby bylo použito místo výhrůzek jiných prostředků. Když přišli výše jmenovaní k faráři, František Horníček začal hned rozkládat. Znal velmi dobře Písmo Svaté. Jeho výkladem se poznalo, že on i ti ostatní jsou skutečně nekatolíky, ale že nemají žádné určité víry. A proto jsou celí popletení a mají v hlavě mišmaš, který zněl hned protestantsky, hned reformačně a hned husitsky. Přesto

nechtěl žádný z nich o katolickém náboženství ani slyšet a tvrdili, že v krátké době se půl Křižanova přihlásí co nekatolíci“. *Farář Staněk pokračuje:*

„Musím to vše Bohu přenechat, je to bolest nevyslovitelná pro mne coby duchovního správce. Oni se knězi smějí do obličeje, aniž by na jeho důkazy odpovídali, hrozí jen svým falešně pochopeným textem, že člověk konečně musí mlčet. Mimo těchto křižanovských hlásil se též ve Skleném Jakub Zelený venkovský učitel, který byl sveden těmito lidmi coby nekatolík. Konečně v Dobré Vodě Šebestián Bojanovský, domkář, který se u zemřelého bratra Viktora Horníčka tkalcem učil a tam hned co chlapec od katolické víry odvrácen byl. S oběma jsem právě tolik pořídil, jako s předešlými“. *A dále pan farář Staněk pokračuje:*

„V Novém Městě, Jimramově a okolních vesnicích jsou následky odpadlictví hrozná. Psi běhají s růženci na krku a na ocase. Zneuctívají se kříže a sochy svatých. Hází na ně výkaly, dávají jim do rukou vidle co jsou na hnůj a košťata atd. Odpadlíci se přičiňují, aby i jiní odpadli, slibují jim vše možné a používají všemožných lstí. Celé zástupy proto odpadají od katolické víry a snad v tomto kraji nešťastným ani jeden katolík nezůstane. Podobné věci se též dějí kolem Brna, u Klobouk, u Krumlova v některých vesnicích“.

Krátce na to následuje ve farní kronice nový zápis, o tom, že se někteří křižanovští nekatolíci vrátili do katolické církve. Tak Mariana Horníčková veřejně popřela, že by někdy byla nekatoličkou. Její bratři Václav a Anton a dále Matěj Horníček složili v kostele v přítomnosti dvou svědků vyznání katolické víry. Pouze Viktor Horníček a ostatní výše jmenovaní ze Skleného a Dobré Vody zůstali zatvrzelí. Tolik slova křižanovské farní kroniky.

Takže je vždy dobré vidět druhou stranu téže události. Totiž, že doba po vydání Tolerančního patentu nebyla ani idylická ani jednoduchá. A právě na tomto srovnání Jiráskova románu, který byl napsán na počátku 20. století a zápisu našeho faráře P. Staňka z tehdejší doby, si můžeme udělat závěr, jak tendenčně popisuje tehdejší dobu dnešní dějepis, který je vyučován v našich školách od první republiky dodnes.

Od roku 1797 zde působil jako farář Bernard Kotzent rodák Velkomeziříčský do roku 1825. Od roku 1825 František Janatsch do roku 1839 kdy odešel do Měřína jako děkan. Po něm František Seifert, který roku 1856 odešel do Rudíkova. Od roku 1856 do roku 1868 František Staara pohřbený na jako první kněz v kněžském hrobě na novém hřbitově. Na faře je jeho malovaný obraz. Od roku 1868 do roku 1899 Karel Pernica, který svým nákladem nechal obílit kostel a věž, vydláždit kostel novou dlažbou z bílého a modrého mramoru a k faře přístavěl novou světnici. V roce 1897 nechal pokrýt věž pozinkovaným plechem. Téhož rok byla v kostele zhotovena truhlářským mistrem Janem Chylíkem nová kazatelna. Z Křižanova odešel K. Pernica do Velkého Meziříčí.

Po něm sem nastoupil v roce 1900 Ladislav Zavadil – spisovatel „Velkobítešského okresu Vlastivědy moravské“, jmenovaný monsiñorem, který nechal v roce 1905 vymalovat interiér kostela a zhotovit nové oltáře, z nichž jeden na epištolní straně rezervoval, aby po skončení beatifikace sv. Zdislavy

mohl být upraven k její poctě. V roce 1907 byla fara pokryta novou křidlicí. Msgr. Zavadil odtud odešel do Lulče, pak byl jmenován sídelním kanovníkem brněnským. Za jeho působení zde vytvořil vynikajícím kostelní sbor místní učitel a regenschori Jan Mezník. Po L. Zavadilovi zde byl jen krátce administrátorem farnosti P. Keprda.

Od roku 1912 do r. 1958 zde byl farářem P. Alfons Fibich – děkan, později arcikněz. Naroděn 1876 v Tvarožné. Zemřel v roce 1960 a je pohřben v Křižanově. Za jeho působení zde byl po první světové válce u kostela postaven pomník padlým. V roce 1934 kaple v Jívoví a v témže roce byly z daru Msgr. Antonína Bartoše pořízeny do farního kostela nová barevná okna.

Od roku 1958 zde byl administrátorem farnosti P. František Hanuš, třebečský rodák, který zde působil od roku 1914 jako kaplan. Věnoval se především výchově mládeže a zasloužil se též o postavení katolického domu. Zemřel v roce 1970, pohřben je v Křižanově.

V roce 1966 sem nastoupil jako administrátor farnosti P. Metoděj Kotík, rodák z Borů, vysvěcený v roce 1940. Před tím působil v Jemnici, Mikulovicích a v Novém Městě na Moravě, v roce 2005 byl jmenován monsiñorem. V důchodě působil jako pomocný kněz v naší farnosti. Za svého působení v Křižanově se zasloužil o důkladnou opravu farního kostela, obou křižanovských kaplí i kaplí v přifařených obcích a postavil novou kapli sv. Ludmily v Horní Libochové podle návrhu Ludvíka Kolka (posvěcena v roce 1994). Pomáhal s křižanovskými farníky opravit i kostely v Zaječí, Drnholci a též při stavbě kláštera trapistů v Novém Dvoře. Zorganizoval generální opravu katolického domu v Křižanově a nechal odlít nové zvony a zhotovit novou sochu sv. Jana Nepomuckého u Podhradského rybníka. Do roku 1984 mu v duchovní správě vypomáhal P. Cyril Šíma, dominikánský kněz, který byl duchovním sester v ústavu sociální péče v zámku. Mons. Metoděj Kotík zemřel 19. 7. 2010 ve věku 95 roků, pohřben v Křižanově.

Od 1. 9. 2005 nastoupil jako administrátor křižanovské farnosti P. Mgr. Tomáš Holcner, který byl později jmenován křižanovským farářem a současně excurrento farářem farnosti Heřmanovské.

6.2 Kněží, kteří vyšli z křižanovské farnosti

<i>Jméno a příjmení</i>	<i>rok narození a úmrtí</i>	<i>působíště</i>
Filip Šustáček	1738/1806	Sulíkov, Kunštát
Klement Šustáček	1748/1819	Velehrad
Kvirín Chylík	1760/1832	Přibice, Telč
František Bobrovský	1777/1854	Opatov
Karel Faulhaber	1822/1903	Moravany, Velká Bíteš

Jan Mahel	1846/1926	Telnice, Želešice
Karel Beránek	1837/1915	Újezd
Josef Beránek	1842/1921	Krumvíř
Jan Bádál	1856/1925	Jinošov, Velká Bíteš
Josef Pávek	1856/1914	Břeží u Velké Bíteše
Matěj Broža	1867/1939	???
Josef Mezník	1867/1939	Ostrov nad Oslavou
Frant. Hanuš Žundálek , prof.	1871/1942	Praha, Rakovník, Polička
Antonín Bartoš, Mons.	1874/1939	Brno
Karel Vítek	1895/1972	Brno-Husovice
Jindřich Hladík	1904/ ????	Babice, Brno- Lískovec
Josef Havránek	1916/1991	mimo duchovní správu
Jaroslav Maxa	1920/ 1997	Oslavany, Heřmanov, Pavlov
Jindřich Kaman	1922/1969	Rovečné
Karel Satoria	1953/ -----	Vrbice, Drnholec, Nový Dvůr
Miroslav Parajka	1955/ -----	Dolní Loučky, Velké Meziříčí
Jan Kotík, Ing.	1978/ -----	Přímětice, Brno-Řečkovice

6.3 Hospodářské zabezpečení kněží

Nejprve kněze platil patron kostela. Farníci platili patronovi kostela desátek, ten si část ponechal, část odvedl biskupovi a část faráři. R. 1726 Jan ze Švalbenfeldu mimo 4 měřic polí patřících faře věnoval faráři Janu Vraclavskému 47 a ½ měřic polí kužívání. Podle Hrudíčkovy církevní topografie brněnské diecéze z roku 1907 patřilo faře 14,42 hektarů půdy. Placení desátků bylo v Josefinských reformách omezeno a faráři dostávali od farníků naturální dávky. Dochoval se soupis naturálních dávek farářům z roku 1804. Zde je tento přehled naturálních dávek v přepisu původního textu:

Sprawedliwe wyznani wssech powinnosti, ktere dediny pod krizanowske panstwi prinalezici to gest oni gessto az dosawad ku Krizanowske fare patregi Krizanowskemu Panu farari gakocto swemu duchownimu pastyri Celorocne odwadeti zawazani sau.

Dedina Dobra Woda gest zawazana recenemu Panu Farari odwadeti, Predne. Na den sw. Anny v sumie Tricet scetyry zejdluky masla a to na onou myru, ktera se dedene we farnim domie zachowawa a od gedneho Pana farare na druhyho prichazi. 2.Geden kazdy sedlak cztyry a Chalupnik neb domkar dwe wegze.

Dedina Iwowy gest zawazana Panu farari odwadieti prednie z 1ni gedne kazde krawy, nechtyby gu kdokoliw drzel na onou wys gmenowanou myru geden zegdlik masla a za

2he geden kazdy sedlak cztyry, chalupnik neb domkar dve wegze

Dedina Kundratiz gest zawazana odwadeti 1we Napodobno z gedne kazde krawy, necht by gi kdokoliw drzel na onu podotknutau miru geden zejdlík masla a za 2he kazdy sedlak cztyry a kazdy chalupnik neb domkar dwie wegze. Od toho wseho gsau wygmuti oni dwa w Kundraticzych swe nelezagiczi pansky zakoupeny mlyny, totizto mleyn Jakuba Beranka a mleyn Jakuba Mahla. Nikoliv ale neni od toho wygmuteg Mleyn Jakuba Marka, který zalozen na selskym Kruntu wsechno ginsi odwadeti povinowano gest.

Dedina Swine gest zawazana odwadeti tolik wagecz, to gest kazdy sedlak cztyry a kazdy chalupnik, domkar dwie.

Na potvrzeni toho, ze tomu tak a nejinace gest upsane ze wsech gmenowanych dedin ustanoveny Aurade nassi obecni nejen na tento spis podepsaly, nybrz taky nassi obecni peczeti na neg pritlaczily, Genz se stalo na slavnym Kancelarzi dne 16. Listopadu 1804.

Josef Bojanowsky, rychtar Jan Mateja, rychtar Jan Pawek, pulmistr, Jakub Babak pulmistr z Dobre Wody, Bartel Kubes rychtar, Matias Slama, pulmistr z Iwoviho, Wenczel Klobasa, richtar, pulmistr.

So die obstehende Gemeinde, den bemelden zehentl von Jahre gegeben zu haben bekommen, so wird wir solches von Amtswirtsherr bestattige. Krizanau den Wirtschaftamt den 16. November 1804.

Martin Waschek – Verwalter

Sprawedliwe wvyznani Wssech povinnosti ktere **Mestis** Krizanowskemu panu Farari gakoztu swemu duchownimu pastyrzi Kazdorocne odwadeti zawazan gest.

Predne dle Trasekcy pod Milostiwou Wrchnosti Urozeneho Pana Jana ze Schwalbenfeldu uczinene a stwrzene, ktere gest na myste farniho Instrumentu ge Miestis Krizanow zawazan ze wssech roly gak lanskych tak take cynsownich reczenemu Panu farari, slawny desatek, to gest ze wsseho obyly garniho y podzymnyho Dwanactej snop, který se mu negenom dle Czisarski Kralowskych patentu, nybrz taky dle one Transakcy w sprawedliwych snopech tak gak kazdy pro sebe waze nebo swazati necha hned predkem a nasledovne spis nez Hospodarz pro sebe swazeti poczne, do jeho stodole odwezti musy a nema zadny osmieliti pred odwedenim onym desatku neczo ze swych poly odwazeti neb brat.

Od toho Desatku gsau weygmuti:

1mo) Zahrady, to gest onen kus pole, ktere se gednomu kazdemu Kruntu, tak jak tenkrate kdyz se ona Trasakcy zakladala Kruntowe byly, pod gednu myru pridalo, stou wyminkou, aby ty zahrady wzdicky gen pod gednu myru zustaly, a nechby se z Kruntamy gakkoliw promiena stala, wyce se zahrad dielati nesmelo. Napodobne wygimagi se od toho desatku za

2he) Gisty swobodny roly, gmenowyte gedna wedle Jana Lissky (nyni we Lisskowych rybniczkach) pod pul treti myry. Druha pod Ssibenikem mezy obecniema poly (nyni pod Podhorskym pod pul druhe myry).

3ie) Tez w tom polozeni wedle welko Mezirizicke czesty pod pul treti myry. Czwtrte wedle pole Ferdinanda Meznika (nyni Ferdinanka ze tri myry a za pate wedle pole Francze Bobrowskyho (nyni Waclawo Kripala, Prokopa Pelikana a Jana Dworaka pod ctyry myry posledni a za

4te) Wygimagi se od tohoto desatku wssechny Krizanowske obecni pole

1mo) Z lenu a Hrachu neodwadel se Panu farari desatek nikdy ponewadz nyne se u Krizanowa sege daleko wyce lenu a Hrachu nez se ginegda segawalo, tak pro uwarowani wssech kriku a swaru, ktere by nekdy powstaly, aby taky Pan farar niemiel prilissneho skraczeni tak gest ustanoweno nasledugieczy prawydel: Kdyz se pri gednom neb druhem Kruntu do desatecznych roly nasege tolik lenu a hrachu, czo obogi nepotrebugi, nezby pod pul myry pole tak stoho, neb za to neda Panu farari nicz. Kdyz ale se prinegakem Kruntu do desatecznych roly nasyge tolik lenu a Hrachu czo obogi spotrebuji wicz nezly pod pul myry pole, tak se da panu farari nahrada, to gest za kazdou cztwrt kterazby byla pres ony myry pul snopu owsa.

Dalegicz ge ale miesticz Krizanow zawazan Panu farari gesstie odwadet

2he) Desatek z repi a zely, to gest, kdyz se sazy natakowe pole, ktere od desatku wygmuto neni, tez taky za

3ie) z gedny krawy, necht gi mmiel kdo koliw a nasledowne negenom saused, nybrz taky Domkar a podruh geden zegdlik masla a to na onu myru, ktera se didicznie we farnym domu zachowawa, a od gednoho Pana farare na drugeho prochazi Konecznie pak

4te) Pri czasu welikoncznym z gedneho kazdeho Kruntu tri wegze.

Na potwrzeni, ze tomu tak a neginacze gest, gsme se negenom na tento spoj gmenem czele obcze podepsaly, nybrz taky obecni nassi peczet na neg pritlaczily.

V Krizanowie dne 16. Listopadu 1804

Adalbert Fiala, primator

Josef Kripal, pulmistr

Francz Erda, richtar

Diese Amtsgerichten gefertigte Bekantniss wird vom Amtswegen an mit bestatigt Krizanau Wirtschaftsamt den 16 te Nowember 1804

L. S.

Martin Waschek – Verwalter

Všechny tyto naturální dávky církvi byly společně s robotou a jinými feudálními povinnostmi zrušeny v roce 1848. Ve 20. století faráři farní pozemky pronajímali, protože sami nehospodařili. Z farních chlévů a maštale byla za P. Kotíka upravena kotelna a garáže, ze stodoly za P. Holcnera komunitní centrum sv. Zdislavy.

O historii fary víme jen tolik, že v roce 1897 za faráře Pernicy byla k faře přistavena zadní část fary, v roce 1908 byla postavena na farním dvoře od kostela nová kolna a fara byla pokryta křidlicí.

6.4 Přehledný soupis křížanovských katolických farářů dle farní kroniky

1. František Richer - johanita ze Starého Brna - 1357 první známý křížanovský farář
2. Štěpán - johanita ze starého Brna - 1366
3. Tomáš Humpel - johanita ze Starého Brna - 1393

4. Jan Humpel - johanita ze Starého Brna - 1404 snad jde o kněze Jana na nápisu na zdi presbytáře na epištolní straně z roku 1381 zřejmě po dokončení stavby gotického kostela. Tento byl asi posledním katolickým knězem – vypuzený v husitských válkách

Následovali faráři nejprve české utrakvistické církve, pak luteránští. Všechna jejich jména neznáme, ani přesně nevíme k jaké denominaci přínáleželi. Podle toho, že měli manželky je zřejmé, že nebyli katoličtí. Po katolické protireformaci spravovali farnost od roku 1625 jen faráři katoličtí:

5. Matouš Běňčík odešel r. 1629 do velké Bíteše
6. Jiří Matěj Radoškovice – karmelita - od 27. 11. 1636
7. Mikuláš Písalovský - před 1638
8. Tomáš Molitoris - od 21. 4. 1638
9. Havel Pavel Krozius - od 20. 5. 1640
10. Karel Zeman - žďárský cisterciák - 1655 – zemřel 1657
11. Jakub Bernard Urbanides - 1657 - 1658
12. Tomáš Molitoris - od června 1658 podruhé v Křižanově
13. Václav Kryštof Martini - od 28. 6. 1662 do začátku r. 1667 – roz. v Dobřicích
14. Jan Ignác Hlaváček - od 28. 4. 1667 až do své smrti 1672
15. Mikuláš Vilém Laurentides - od 9. 1. 1673
16. Ondřej Alois Čapka - od 30. 11. 1673 – 10. 1679
17. Václav Popp - od 26. 9. 1679 do 1682 (přešel do Oseku)
18. Jan Josef Ostučil - od 7. 9. 1682 do 1691
19. Jan Antonín Wilhert - od 3. 4. 1691 do 1704 (přešel do Dubu nad Moravou)
20. Bartoloměj Řehoř Nedovalený - od 1704 do 1726
21. Jan Vraclavský - od 12. 4. 1726 do července 1731
22. Pavel Josef Odpovídál - od 10. 9. 1731 do své smrti 11. 7. 1740 (stár 47 let)
23. Antonín František Kunda - 22. 9. 1740 – 1746 (odešel do Nového Veselí)
24. František Hanl - 20. 6. 1746 – do své smrti 29. 11. 1768, (stár 59 let)
25. František Eustach Staniek - od 14. 12. 1768 do své smrti 12. 11. 1796, zemřel stár 79 let, roz. ve Vel. Bíteši, odtud farářem v Heřmanově pak v Křižanově. Začal psát farní kroniku
26. Bernard Kotzent - od 20. 5. 1797 do své smrti 8. 5. 1825, roz. ve Vel. Bíteši, od r. 1824 děkan velkomeziříčský, od r. 1825 arcikněz letovický
27. František Janatsch - 8. 7. 1825 – říjen 1850, od r. 1849 děkan měřínský

28. František Seifert - 12. 1. 1851 – srpen 1856, odchází do Rudíkova
29. František Staara - od srpna 1856 do své smrti 30. 1. 1868 stár 73 let
30. Julius Schmatera - 4. 6. 1868 – 18. 4. 1888, zemřel ve věku 54 let
31. Karel Pernica, kons. rada - 28. 6. 1889 – 1. 1. 1909 (na svůj náklad dal důkladně opravil kostel a faru, odchází do Vel. Meziříčí)
32. Ladislav Zavadil, monsiňor - 25. 3. 1900 – 30. 9. 1911, spisovatel „Bítešského okresu Moravské vlastivědy“, pocházel z Adamova
33. Karel Keprda - administroval faru jen krátce v roce 1911, pak přeložen do Klobouk u Brna
34. Alfons Fibich, arcikněž - 1912 – 1958, zemřel a pohřben v Křižanově 1960, narozen v Tvarožné roku 1876.
35. František Hanuš, katecheta - 1. 6. 1958 – 31. 10. 1966 (narozen 1888 v Třebíči, jako kaplan působil v Křižanově od 1. 12. 1914. Zemřel v r. 1970, pohřben v Křižanově, působil zde 56 roků)
36. Metoděj Kotík, monsiňor - od listopadu 1966 do 30. 8. 2005. Narozen 1915 v Dol. Borech. Zemřel a pohřben v Křižanově 2010. Jako výpomocný duchovní s ním zde působil P. Cyril Šíma, OP.
37. Tomáš Holcner - od 1. 9. 2005

6.5 Varhany a varhaníci

První varhany byly do našeho farního kostela pořízeny zřejmě v roce 1869, alespoň ve farní kronice P. Staňka z konce 18. století v inventáři kostela se o varhanách nepíše. Koncem 19. století bylo zazděno okno za varhanami, od něhož šlo vlhko, které varhanám nesvědčilo. Tyto zřejmě malé varhany byly úplně zničeny při bombardování Křižanova 9. 5. 1945. Nové varhany byly dodány varhanářem Františkem Holčápkem z Brna Bohunic v roce 1948.

Varhaníky byli zřejmě učitelé, takže prvním varhaníkem zde byl učitel Václav Bádál, po něm učitel Jan Mezník. Tento učitel byl vynikajícím hudebníkem a varhaníkem i sbormistrem. Posledním učitelem, který hrál v kostele na varhany byl Vilém Kožnárek, který byl z varhanické služby propuštěn pro neposlušnost v roce 1914. Po něm zde působil Alois Holoubek z Mor. Krumlova, který byl absolventem varhanické školy v Brně. Musel však v roce 1916 narukovat. Na jeho místo nastoupil 17letý ševcovský tovaryš Filip Koza – samouk. I ten však v roce 1917 musel narukovat do války a varhaníkem se stal slepý František Hvězda, který se naučil hrát v ústavě slepců v Brně. Potom zde byl varhaníkem Josef Kostečka z muzikantské rodiny Kostečků z Křižanova č. p. 130. Ten zahynul tragicky při kácení stromů v lese v roce 1939. Po něm zde

hrál jeho syn Jan a dále Karel Hladík a Jan Pavlíček. Po pořízení nových varhan v roce 1949 sem nastoupil na místo varhaníka Karel Strejček z Velkého Meziříčí, který mimo varhanictví vyučoval hře na housle a klavír. Po něm Rudolf Toman rodák z Borů, který po vyloučení z právnické fakulty v roce 1948 pracoval na pile. Nyní je varhaníkem Ing. Petr Kocián, pracovník na Ředitelství zdravotní pojišťovny v Brně.

6.6 Kostelníci

První kostelník zmiňovaný ve farní kronice je Josef Koza, který v kostelnické službě působil od roku 1879. Po něm byl kostelníkem zřejmě František Chylík z č. p. 172. Ten zemřel v roce 1947. Po něm jeho syn Eduard Chylík. Dalším byl Teodor Horký od roku 1955 do roku 1983, kdy zemřel. Od roku 1983 do roku 2005 Petr Smejkal č. p. 39.

7 Kaple, kapličky a zvoničky v křižanovské farnosti

7.1 Kaple sv. Barbory u zámku

Pokud se týká vlastní kaple sv. Barbory, v „Moravské vlastivědě – Velkomeziříčský okres“ vydané v Brně 1907 autor P. Aug. Kratochvíl na straně 245 uvádí bez bližšího vysvětlení, že: „byla původně bratrskou modlitebnou vystavěnou od nekatolické vrchnosti“, zatímco v téže práci na straně 239 uvádí opět bez bližšího vysvětlení, že: „před zámkem stojí zámecká kaple (sv. Barbory, dříve Panny Marie), v níž bratři konali své bohoslužby.“ Takže z hlediska písemných zpráv je původ kaple nejasný. První citované tvrzení vyvrací ta skutečnost, že presbytář kaple je zřejmě starší než kaple sama a ukazuje na dobu výstavby spíše na 13. století, než na 16. století, kdy zde byli nekatoličtí páni. Právě druhá citovaná věta naznačuje, že v místech dnešní kaple svaté Barbory byl v druhé polovině 13. století při stavbě hradu postaven nový kostel Panny Marie a který se s ohledem na patronátní práva k farnímu kostelu, která patřila johanitům, se stal kostelem hradním (nikoliv farním). Zemské desky brněnské uvádí v česky psaném bodu 165 v knize z roku 1481, že bratři Hynek, Zikmund Václav a Jiřík z Doubravice a Osového zapisují Hynkovi z Kukvic díl jejich na městečku Křižanově, díl jejich na hradě „a k čemuž jsou právo měli na tom kostelíku Matky Božie před hradem v Křižanově tak úplně, jak to Milota z Křižanova držal“. Oba kostely byly v 15. století vypáleny. Tento kostel Panny Marie zřejmě již nebyl obnoven a společně s hradem ležel po dlouhou dobu v rozvalinách, až z něj noví majitelé Křižanova – Pernštejnové povolili postavit v 16. století modlitebnu pro příslušníky Jednoty bratrské, kteří se zde začali usazovat. Tyto domněnky potvrzují archeologické sondy provedené v osmdesátých letech 20. století při generální opravě kaple sv. Barbory, které konstatovaly, že v prostoru kaple byly pod stávající podlahou zbytky tří nad sebou provedených podlah.

Po zániku náboženské obce Jednoty bratrské v Křižanově nemáme žádné písemné zprávy o tom, co se stalo s bratrskou modlitebnou. Stavbu však zřejmě upravili majitelé panství Křinečtí z Ronova jako svou pohřební kapli. Vybuodovali dnešní kryptu a nádherný renesanční mramorový doposud zachovalý rodinný náhrobek. Vchod do hrobky zakryli kamenem se svým, dnes sešlapaným, šlechtickým erbem. Bylo to v roce 1617. Po katolické protireformaci zde byli pohřbeni obnovitelé farního kostela do barokní podoby, tedy rodina již zmíněného Diviše Vlkovského z Oubertovic, která zde odpočívá dodnes. Nejde tedy o rodinu Křineckých z Ronova, jak bychom se dle dochovaného náhrobníku mohli domnívat.

Po zakoupení křižanovského panství hrabaty z Kounic v roce 1687 se v Křižanově a jeho okolí začala intenzivně těžit a zpracovávat železná ruda. Svědčí o tom donedávna zřetelný lom v trati Na Rudě, nedávno zbořený mlýnek

na rudu na hrázi rybníka Silnice u Jakubovic a zprávy o vysoké peci v Kundraticích a hamru v Horní Libochové a Ořechově. Svědčí o tom také velmi rozšířené křižanovské jméno Horníček – což nebylo odvozeno z toho, že by bydleli na horním konci, ale z toho, že šlo o horníky malých postav.

Křižanov se stal v této době hornickým městečkem a zřejmě zámožným. Proto chtěli křižanovští mít i kapli zasvěcenou patronce horníků svaté Barbory. K tomu se jim naskýtala právě pohřební kaple před zámkem. Ta byla tedy celkově opravena po stavební stránce. Byl ponechán mramorový náhrobník Křineckých z Ronova. Na mramorovém epitafu rodiny Křineckých z Ronova vidíme Jiřího Volfa Křineckého z Ronova, jeho manželku a 9 dětí. Postavil si ho ještě za svého života. Na přestavbu byla vypsána veřejná sbírka. Zřejmě však prostředky nestačily, takže vnitřní výbavu dokončil svým nákladem až nový majitel křižanovského panství tedy Žďárský klášter po roce 1727. Vnitřní výzdoba kaple nese stavitelský rukopis genia žďárského a vůbec českého baroka Giovanni Santiniho, i když tuto výzdobu pravděpodobně provedl některý z jeho pokračovatelů. Zvenčí je kaple celkem nenápadná. Vnitřní vybavení je na náš kraj velmi originální. Má 3 oltáře – hlavní je oltář svaté Barbory, vedlejší jsou oltář svatého Floriana a svatého Jana Nepomuckého z let 1720 až 1740. Nad svatostánkem prvního je heraldická figura českého lva a nad ní obraz Spasitele a na druhém oltáři je moravská orlice s obrazem Panny Marie. Na hlavním oltáři je obraz svaté Barbory (světecký atribut palma a meč), který je původní. Na bočních oltářích jsou oba zmíněné obrazy nově malované, protože původní byly ukradeny. Úplně na vrcholu oltářů jsou sochy světců, jimž jsou boční oltáře zasvěceny (sv. Florián a sv. Jan Nepomucký). Na jižní stěně kaple je nově malovaný obraz, který znázorňuje pravděpodobný pohled na původní kostel P. Marie, kterým snad kaple ve 13. a 14. století byla. Vzácné jsou i barokní varhany z roku 1740. Přízední kazatelna z konce 18. století má na parapetu řečniště reliéf Kristovy hlavy, na vrcholu stříšky okřídlenou hlavičku andílka v obláčkách a desky Desatera.

Na stěně vítězného oblouku v presbytáři jsou ručně psané biblické citáty z 16. století psané českým a německým jazykem – tedy z doby, kdy byla kaple bratrskou modlitebnou: „Gott ist mein Trost“, „Gest Buoh s nami. Kdo proti nam. S wamiť sem Až do skonani Sweta.“ „Wider ist mein rat“. Nápis na vítězném oblouku vznikly asi po r. 1560. V podlaze je zasazena pozdně renesanční kamenná deska, kryjící vstup do hrobky. Na desce je rodový znak Křineckých z Ronova a nečitelný nápis.

Kaple sv. Barbory byla opravena a to důkladně v roce 1911 nákladem majitelů šlechticů Teuberů a v roce 1968 nákladem křižanovské farnosti za faráře P. Metoděje Kotíka byl opraven vnějšek kaple. Při této opravě byl odstraněn její klasicistní vzhled. Pak byla kaple až v roce 1980 celkově opravena. Střecha byla pokryta měděným plechem, oltáře pozlaceny a obnoven umělý mramor na nich, restaurován obraz sv. Barbory a domalovány ukradené obrazy restaurátorem Benedíkem. V roce 1981 byla kaple vydlážděna pálenou

dlažbou. Současný stav kaple v interiéru zřejmě odpovídá stavu po úpravách provedených žďárským opatem Václavem Wejmluvou v první polovině 18. století. Exteriér kaple, ač byl proveden dle intencí státní památkové správy s cílem dosáhnout původního stavu, zdaleka původnímu stavu neodpovídá. Dnešní kaple postrádá věž, kterou tehdy měla, a čelní štít měl zvonovitý barokní tvar. Také střecha byla barokně prolomena. Tuto skutečnost nám potvrzuje nedávno objevený nejstarší známý pohled na Křižanov, který namaloval roku 1749 francouzský kreslíř Charles Le Roy, cestující po střední Evropě s cílem zachytit pro francouzskou akademii významné evropské stavební památky. Stávající stav exteriéru kaple spíše vyjadřuje stav kaple v době, kdy byla bratrskou modlitebnou. Nic z exteriéru nenaznačuje, že uvnitř je nádherný, snad Santiniho, barokní interiér. Žádná barokní stavba takto zvenčí nevypadá. Z tohoto pohledu byl požadavek státní památkové správy, odstranit pseudoklasicistní vzhled kaple, který dostala při stavbě zámku v roce 1866 spíše nešťastný. Na omluvu může být pouze to, že pohled na Křižanov od Ch. de Roy z roku 1749 nebyl v době provádění oprav znám.

Kaple vlastnicky patří Římskokatolické farnosti Křižanov a je zapsána na státním seznamu nemovitých památek. Kolem kaple je zaniklý hřbitov, který dnes připomíná starý železný kříž za presbytářem. I když není známo jeho vročení, jedná se zřejmě o nejstarší kříž na křižanovském katastru.

7.2 Kaple sv. Jana Nepomuckého na Horním Městě

Dochoval se dobový pamětní spis o okolnostech postavení kaple sv. Jana Nepomuckého, který byl sepsán po jejím dokončení v roce 1849 tehdejším křižanovským obecním pokladníkem Janem Blažičkem. Pamětní spis je přepsaný do současné jazykové podoby. Předposlední odstavec je ponechán v původním znění:

„Léta Páně 1848 za panování císaře Ferdinanda V. nastoupil na trůn císař František Josef I. 15. března roku 1848 císař Ferdinand podepsal konstituci, zrušil všechny roboty a desátky a všechny vrchnostenské poddanosti. Pak se vzdal trůnu a panování předal synovi svého bratra Františku Josefovi a odebral se na odpočinek do Prahy.

Léta Páně 1848. O založení kaple svatého Jana Nepomuckého na horním Rynku.

Před dávnými časy stála socha svatého Jana Nepomuckého celá opršená beze vší ochrany a okrasy kromě tří vrostlých lip. Socha toho svatého Jana byla od dešťů zničená a každoročně vyžadovala výloh a oprav, tak aby se udržela. Toho času se nacházel v městečku Křižanově jeden muž jménem František Moravec, který pocházel ze Strakonice v Čechách. Jako mistr jirchářský se oženil s vdovou Annou Cicvářkovou majitelkou gruntu a domu číslo 75, v němž spolu žili. Tento muž pokojný a ctihodný chodě častokrát okolo sochy svatého Jana, vždy litoval, že je tak zničená a sám k sobě pravil. Ach kéž by se našel člověk, který by tuto sochu svatého Jana lépe opatřil. Jednou, když jako obyčejně procházel kolem sochy a viděl ji opět poničenou od dešťů, umínil si, že po skončení svého života sochu svatého Jana N. lépe zaopatří. Tento úmysl oznámil své manželce Anně a často ho dával najevo. Když jej Pán Bůh

povolal z tohoto světa, zanechal po sobě jmění své manželce Anně, která jakožto žena zbožná a bohabojná, chtěla zachovat poslední vůli svého muže, odebrala se hned po jeho smrti k velebnému pánu Františku Janáčovi – v té době děkanovi v městečku Měříně a oznámila mu úmysl svého manžela a také to, že její muž doporučil jedno sto stříbra na zaopatření svatého Jana Nepomuckého, aby za ty peníze byla vystavěna kaple, pokud tento úmysl velebný pan děkan schválí. Když se o odporušení peněz dozvěděl František Schirer – horní hospodský v Křižanově, ihned se spojil s Bartolomějem Lukáškem, mistrem krejčovským č. p. 49 a předstoupili před úřad městečka Křižanova a také před velebného pána děkana a před slavnou kancelář, aby požádali o povolení stavby kaple svatého Jana Nepomuckého. Když povolení obdrželi, začali se starat o výstavbu. Zednický mistr František Rus z Velkého Meziříčí vyhotovil 23. července 1848 plán stavby a stavbu do posledního září toho roku dokončil.

Poněvadž ale stavební výlohy byly vyšší než doporučené peníze, byla uskutečněna veřejná sbírka a ostatní musela doplatit obec. Vysoce urozený pán a pan Antonín Endsmann, rytíř z Ronova a pán na Křižanově daroval křidlici a čtyři cínové svícny. Městečko Křižanov dalo stavební dřevo, dopravu a zaplatilo nádenickou práci.

na penězích poskytlo městečko	261 zlatých 17 šajnů
mezi sousedy se vybralo	20 zlatých 53 šajnů
po nebožtíkovi Frant. Moravcovi	250 zlatých 40 šajnů
celá kaple stála	532 zlatých 10 šajnů

Poněvadž p. František Schirer se velmi přičinil o dokončení stavby, měl za to v držení klíče, kterými každému, kdo o to požádal, kapli otevíral. Slavná Obec Křižanovská se stala patronem této kaple svatého Jana Nepomuckého.

Genž se stalo za panu Auřadnich totiž Pana Pulgmistra Josefa Homoli Nr.18 Tež Pana Obecnihho Kassira Johana Blažicžka Nr. 192 Tež Starssiho Obecnihho Francze Wegrostu Nr. 185 Tez Pana Richtarže Johana Spausti Nr. 165 za Jana Josefa Zaruby ten Cžas Obecnihho Pisarže. Pržitom se gesste winachazi geden Cztitel Swateho Jana N. Tomass Straka, Kupecz, ten darowal lampu a wssezcko Sstafirowanie Statue Swateho Jana“.

Toto je popis kaple svatého Jana Nepomuckého na Horním Městě od Jana Blažička tehdejšího obecního pokladníka ze dne 20. března roku 1849. Při nedávné opravě kaple bylo zjištěno, že v kapli je zazděná barokní socha sv. Jana celá i s podstavcem. Doposud se myslelo, že při stavbě kaple byl podstavec odstraněn. Socha sv. Jana byla v místě kaple postavena pravděpodobně v době, kdy Křižanov patřil žďárskému klášteru kolem roku 1729, kdy byl sv. Jan Nepomucký svatořečen.

Tato v klasicistním slohu postavená nemovitá kulturní památka na stavební parcele č. 301 v katastrálním území Křižanov o výměře 36 m² je zapsána na listu vlastnictví č. 558 – vlastnické právo k ní má v současné době Římskokatolická farnost Křižanov. Jedná se původně o soukromou kapli, jejíž založení iniciovali v roce 1848 manželé František a Anna Moravcovi z č. p. 75, kteří zde v Křižanově provozovali jirchářské řemeslo. Tito manželé odkázali 250 zlatých na stavbu kaple nad sochou sv. Jana, která zde stála víc než 100 let

na volném prostranství. Byla postavena někdy po roce 1727, kdy bylo křižanovské panství prodáno pány ze Švalbenfeldu žďárskému klášteru. Socha sv. Jana nese podobný sochařský rukopis jako táž socha na hlavním oltáři kostela na Zelené Hoře zhotovená sochařem Janem Pavlem Cechpauerem*.

Vlastní stavba kaple byla provedena ještě v roce 1848 stavitelem Františkem Rusem z Velkého Meziříčí. Protože kapitál složený manžely Moravcovými nestačil (postavení kaple stálo 532 zlatých), byla provedena sbírka mezi sousedy, která vynesla 21 zlatých a zbytek doplatil městys Křižanov, který dal i stavební dřevo a dopravu. Křidlici na stavbu dodal tehdejší majitel panství rytíř Antonín Endstmann rytíř z Ronova, který kapli daroval i čtyři cínové svícný. Kupec Tomáš Straka daroval kapli lampu a zaplatil štafírování sochy. Křižanovská farnost se na stavbě nijak nepodílela, pouze v roce 1927 do kaple pořídila ve válce zrekvírovaný zvonek. Šlo o soukromou kapli, která byla do majetku farnosti administrativně předána v minulém století.

V roce 2007 vyžadovala kaple opravu jak vnitřku tak i fasády. Provedení opravy zadal tehdejší farář. P. Metoděj Kotík firmě HS Unistav, s. r. o. Křižanov, která opravu ve vzorné kvalitě v témže roce provedla. Během opravy byl vybourán oltář, který byl v době stavby kaple přistavěn na sokl sochy sv. Jana, takže v kapli zůstala jen vlastní socha. P. Šíma předal do kaple v roce 1983 obrazy sv. Anežky a sv. Zdislavy od novoříšského malíře Oty Striczka, které byly dříve v kapli sester v zámku. Tyto obrazy a inventář z interiéru kaple se nachází nyní na křižanovské faře.

* jiné prameny považují za autora sochy sv. Jana na zelenohorském oltáři Řehoře Thényho.

7.3 Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Dobré Vodě

Velkou událostí, která zasáhla všechny vrstvy společnosti jak Na Moravě, tak i v Čechách a ostatních slovansky hovořících zemích byly oslavy tisíciletého výročí příchodu cyrilometodějské misie na Velkou Moravu v roce 1863 a dále v roce 1869 (úmrtí sv. Cyrila) a v roce 1885 (úmrtí sv. Metoděje). Iniciátory oslav milénia byl olomoucký arcibiskup kardinál Bedřich Fürstenberk, v Brně byl tehdy biskupem Antonín Arnošt hrabě Schaffgotsch. Tehdy kněz Jan Nepomuk Soukup napsal oslavnou báseň „Ejhle oltář Hospodinův září“, kterou zhudebnil brněnský augustinián Pavel Křížkovský a kterou zpíváme v našich kostelech jako mešní píseň dodnes.

Zřejmě pod dojmem těchto cyrilometodějských oslav se usneslo v roce 1877 obecní zastupitelstvo Dobré Vody o stavbě první kaple v křižanovské farnosti mimo Křižanov v Dobré Vodě a o jejím zasvěcení svatým Cyrilu a Metodějovi. Starostou obce byl tehdy Václav (Vincenc) Vítek z č. 4. Toto rozhodnutí svědčí o tom, že tehdejší občané Dobré Vody byli nejenom bohatší a vzdělanější, ale i nábožensky horlivější než občané z ostatních obcí farnosti. Bohužel se nezachovalo mnoho zápisů o stavbě, která se provedla v roce 1877 až 1879. Až po dokončení stavby v roce 1879 za starosty Františka

Janovského č. 42 byl sepsán Protokol ze schůze obecního zastupitelstva Dobré Vody o postavení kaple a jejím zařazení do majetku obce a zároveň byla sepsána žádost Biskupské konsistoři v Brně, aby bylo alespoň jedenkrát v roce povoleno zde sloužit mši svatou. Dodatečně až v roce 1888 byl stavitelem Josefem Švihálkem vypracován stavební plán kaple.

Kaple byla vysvěcena v roce 1879 křižanovským farářem P. Juliem Schmaterou a v roce 1882 byl vysvěcen zvon sv. Cyril a Metoděj prelátem královské brněnské kapituly Augustinem Kiowským (zvon byl rekvírován pro armádu za 1. světové války). Na základě reversu obecního zastupitelstva z 8. 6. 1879 byla kaple zapsána v pozemkové knize a její údržba zabezpečena věčným břemenem na obecní pozemky. Žádost podaná obecním zastupitelstvem brněnské biskupské konsistoři byla příznivě vyřízena. Konsistoř povolila sloužit tři mše do roka: „na svátek svatých patronů kaple, v jeden den křížový a v oktávu posvěcení chrámu Páně a mimo to kdykoliv o to občané požádají místního duchovního, který k tomu ochoten bude“.

Kaple sv. Cyrila a Metoděje se začala stavět už v roce 1877 na místě bývalé zvoničky a obecní pastoušky, která později sloužila jako první škola. V roce 1898 svčena socha Sedmiboletné Panny Marie věnovaná paní Vormanovou roz. Kloudovou. V roce 1911 byla kaple opravována a byl na ni dán na střechu pozinkovaný plech. V roce 1913 byl pořízen nový oltář postavený firmou V. Doležala z Bučovic za 983 K. Na tento účel věnoval E. Teuber, velkostatkář z Křižanova 500 K. V roce 1917 byly z kaple rekvírovány pro válečné účely 2 zvony o váze 120 a 80 kg za náhradu 600 K. V roce 1919 byl pořízen nový zvon. V roce 1924 byly pořízeny 2 korouhve za 1000 Kč. Na tento účel věnovalo místní Sdružení venkovské omladiny 685 Kč a veřejná sbírka vynesla 405 Kč. V roce 1946 byl zřízen po úpravě rybníčka před kaplí parčík a v roce 1948 bylo do kaple zavedeno elektrické osvětlení. V roce 1965 byla opravena vazba, opraveno oplechování střechy a opravena omítka.

Po téměř 100 letech od postavení kaple bylo potřeba provést její generální opravu. Dva vzrostlé jasany narušující zdivo, které bylo až do výšky 175 cm provlhlé, byly skáceny. Byly to mohutné stromy. Jeden měl průměr pařezu 135 cm, druhý 130. Organizování a zajišťování prostředků na opravu kaple se ujal Farní úřad v Křižanově, který za vedení nového faráře P. Metoděje Kotíka, rodáka ze sousedních Borů, v té době dokončil v Křižanově náročné opravy farního kostela. Převážnou většinu prací na opravě kaple provedli zdejší občané brigádnicky. V roce 1977 byla provedena vodorovná izolace a podbetonování obvodového zdiva. Byla zhotovena nová střecha věže, která byla nově oplechována. Nové oplechování věže, okapy a svody provedl na svůj náklad zdejší klempíř Ladislav Bárta č. 84, pomáhali mu Josef Křenek č. 53 a Zdeněk Špaček č. 12. Klenba na kruchtě byla nahrazena překlady. Byla provedena nová elektroinstalace Stanislavem Pekárkem č. 91, celá kaple byla zvenčí nově omítnuta, byly pořízeny nové dveře a lavice. Vyrobil je stolař Jan Bárta z Křižanova, osadili je Jan Bureš a bratři Josef a Jaroslav Dvořákoví č. 28. Tito

sourozenci zhotovili též vnitřní vchodové dveře se skleněnou výplní. Miloslav Dlouhý č. 30 zhotovil schody na kůr a oltářní kříž. Okna vyrobil p. Komínek z Jiříkovic. Strop byl z půdy zateplen skelnou vatou a lepenkou, aby bylo možno kapli vytápět. Uvnitř kaple byly oškrábány staré malby a kaple byla nově vymalována malíři Štefanem Parajkou z Křižanova a Eduardem Uhlířem z Kadolce. Byla pořízena nová dlažba z kubánského mramoru, kterou položili zedníci Oldřich Vítek č. 88, Nedoma Alois č. 78, Maršálek Stan. č. 39, Bartůněk Jaroslav č. 10 a Pařízek Antonín č. 65. Mozaiku na kruchtě a před vchodem do sakristie zhotovil Walter Plehsberger č. 86. Oprava byla dokončena k 10. 12. 1977. Během zimy byla provedena nová úprava liturgického prostoru. Byl odstraněn starý oltář, nahrazen křížem a sochy sv. Cyrila, sv. Metoděje, Panny Marie a Božského srdce Páně usazeny na konzolách. Byl pořízen nový obětní stůl a ambon. Na vytápění byla pořízena akumulční kamna. Venku bylo provedeno zadláždění a vysázeny růže. Nakonec byla kaple i věž pokryty měděným plechem.

V neděli dne 9. 7. 1978 byla sloužena slavná poutní mše sv. novoknězem P. Karlem Satoriou z Křižanova, který při té příležitosti pokřtil Petra Pařízka. Na opravách bylo odpracováno téměř 5000 brigádnických hodin, které odpracovali téměř všichni občané. Na opravy se spotřebovalo 4000 ks cihel, 100 bm silné lepenky, 50 q cementu, 20 q vápna, 150 kg asfaltu a 30 m³ písku.

V roce 1990 byl slavnostně posvěcen nový zvon ulitý v roce 1969 v Martinicích zvonařem Knossem, u kterého bylo nainstalováno elektrické automatické zvonění. Mimo to byl pořízen ještě další zvon ulitý známou zvonařkou Leticíí Dytrichovou. Také tento zvon má automatické zvonění, které nainstalovali St. Pekárek otec a syn č. 91, Dvořák Josef č. 28 a Hubl Alois č. 113. Tím zanikla práce obecního zvoníka, kterou naposledy vykonávala Turková Marie č. 44. Na věži jsou dnes 3 zvony. V roce 1999 byla do kaple provedena přípojka plynu. V roce 2001 byla opět obnovena venkovní fasáda kaple včetně výměny venkovní dlažby a oprava kříže před kaplí.

7.4 Kaple sv. Anny v Jívoví

O stavbě kaple se rozhodlo v roce 1931 a hned se začalo stavět. Z důvodů nedostatku prostředků byla stavba zastavena a pokračovalo se až v roce 1934, kdy byla kaple vysvěcena na svátek sv. Anny. Světitelem byl Dr. Josef Kratochvíl, prelát a arcijáhen brněnské kapituly – rodák z Oslavice. Inventář kaple byl pořízen z darů. Sochu sv. Anny darovala Anna Horká č. 12, kalich věnoval Msgr. Bartoš, misál nadlesní Pátek, rodina Kaštanova č. 19 darovala svícny, koberec k oltáři a běhoun přes celou kapli. Nádobky na svěcenou vodu a kovičky Josefína Holánová č. 23, křížovou cestu Marie Karásková č. 9, obraz Panny Marie ustavičné pomoci darovalo Růžencové bratrstvo, dvě barevná okna daroval Jan Kaštan č. 22.

V letech 1977 a 1978 byla z iniciativy P. Kotíka provedena celková oprava kaple. Plechová krytina byla nahrazena měděnou, provedena izolace zdiva a položena dlažba z kubánského mramoru. Byl zhotoven nový kůr i se schodištěm. Za oltář byl postaven Wejrichův kříž – sádrová kopie z hrobky Palaviciniů v Jemnici. Kaple byla nově zomítána z venku. Nový oltář, ambon, zábradlí a schodiště vyrobil Josef Dřímál č. 84. Na návrhu interiéru se podílel L. Kolek. Všechny práce vedl Jaroslav Čech z č. 55. O údržbu kaple se obětavě stará Jindřich Horký č. 4.

7.5 Kaple Nanebevzetí Panny Marie v Kadolci

Kaple byla postavena obcí Kadolec v roce 1897 tedy v době, kdy Kadolec byl obcí Heřmanovské farnosti. Kaple byla postavena na místě zvoničky postavené zde před 70 lety. 23. 10. 1898 byla kaple vysvěcena na oslavu výročí padesátiletého jubilea vlády císaře Františka Josefa I. a dvacetiletého výročí zvolení Lva XIII. papežem. Na svěcení se dostavil z Křižanova průvod s hudbou, z Heřmanova průvod s hasiči. Všech účastníků slavnosti bylo asi 1000. Všechny školačky byly v bílém jako družičky. Světitelem byl P. Karel Pernica konsistorní rada a farář z Křižanova. Mimo kapli byl posvěcen i nový kříž a socha Panny Marie Lurdské. Slavnostní kázání měl P. Jan Dvořák z Heřmanova.

V roce 1981 byla provedena oprava kaple a to podřezáním a izolací zdí, přístavbou sakristie opravou střechy, položením mramorové dlažby, dřevěného stropu a úpravou liturgického prostoru. Do kaple byly v roce 1983 převezeny P. Šimou obrazy z bývalé kaple sester ze zámku. Byl to obraz Nejsv. Trojice, obraz Panny Marie Nanebevzaté, svatého Františka z Assisi a dekorační kléma. V letošním roce byla provedena rozsáhlá modernizace celé kaple nákladem obce.

7.6 Kaple sv. Ludmily v Horní Libochové

P. Kotík byl doslova posedlý myšlenkou postavit v každé obci farnosti novou kapli. Pro Kundratice a Horní Libochovou navrhoval stavět mezi oběma obcemi. To však nebylo přijato a libochovští se rozhodli, že budou kapli stavět sami dle projektu Ludvíka Kolka. Stavba byla zahájena v roce 1993. Celkové náklady (bez křížové cesty) byly 2.212.546 Kč. Na úhradu nákladů byly použity prostředky ze sbírky od občanů z Horní Libochové, příspěvek Obce Horní Libochová, příspěvky z okolních obcí, dar katolíků z Německa, peníze z kostelních sbírek, dary od cizích katolíků, dar jednoho soukromého dárce a dary přátel Mons. Metoděje Kotíka. Kaple byla posvěcena strahovským opatem P. Josefem Pojezdným 1. 9. 1994. V roce 1995 do ní byly pořízeny vitráže a v některém dalším roce Kolkova moderní křížová cesta.

7.7 Zvonička ve Svinech

Zvonička byla postavena někdy počátkem 19. století z kamene s věžičkou ze dřeva. Uvnitř býval původně obrázek Panny Marie. Zvonek byl zrekvírován pro vojenské účely za první světové války. V roce 1919 byla zvonička nově pokryta šindelem a pořízen nový železný zvonek. Začátkem šedesátých let minulého století byla vyměněna šindelová krytina. V roce 1964 se kamenné zdivo začalo rozpadat a proto byla zvonička vyžděna z cihel. Železný zvonek pak praskl a přestal zvonit. V roce 2008 byla střecha zvoničky vyměněna a do věže byl pořízen nový zvonek pořízený z darů svinenských občanů. Při té příležitosti byla zvonička nově pokryta šindelem.

7.8 Kaplička v Kozlově

Původní zvonička byla postavena na návsi. Při úpravě silnice byla v roce 1949 zbourána a postavena nová, která byla 3. 7. 1949 posvěcena farářem P. A. Fibichem. Obraz sv. Antonína a dva trojramenné svícny, které sem daroval Msgr. Bartoš zde již nejsou.

7.9 Zvonička v Kundraticích

Tato zvonička má zvláštní styl jako málokterá. Zvenčí vypadá jako by byla stavěna na poschodí. Původně v ní byl zavěšen obraz sv. Zdislavy, který sem darova farář. P. Zavadil v roce 1909. Tento obraz zde již není. Zvonička byla v roce 2011 bezvadně opravena (zbourána a nově vystavěna).

7.10 Zvonička v Jakubovicích

V Jakubovicích zděná zvonička není – zvonek je zavěšen na sloupu s rozsochou.

7.11 Kapličky Bártova u nádraží v kozlovském katastru a Čechova u Jívoví

I tyto kapličky jsou také projevem zbožnosti našich předků a proto se zde o nich alespoň zmíním. Bártova kaplička patří nyní Milotům z Kozlova č. p. 3, Čechova u Jívoví je stále majetkem rodiny Čechovy č. p. 1.

8 Kříže, boží muka, sochy a pomníky na území farnosti

Kříže v našem okolí jsou většinou postaveny u cest. Chodíme nebo jezdíme kolem nich a často je ani nevnímáme. Tyto mlčenlivé symboly křesťanské víry však nebyly stavěny, aby se kolem nich chodilo bez povšimnutí. Jako děti jsme se u každého z nich pokřičovali a dospělí před nimi smekali klobouk nebo čepici, chvíli před nimi postáli v krátkém zamyšlení nebo modlitbě. Mají nám připomenout základní novozákonní událost zjevení Boží lásky – těžkou a potupnou smrt Kristovu. Proto všechny zobrazují prakticky stejný motiv – zabité tělo Spasitele s trnovou korunou, někdy i s postavou jeho matky Panny Marie. Ale každý z těchto křížů má i svůj osobní důvod, proč byl postaven. U většiny z nich tento důvod už neznáme. Možná, že to byl nějaký starý hřích, který už nebylo možné nijak odčinit. Někdy byl postaven na památku mrtvých rodičů nebo i dětí, na památku tragických událostí nebo neštěstí. Někdy prostě proto, aby si každý, kdo kolem nich prochází, uvědomil, že je v kraji, kde žijí katoličtí křesťané. Jde o symboly katolické víry – v evangelických krajích je totiž nenacházíme. A naše farnost byla od třicátých let 17. století plně katolická, i když pár tajných nekatolíků zde žilo až do vydání tolerančního patentu v roce 1785.

Stavět kříže se v našich krajích začalo až v barokní době, kdy zdejší panství patřilo žďárskému klášteru. Nepočítáme-li mezi kříže staré tesané kameny u silnice do Heřmanova a do Kadolce, které oba připomínají staré tragické události, je nejstarším dochovaným křížem kříž Křípalův – nyní Pávkův, je mezi dvojicí lip u Svinů postavený v roce 1780. Velmi starý je zřejmě i kříž Sedláčkův v dobrovodských Urbanicích, který však byl na stávajícím místě postaven až v minulém století. Možná, že vůbec nejstarší je kříž v Křižanově, který se nachází za kaplí sv. Barbory na zaniklém hřbitově, u něhož se nezachovalo vnošení. Kříže se staly trvalou součástí zdejší krajiny.

Nechat postavit kříž bylo jistě přáním mnoha našich předků. Nebylo to však nijak levné a proto si to v dřívějších dobách nemohl každý dovolit. Proto některé kříže byly postaveny nákladem obce. V Křižanově to byly kříže na tehdejších okrajích obce na místě starších dřevěných. Byly postaveny počátkem minulého století na ulicích: Ořechovská, Za Branou a Meziříčská a hlavní kříž na hřbitově. Další kříž postavila v Křižanově svým nákladem farnost (kříž u kostela z roku 1849) nebo vrchnost (za kaplí svaté Barbory u zámku, kde kdysi býval hřbitov). Přes značný náklad, který vyžadovalo postavení kříže, však některé rodiny postavily během doby i kříže dva (rodina Janovských v Dobré Vodě, rodina Křípalova ve Svinech). Některé rodiny postavily místo křížů kapličku nebo boží muka (Čechovi u Jívoví a Bártovi u Kozlova). Je zajímavé, že nejvíce křížů v přepočtu na 100 obyvatel není v Křižanově, ale v přifařených obcích. Každý kříž má svého vlastníka a dost možná, že některý z vlastníků o tom ani

neví, protože nápisy na některých byly na kovových tabulkách a písmo z nich už dávno setřel čas. Tyto drobné stavby byly dříve považovány za součást pozemku, na kterém stály, a proto se ani nikdy nezapisovaly do pozemkových knih. Byly však o nich sepisovány zápisy o věcných břemenech údržby postavených křížů. V současné katastrální evidenci se věcná břemena majitelů k údržbě těchto drobných staveb nevedou. Také kříže v majetku obcí bychom v inventářích obecního majetku marně hledali, i když je to v rozporu s platnými předpisy o účetnictví obcí. Takže je někdy obtížné zjistit, komu vlastnicky kříže patří.

Tak například neznáme, kdo nechal postavit kamenný kříž z roku 1797 v Křižanově naproti sádkám na hrázi Podhradského rybníka nebo stejný kříž na hrázi Špitálského rybníka u Kandratic z roku 1796. Z jejich umístění je však zřejmé, že nešlo o zdůraznění pozemkových hranic panských pozemků, jak nám to kdysi vykládal ve škole učitel ateista.

Při té příležitosti je třeba se zmínit o kříži, který zanikl zlobou a ignorací jednoho z našich sousedů v nedávné době. Nenávratně zmizel bílý mramorový kříž Švihálkův na Šibeníku, byl rozbit netolerantním jinověrcem a použit do základů stavby.

Každý kříž je předmět náboženské úcty, každý kříž je kus historie, každý kříž představuje i nějaký lidský osud. Ano i kříže mají své osudy a mají i své věrné, kteří je zdobí a opravují a mají i své nepřátele, kteří je občas boří. Važme si křížů, jsou svědky víry našich předků a do jisté míry i naší vizitkou.

Kříže byly stavěny u každého vstupu nebo výstupu do městečka. Bylo to také proto, aby si každý křesťan při vstupu do městečka uvědomil své křesťanské povinnosti a při pobytu v městečku nejednal proti křesťanským zásadám.

8.1 Kříže v katastru obce Křižanov

Většina křižanovských křížů byla postavena v minulých dobách nákladem obce na jejich okrajích. Byly to jednoduché dřevěné kříže. Jejich účelem bylo, jak jsem již výše uvedl, připomenout lidem, procházejícím kolem, že vcházejí do městečka, kde žijí katoličtí křesťané, aby se podle toho chovali. Aby tyto dřevěné kříže nemusely být stále obnovovány, byly pořízeny počátkem minulého století z pevného materiálu – kovu a kamene. Šlo o tyto obecní kříže: na ulici Ořechovské a Za Branou (oba pořízeny v roce 1907), kříž na ulici Meziříčská, který pro obec postavili křižanovští domkáři manželé Horkých č. p. 226 v roce 1910. Tento kříž by vydržel podnes, kdyby nebylo zlosti souseda nevěrce, který prý kříž někdy v šedesátých letech rozbil. Od té doby se o tuto zničenou památku nikdo nestaral, až teprve v roce 2010 byl zničený kříž péčí provozovatelů galerie Dvorek pana Ing. Jaromíra Bursy a paní PhDr. Michaely Janákové a rodiny pana Josefa Holého z Křižanova č. p. 289 obnoven a 17. 11. 2010 byl požehnán. Obci zřejmě také patří kříž na hrázi Podhradského rybníka z roku 1797. Hlavní kříž na současném hřbitově byl postaven a je dodnes také historickým majetkem obce Křižanov. Další kříž postavila v Křižanově svým nákladem farnost a to u kostela v roce 1849.

Soukromých křížů, které postavili křižanovští občané je jen několik. Je to kříž Bártův vedle silnice ke Kadolci (postavený v roce 1911), kříž Horkých z č. p. 102 (postavený v roce 1913) na konci Dlouhé ulice a kříž Švihálkův z bílého mramoru na Šibeníku, který bohužel nenávratně zmizel.

Takže kříže v katastru městyse Křižanova jsou:

- *kovový kříž s ohrádkou za kaplí sv. Barbory (vých. směrem), který dle pověsti nahradil dřívější dřevěný vyřezávaný kříž – bez letopočtu. Je to zřejmě hřbitovní kříž, protože kolem kaple sv. Barbory býval hřbitov. Jeho majitelem je farnost.*
- *kovový kříž s kamenným soklem z roku 1849 u kostela, majitelem je farnost*
- *kovový kříž v ulici Za Branou z roku 1907, majitelem je městys.*
- *kovový kříž za Dlouhou ulicí směrem k Loučkám (věnovala rodina Horkých) – 1913. Majitelem je rodina Kaštanova.*
- *kovový kříž na Ořechovské ulici (u Hromkových) z roku 1907. Majitelem je městys.*
- *bílý mramorový kříž po pravé straně silnice ke Kadolci (rodina Bártova) z roku 1911.*
- *žulový kříž na hrázi rybníka Podhradského z roku 1797, opravený a posvěcený r. 1922 – majitelem je zřejmě městys.*
- *hlavní kříž na hřbitově – majitelem je městys.*
- *mramorový kříž po levé straně ke Svinům u Šibeníka (památka na zemřelého Fr. Musila ze Svinů) z roku 1949. Majitelem je rodina Juračkova ze Svinů.*
- *Jelínkův kříž u Kadolce a Kučerův u Kozlova – viz kříže v těchto katastrech a samozřejmě všechny kříže na hřbitově, které patří nájemcům hrobových míst*

Nyní bych zde uvedl několik zápisů z farní kroniky, které nám přibližují svěcení křižanovských křížů:

Výpis z farní kroniky psané tehdejším křižanovským farářem P. Ladislavem Zavadilem:

na straně 463: „27. června 1907 na neděli po sv. Duchu vykonal svěcení dvou nových křížů, které místo starých dřevěných obec Křižanov svým nákladem postavila. Kříže jsou železné s kamennými podstavci. Zhotovil je zámečník Adolf Beran a stojí jeden za Horním Městem a druhý za Ořechovskou ulicí před obecní nemocnicí. Kříž byl převzat z kostela. Účastnili se členové obecního zastupitelstva s p. starostou Košťálem v čele a s množstvím lidu. Kázání měl místní kaplan Alfons Fibich a kříže posvětil místní farář Zavadil.“

na straně 509: „Dne 1. listopadu 1910 na Vše svaté, posvěcen od místního faráře s případným kázáním nový kříž (kamenný spodek, železný kříž), který u silnice Pod Šibeníkem místo sešlého obecního dřevěného kříže postavili svým nákladem domkáři Václav a Františka Horkých z Křižanova č. p. 226“.

na straně 231: „Za doby válečné byly ve farnosti postaveny kříže a to u Kundratic v roce 1913 nákladem Jana Stehlíka, v Křižanově za Dlouhou ulicí na výpustku nákladem Františka Horkého č. p. 102, v roce 1914 v Kozlově u kapličky nákladem Emilie Chylíkové a kříž kamenný místo starého dřevěného nákladem Jana Horkého“ (asi v Jívoví č. p. 4)

Výpis z farní kroniky psané tehdejším administrátorem křižanovské farnosti P. Karlem Keprdou:

na straně 524: „Dne 15. října 1911 posvětil administrátor nový kříž na silnici do Kadolce, který svým nákladem dali postaviti manželé Bártovi z Křižanova. Před svěcením měl administrátor kázání k hojně shromážděnému lidu. Také z Kadolce přišlo procesí“.

Tolik k zápisům o svěcení křížů v kronikách. Jen bych podotkl, že dříve se používal výraz „svěcení“ i pro věci, nyní se tento výraz používá pouze u osob. Světí se kněží, věci se žehnají.

8.2 Kříže v katastru obce Dobrá Voda

Před školou stál odedávna velký dřevěný kříž z modřínového dřeva. Je zaznamenáno, tento kříž byl obnoven v roce 1926 nákladem spolku katolické omladiny. Modřínové dřevo dodal velkostatek Křižanov. Kříž tehdy zhotovili Nedoma Frant. č. 78 a Kaláb Josef č. 2. Další oprava tohoto kříže se konala v roce 1965, kdy jej opravili zdejší tesaři Ant. Prášek č. 80, a Frant. Dlouhý č. 30 z modřínu darovaného Františkem Žundálkem č. 39. V roce 2007 byl kříž obnoven péčí obce ze žuly. Mimo tohoto kříže jsou v katastru obce tyto další kříže: kříž před vchodem do kaple – patřící obci, Trnkův kříž u silnice do Křižanova naproti silu s letopočtem 1897, jehož majitelem je rodina Benešova č. 3, kříž v trati Padělky z roku 1896 postavený od manželů Janovských nyní vlastní Skalník Bohumil č. 36, kříž postavený na rozcestí Hádka – Vápeníky z roku 1908 od manželů Janovských patří nyní rodině Klapalové č. 42, kříž v trati Bařina s letopočtem 1910 manželů Vrbkových č. 13 nyní patří Žofii Kotíkové t. č. v Domově důchodců na Mitrově, kříž v Urbanicích postavený manželi Babákovými patří nyní Sedláčkům č. 5, kříž Na Nivce u silnice k Vídní, postavený mezi roky 1910–1920 manžely Janovskými nyní patřící rodině Klapalové č. 42, kříž v trati Skalka na cestě do Martinic patří Pařízkovým č. 65, kříž v trati U břízy za silem s letopočtem 1908 patří rodině Dlouhých č. 67 a kříž v katastru obce naproti Agrofarmu z roku 1938 patří manželům Kravalovým z Vídně.

8.3 Kříže v katastru obce Jívoví a Jakubovice

Při vjezdu do obce pod lipou v zahradě je u silnice mramorový kříž Horkých č. p. 4 svěcený P. Josefem Holečkem a P. Cyrilem Šímou v roce 1968, který nahradil původní kříž z roku 1916. Po vjezdu do obce na pravé straně návsi je dřevěný kříž postavený v roce 1927 nákladem obce, u kaple je kříž z roku 1914

a pomník padlým, vedle silnice v kopečku po levé straně je kříž Chámův z roku 1888 patřící rodině Valově č. p. 18, u kravína je kříž Skryjův vyměněný v roce 1992 za původní pískovcový patřící nyní Mejzlíkům – majitelům č. p. 16. U silnice k Radenicím pod Holým vrchem je kříž Kaštanův (Libánkův) z roku 1909, patřící rodině Čechově č. p. 55. Na cestě k Jakubovicům je kříž Dřímálův z roku 1906 patřící rodině Kaštanově č. p. 6. Vedle cesty do Dobré Vody je kříž Markův z roku 1908 patřící nyní R. Křížovi č. p. 21 a za rybníkem Novým je kříž Chylíkův č. 2 z roku 1909 patřící nyní obci.

V místech, kde ze staré silnice do Radenic odbočuje cesta k Cyrilovu, je na stromě obrázek Panny Marie. Proč zde byl umístěn se už neví.

8.4 kříže v katastru obce Kadolec

Kříž u kaple byl svěcen společně s kaplí v roce 1897 a je tudíž majetkem obce. Další obecní kříž se nachází u silnice ke Křižanovu před obcí a říká se mu kříž Odehnalův. Ještě je obecní kříž za obcí při cestě do Heřmanova. Tyto dva kříže sloužily pro rozloučení s nebožtíky při pohřbech. Za bývalým kadoleckým dvorem za Hladíkovými je kříž též zřejmě obecní. Kříž pod vsí, u silnice k letišti je kříž Barákův. Ještě níže k letišti je u silnice kříž Zemanův z roku 1923 patřící rodině Zemanově. Za družstevním střediskem je po pravé straně kříž Procházkův č. 2 patřící nyní dceři tohoto z Kadolce vystěhovaného rolníka. Vedle cesty lesem k Ořechovu je kříž Hořínkův. Ještě dále za kopcem je kříž Karáskův č. 34. V polích vlevo od silnice z Křižanova na kopci je kříž postavený nákladem rodiny Jelínkovy z bývalé křižanovské hospody č. p. 19 (ta bývala v místech obchodního domu – dnes zbořena). V lese na vrcholu Svaté je oltářní přístřešek se sochou sv. Zdislavy darované sem Velkobítešskou farností. Každou sobotu před zdislavskou poutí se zde slouží polní mše, neboť zbožná legenda vypráví, že sem malá Zdislava odešla z domu, aby zde žila po vzoru svatých poustevníků. Vedle vrcholu Svaté je železný kříž na památku P. Cyrila Šímy.

V lese Nad Krajinou je téměř neznámý smírčí kámen se sedmi kříži. Vypráví se, že stejně jako u nedalekých Devíti křížů, zde byl též přepaden a zabit ze žárlivosti svatební průvod.

Na zdejší škole je pamětní deska na památku řídicího Malouška umučeného v německém koncentračním táboře za odbojovou činnost.

8.5 Kříže v katastru obce Sviny

Významnou památkou je starobylý kamenný kříž se dvěma starobylými lipami při silnici do Křižanova z roku 1780 – postavený manžely Josefem a Monikou Křípalovými z č.p. 10, opraven roku 1900 Janem Součkem z č. p. 3 (současní majitelé Vladimír a Zdenka Pávkovi) a železný kříž u Pávkových č. p. 24 z roku 1870 (postaven nákladem Františka a Josefy

Křípalových z č. p. 10) a kříž Pazderův od Františka a Marie Pazderových č. p. 12 při silnici do Lhotek z roku 1899. Ostatní kříže v okolí obce jsou ze století dvacátého. Jsou to kříže Musilův (Rychtářův), Navrátilův (Tesařův) – poslední svěcený v r. 1951, Pávkův, Famfrlův a Milotův, který je také zároveň pomníkem padlému Fr. Milotovi a k loučení s občany při pohřbech a kříž postavený na paměť tragicky zahynulého Fr. Musila, který je na křižanovském katastru u Šibeníka z roku 1949.

8.6 Kříže v katastru obce Kozlov

V roce 1914 byl vysvěcen v Kozlově u kapličky kříž, který věnovala Emilie Chyliková č. p. 6. Jeho majitelem je nyní obec. Vedle silnice k Martinicím je kříž Holánův č. p. 2. Na kraji Kozlova u silnice býval dřevěný kříž z roku 1884, který byl nahrazen mramorovým křížem posunutým blíže k obci v roce 1970. Tento kříž patří obci. Vedle silnice ke Křižanovu je kříž Kučerův č. 18 (Pohrabáčův) postavený na památku tragicky zesnulého Antonína Kučery v roce 1950.

V pozemkové trati Nad Šípskou hájenkou je pomník padlého partyzána Stanislava Křehlíka z Olší, který zde byl zastřelen za neznámých okolností v květnu 1945. Vedle cesty ke Svinům visíval na stromě obrázek Panny Marie malovaný kozlovským tkalcem Motyčkou. Proč zde byl obrázek umístěn není známo. Snad to bylo na památku obyvatel původního Kozlova, který se nacházel v blízkosti obrázku. V nedávné době, když obrázek vlivem povětrnosti sešel, nahradil jej kozlovský občan pan Křižan kamenným pomníčkem.

8.7 Kříže v katastru obce Kundratice

V roce 1909 byl svěcen dřevěný kříž u zvoničky v Kundraticích. Postavit ho nechala obec a zároveň byl posvěcen obraz bl. Zdislavy, který farář L. Zavadil věnoval do zvoničky. Tento obraz zde již není. Dřevěný kříž u zvoničky byl naposledy obnoven v roce 1998 a posvěcen P. Aloisem Pekárkem. Vedle silnici k heřmanovskému rozcestí je kříž Stehlíkův z č. 19 z roku 1913. U heřmanovské silnice stojí kříž Bojanovských č. 8 z roku 1908 a kříž Lisých postavený na památku zastřeleného syna z roku 1945. Na kraji obce nad mlýnem je obecní kříž. Na hrázi špitálského rybníka je kříž z roku 1796 patřící zřejmě obci a nedaleko od něj se nachází smírčí kámen z vytesaným kamenným křížem maltézského tvaru. Vypráví se o něm hezká pověst uvedená v knize Jurman: Smírčí kameny na Vysočině, spíše se však jedná o kříž, u kterého se konalo poslední rozloučení zemřelého s obcí při pohřbu, protože kolem vedla stará cesta do Křižanova.

Nad Špitálským rybníkem vedle silnice je na stromě svatý obrázek, který je zřejmě na křižanovském katastru. Důvod, pro který zde byl obrázek umístěn není znám.

8.8 Kříže v katastru obce Horní Libochová

V roce 1921 byl posvěcen kříž Františka Bárty při cestě u Hlín, jehož majitelem je Petr Bárta. V roce 1904 byl posvěcen dřevěný kříž u zvoničky na návsi, který je obecní. Tento kříž byl obnoven v roce 1936 a taktéž v roce 1980, kdy jej zhotovil pan Odehnal z č. 8. Obecní je též kříž u nové kaple sv. Ludmily vysvěcený v roce 2011 jako poděkování a vzpomínka na mons. Kotíka, z jehož iniciativy byla kaple postavena. Dřevěným je též kříž obecní na Horních Hlinách z roku 1949. Dalším obecním křížem je kříž v trati Na Lištincích z roku 1894. V trati Záhumenice stojí kříž Syslův č. p. 1 z roku 1862. V pozemkové trati V Tratách stojí kříž Zemanův č. p. 22 z roku 1929 a v trati Ve Sklinkách kříž Hlaváčův č. p. 9 z roku 1959. Kříž v pozemkové trati V Lipkách pod vodojemem z roku 1949 pořízený místním svazem žen, byl sem v 80. letech přemístěn z původního místa při cestě do Hraniček. Od nepaměti je kříž také na ostrůvku uprostřed rybníka Navrátil.

8.9 Socha sv. Jana Nepom. na hrázi Podhradského rybníka Křižanově

Původní socha sv. Jana z Nepomuku se světla 19. května 1867 na hrázi Podhradského rybníka (poblíž staré zámecké pily). Byla postavena majiteli Křižanovského panství šlechtici Teubery po přestavbě zámku. Byla z nekvalitního pískovce takže za 100 let se začala rozpadat, nakonec byla bez hlavy. Proto pan farář Kotík zadal její obnovu sochaři Fr. Kovaříkovi z České Svatky. Nová socha je žulová a byla posvěcena v roce 1996.

8.10 Mariánský sloup na Benešově náměstí

Jde o jeden z velmi krásných barokních sloupů zdejšího kraje od sochaře Alexandra Jelínka z roku 1730 se sochou Immaculaty (Panny Marie bez poskvrny počaté). I když je ve farní kronice uvedeno, že: „Socha P. Marie na Kopečku byla zbudována dle ústního podání v r. 1630 od manželky Jiříka ze Sieghartu, majitele Křižanova na poděkování, že týž pán zdráv z války se vrátil“, je tato zpráva pouhou domněnkou.

Opraven byl v r. 1894 – sloup a zábradlí z darů Antonie Aujezdské provedla opravu firma Loos z Nedvědice, potom je záznam opravy v r. 1937 od akad. sochaře Josefa Axmana z Brna financované Msgr. Bartošem. V roce 1969 restauroval Mariánský sloup akademický sochař František Kovařík ze Svatky. Práce byly zaplacené ze sbírky občanů z Kopečka a dalších. V roce 1997 provedl restaurátorské práce restaurátor a akad. sochař Martin Kovařík se svým otcem akad. soch. F. Kovaříkem nákladem 338.894,50 Kč, které hradila obec Křižanov.

8.11 Nová Boží muka na Šibeníku

V neděli dne 12. září 2010 byla slavnostně požehnána nově postavená boží muka na kopci mezi Šibeníkem a pozemkovou tratí V Dolinách v sousedství Spoustova lesíka. Stavba byla provedena na objednávku a nákladem rodiny Kazdovy z Křižanova č. p. 181 z bílé mrákotínské žuly kamenickou firmou pana Matouška z Mrákotína, obraz Panny Marie Bolestné v kaplici božích muk namaloval akademický malíř Jiří Štourač z Bystrého u Poličky. Požehnání této krásné stavby provedli za pěkného počasí a velké účasti občanů okolních obcí i z Křižanova Otcové Vladimír Vojtěch Záleský – farář farnosti Žďár nad Sázavou – zámek, Tomáš Holcner, farář z Křižanova a jáhen Daniel Blažke ze Žďáru nad Sázavou.

8.12 Ranně barokní boží muka na Ořechovské ulici

Tato významná historická památka je připomínkou křižanovského hrdelního práva, jehož pravomoc zahrnovala v 18. století též budišovské a moravecké panství a Bobrovou. Hrdelní zločiny musely být na místě (zde v Křižanově) vyšetřeny, ale rozsudky vydával apelační soud v Praze. Rozsudky, včetně těch nejtěžších (hrdelních), byly vykonávány až do roku 1752 zde v Křižanově. K jejich provedení byly zde v Křižanově dva nástroje tehdejší spravedlnosti: pranýř a šibenice. Pranýř stál na náměstí, šibenice na kopci za Křižanovem směrem k Ořechovu na levé straně silnice. Z obecního lesa Šibeník se bralo dřevo na její postavení. Stojící šibenice byla především výstrahou tehdejším kriminálním živlům ale též popravčím nástrojem.

K smrti odsouzení zločinci byli po vyhlášení rozsudku vedeni na popravu v doprovodu kněze, který jim poskytl poslední duchovní útěchu. Zpravidla je provázeli až božím mukám stojícím za Křižanovem (dnes v Křižanově v zahradě bývalého obecního špitálu pro infekční nemoci č. p. 247). Tento ranně barokní sloup ze 17. století je veden jako významná kulturní památka pod rejstříkovým číslem ÚSKP 17828/7- 4173. Je to válcovitá stavba z černé žuly s kaplicí zakončenou křížem se stejného materiálu. V kaplici je obrázek svaté Zdislavy malovaný P. Cyrilem Šimou.

8.13 Pomníky padlým

Křižanov má pomníky padlým dva – u kostela (padlým z 1. světové války) a u továrny Impuls (padlým při bombardování křižanova v roce 1945 a umučeným v koncentračních táborech III. Říše). Pomník padlým má také Jívoví, Horní Libochová a Kunderatice. Ke křižanovským pomníkům padlých jsem napsal v roce 2008 do Křižanovského zpravodaje otevřený dopis, který obsahoval výzvu k přemístění druhého pomníku ke kostelu. Její text zde uvádím:

Překonejme rozdělení! *(otevřený dopis zastupitelstvu našeho městyse)*

Když v roce 1727 prodával tehdejší majitel křižanovského panství Jan Josef ze Švalbenfeldu svůj majetek žďárskému opatství, všichni se domnívali, že nastal konec rozdělení městečka na dvě části, který zde trval prakticky celých 440 let. Tenkrát také zanikla hornoměstská rychta č. p. 156 – sídlo dědičných klášterních hornoměstských rychtářů. Možná, že z jiných důvodů, ale v každém případě to bylo symbolické, že poschodová budova rychty byla ubouráním patra snížena na přízemní dům. Správa sjednocené obce se přemístila do radnice na náměstí. Leč vrchnostenská správa, která vykonávala funkci dnešního okresního úřadu tím přešla do Žďáru a bylo po jednotě.

Jen krátce, a to od zrušení žďárského kláštera do roku 1848, byl Křižanov současně sídlem jediné obecní samosprávy a zároveň i sídlem okresního úřadu, kterým byl úřad vrchnostenský. Po zmíněném revolučním roce vznikly větší okresy a Křižanov se stal jedním z městysů Velkomezeříčského okresu. V souvislosti s nabýváním občanských svobod, zejména svobody spolčovací, se koncem 19. a na začátku 20. století začalo obyvatelstvo obce rozdělovat podle přízně k tehdejším významným spolkům Sokolu a Orlu. Tento stav vykristaloval zvláště v první republice. Když byly po roce 1948 oba zmíněné spolky zrušeny, uvítali to mnozí rozumní lidé s tím, že konečně se obyvatelé Křižanova sjednotí.

Nestalo se tak. Na místo sjednocení se obyvatelé městyse – nyní již pouze obce Křižanova, rozdělili na přívržence nových pořádků, na odpůrce nového systému a na velkou většinu spíše pasivních obyvatel. A tento stav trvá prakticky dodnes. Znovunabytí občanských svobod po roce 1989 na tom nic nezměnilo. Změnil se jen předmět neproduktivní občanské kritiky.

Tato nejednota má některé kuriózní důsledky. Tak na příklad na rozdíl od ostatních vesnic a městeček máme v Křižanově dva pomníky padlým. Jeden padlým v 1. světové válce – ten je na kostele a druhý padlým při bombardování Křižanova 9. května 1945 před továrnou Impuls. K tomu prvnímu každoročně kladli věnce místní odvedenci a to se stalo tradicí, která po druhé světové válce zanikla a na tyto padlé se zcela zapomnělo. K tomu druhému, postavenému víceméně z potřeby nějak zahladit odstranění vedlejší sochy TGM, kladli věnce funkcionáři za nezúčastněného přihlížení nevelkého počtu občanů. Děje se tak dodnes, jakoby padlí zde byli jen onoho květnového dne v roce 1945.

Jenže žijeme již ve 21. století. Nemyslíte, vážení spoluobčané, že nějaké dělení na ty nebo ony, do naší doby nepatří? Nebylo by již vhodné se i v tomto směru vyrovnat s minulostí a začít se sjednocovat? Začněme alespoň tím, že spojíme oba pomníky padlým v jeden společný pomník padlým ve všech válkách! Začněme společně překonávat rozdělení, protože to už by skutečně mělo patřit minulosti.

V Křižanově 15. října 2008.

P.S.

Předpokládám, že tento dopis vyvolá veřejnou diskusi, z níž by měl vzejít návrh, kde by měl pomník stát a jak by měl vypadat. Osobně navrhuji, aby pomník od Impulsu byl přemístěn ke kostelu. Pod bronzové desky se jmény padlých 1914–1918 dát na stěnu kostela větší nápis: „Obětem minulých válek – městyse Křižanov 200?“. Nestálo by to moc peněz, bylo by to důstojné a jednotná tradice kladení věnců v předvečer státního svátku 8. května by tak mohla pokračovat.

Bohužel, odezva na tento otevřený dopis nebyla žádná.

9 Kamenné kříže nacházející se na katastrech farnosti

9.1 Kamenný kříž po pravé straně silnice ke Kadolci z roku 1680

Vypráví se o tom, že jednou seděli dva řezníci, kteří skupovali po vesnicích od sedláků dobytek v křižanovské panské hospodě o svých obchodech. Po několika skleničkách si začali ke skutečnosti přidávat a nakonec ukazovali i své nadité šrajtofle. Toho si všimli dva vandráci, kteří je také poslouchali. Když nakonec řezníci řekli, kam zítra půjdou, byli již oba vandráci rozhodnuti. Na druhý den si na oba řezníky počkali, nad rybníkem Spustík si na ně počíhali, zabili je a oloupili o peníze. Kamenný kříž zde byl postaven na paměť těchto dvou obětí loupežného přepadení. Má vysekaný reliéf kříže a letopočet 1680.

9.2 Pamětní kámen u silnice do Heřmanova

V silničním příkopu po levé straně silnice k Heřmanovu za rybníčkem Zárublíkem stojí od nepaměti veliký kámen s vysekaným dolů obráceným mečem a dvěma rovnoramennými kříži. Dnes už téměř nikdo neví, co se zde stalo a proč zde byl tento kámen postaven. Karel Kostka – nadlesní křižanovského velkostatku za první republiky, ve svých německy psaných dějinách zdejšího panství, píše o následující události z dob třicetileté války:

„Po vítězné bitvě u Jankova v roce 1645 vtáhli Švédové na Moravu. Nejprve se zmocnili Jihlavy, pak oblehli Brno. Jejich příchod k nám způsobil celému okolí veliké trápení. Křižanov přepadli celkem dvakrát. Při prvním přepadu dobyli hrad a zabili několik obyvatel. Brali vše, co nemohlo utéct. Podobně rabovali i při druhém vpádu. Tu došla trpělivost našich obyvatel. Nejdůležitější z poškozených si počíhali na Švédy až budou dojíždět k Heřmanovu. Cestu jim přehradili zásekem a v nastalé řeži je pobili a sebrali jim vše, co zde naloupili. Vítězně se vraceli domů, když potkali před Křižanovem asi 25 švédských jezdců. Ti, když narazili na své zabitě soukmenovce, pochopili co se stalo a vrátili se do městečka. Pobili vše, co jim přišlo do cesty. V tom se ozval zvuk zvonu. Rychle jim došlo, že uprchlíci se skryli ve věži kostela. Dveře vylomili, vyběhli nahoru a bezohledně sházeli všechny z věže dolů. Svě zabitě druhy Švédové pohřbili na místě jejich posledního boje. Tento kámen dodnes připomíná tuto událost. Pro nás je připomínkou statečnosti našich bezejmenných předků – těchto partyzánů třicetileté války.

Nedaleko od tohoto kamene je na druhé straně silnice kámen připomínající smrt dvou dělníků z Křižanova, kteří zde byli zabiti bleskem při cestě z práce.

9.3 Kamenný kříž v katastru Kundratice

Tento kříž je popsán na straně 95 nahoře a v knize Hynka Jurmana – Smírčí kameny na Vysočině je o něm pověst z tureckých válek.

9.4 Kamenný kříž v katastru Kadolec – lese v trati Nad Krajinou

Tento kříž je popsán na straně 94 a v knize Hynka Jurmana – Smírčí kameny na Vysočině je o něm pověst, že sedm vytesaných křížů je památka na to, že stejně jako u nedalekých Devíti křížů, zde byl též přepaden a zabit ze žárlivosti svatební průvod při cestě do kostela v Ořechově.

10 Hřbitovy v Křižanově

Hřbitov se původně rozprostíral kolem kostela, byl ohraničený zdí. Velikostí přestal vyhovovat, proto byl přeložen na konec Křižanova směrem k Heřmanovu. Železný kříž s kamenným soklem před vchodem z náměstí do kostela není hlavním hřbitovním křížem neboť byl pořízen až v roce 1849 tedy v době, kdy kolem kostela již hřbitov nebyl.

Pro celou farnost byl hřbitov rozšířen r. 1811. K dalšímu rozšíření hřbitova došlo zásluhou kostelního výboru v čele s jeho předsedou Matějem Lukáškem v roce 1895. Tehdy byly obcí zakoupeny pozemky od č. p. 31, č. p. 4, č. p. 70 a č. p. 69 a hřbitov byl ohrazen. Obec dala od zahrádek, které se tam nacházely 1 ar 4 m². Pan Josef Bobrovský dal od svého pole kousek zdarma. Vymínil sobě 3 hroby bezplatně pro jeho příbuzné na starém hřbitově. Ohrada stála 189 zl. 83 kr. Provedl ji zdejší stavitel pan Jan Raušer. Hřbitov byl na pouť sv. Václava v neděli 29. září 1895 od děkana velkomeziříčského Jana Klippla za asistence faráře křižanovského Karla Pernici a okolního kněžstva, za přítomnosti celého kostelního výboru a obecního představenstva a četného obecního slavně vysvěcen. Tento hřbitov byl zvětšen za působení předsedy svého pana Matěje Lukáška, bývalého starosty obecního a nyní předsedy kostelního výboru. Ačkoliv byl při svěcení úplně zdráv, zemřel dne 15. října 1895, tedy za 16 dní ve věku 87 let a byl první na nový hřbitov pohřben.

V roce 1972 za předsedy MNV Františka Dvořáčka byl křižanovský hřbitov opětovně rozšířen, protože velikostí již nevyhovoval. Hřbitov je obecní a vždy byl historickým majetkem obce včetně příslušenství a hlavního kříže.

Nejstarší pomníky jsou na hrobě rytíře Antonína Endstmana z Ronova (1857), faráře P. Fr. Staary (1868) v nejstarší části hřbitova. Tamtéž na hrobě kozlovské rodiny Dvořákovy a Rybničkovy je památník na padlého letce RAF npor. Ing. Karla Rybnička. Náhrobníky ze zrušených hrobů v blízkosti márnice jsou zazděny ve stěně márnice (starosty setníka Matěje Lukáška, nadučitele Mezníka a učitele Faulhabera). Na čelní straně márnice jsou na černých skleněných deskách verše P. Šímy věnované svatému Zdislavě. Vedle márnice je památník JUDr. Jaroslava Mezníka ubitého německými nacisty v Kaunicových kolejích v Brně v roce 1941.

V minulosti byl hřbitov také kolem kaple sv. Barbory. Přípomínkou tohoto starého hřbitova je železný kříž, který tam stojí dodnes.

11 Farní kronika, farní knihovna a archiv, soupis památkově chráněných předmětů

Farní kronika je vedena od roku 1780. Kroniku vedli původně křižanovští faráři. Prvním z nich byl P. František Eustach Staněk. První zápisy v kronice (Protocollum domesticum) jsou psány latinsky, pak až do poloviny 19. století německy a odtud pak česky. První kniha zahrnuje roky 1780 až 1944. Druhá kniha se týká roků 1945 až 1996. Vynechány jsou pouze roky 1960 až 1968. Vedli je vždy faráři.

Farní knihovna má 3 oddělení. Nejstarší je oddělení starých knih vydávaných od 17. do 19. století. Toto oddělení má 503 knih, které byly katalogizovány v roce 1925. V nich se nachází část tzv. Hanlovy sbírky knih, o kterých píše G. Wolny ve své Moravské církevní topografii. Bohužel nejsou všechny dle seznamu, který zveřejnil první farní kronikář P. Staněk ve farní kronice. Původně jich bylo 39, dnes je jich jen 30. Druhé oddělení jsou teologické knihy z konce 19. a z 20. století. Je jich 195. Třetí oddíl jsou knihy, které jsou určeny pro zábavu a náboženské poučení farníků.

Farní archiv chová různé písemnosti z minulých dob. Část archivního fondu se dnes nachází v Moravském zemském archivu v Brně. Jsou to křestní a oddací matriky křižanovské farnosti začínající rokem 1667, úmrtní matriky začínající rokem 1702 až do roku 1911. Do roku 1784 jsou zde vedeny i matriky Horních Borů se Skleným, Radenicemi, Rousměrovem a Pikarec. Mladší tzv. živé matriky jsou na matričním oddělení úřadu městyse Křižanova. Od roku 1950 vede farnost jen matriky o křestech, sňatcích a úmrtích. Tyto matriky nejsou veřejné, slouží pouze pro potřeby církve. Další archiválie farnosti jsou dnes v v Okresní pobočce státního archivu na pracovišti ve Velkém Meziříčí a část je v Archivu brněnského biskupství v Rajhradě.

11.1 Soupis movitých kulturních památek křižanovské farnosti

Ke konci roku 1981 byly v naší farnosti památkově evidovány následující předměty:

*Zámecký renesanční kříž z konce 16. století
Hlavní oltář v kapli sv. Barbory z let 1720–1740
Vedlejší oltáře v kapli sv. Barbory z r. 1730
Kazatelna v kapli sv. Barbory z konce 18. století
Varhany v kapli sv. Barbory z roku 1740
Svícný 4 ks z 2. poloviny 17. století
Soška andílka z roku 1700*

Románská křtitelnice v sakristii farního kostela – vylévka ze 13. století
Cínová křtitelnice ve farním kostele z počátku 16. století
Soška zmrtnýchvstalého Krista ve far. kostele z 1. poloviny 18. století
Kříž z venku farního kostela na severní straně za 16. století
Barokní obraz P.Marie ve far. kostele od Tobiase Pocka z roku 1655
Kopie obrazu Tomášské Matky Boží z roku 1700
Chórové lavice v presbytáři farního kostela z roku 1670
6 svícňů z poloviny 19. století
Zvon Regina coeli letare z roku 1504 ve věži farního kostela
Kříž u kostela z roku 1849
Náhrobní kámen měšťana Vavřince
Kamenný erb žďárského opata Heneta v zámku (nesprávně nazvaný v obrazové příloze publikace „ Nagyová, Vodičková: Křižanov II“ jako erb šlechticů Teuberů)

11.2 Soupis nemovitých památek na území farnosti

Farní kostel sv. Václava
Kaple sv. Barbory
Kaple sv. Jana Nepomuckého
Mariánský sloup na náměstí Eduarda Beneše
Obecní kříž na hrázi Podhradského
Ranně barokní sloup na Ořechovské ulici

12 Spolky a spolková činnost ve farnosti

V roce 1891 byla vydána v Římě encyklika tj. papežský okružní list ke všem katolíkům jednoho z velkých papežů moderní doby Lva XIII. s názvem „*Rerum novarum*“, která je považována dodnes za jeden ze základních dokumentů katolické sociální nauky. Jako ohlas na tento papežský dokument vznikají katolické politické strany, křesťanské odbory a katolické spolky. Jedními z prvních byly křesťanské podpůrné spolky řemeslníků a tovaryšů (např. dodnes fungující Kolpingovo dílo), spolky katolických žen a zejména také spolky katolické mládeže (sdružení katolické omladiny). Tyto mládežnické spolky byly založeny v roce 1909 a fungovaly v Dobré Vodě a v Kundraticích. V Křižanově byla ustavena v roce 1899 tehdejším farářem Karlem Pernicou Vzdělávací katolická jednota. Byl to spolek velmi aktivní. Měl knihovnu a čítárnu, hrál divadla a pořádal přednášky a zejména vlivem tehdejšího regenschoriho učitele Mezníka zde byly představovány i díla hudební. Např. byla sehrána Blodkova opera *V studni*, předneseny Křížkovského kantáty a jiné. Přednášky byly z oboru zemědělství (ředitel Hoch z rolnické školy V. M.), přednášky zdejšího obvodního lékaře Dr. Šparníka o bacilech a příčinách nemoci, tehdejšího faráře Zavadila o ústavě Rakousko-Uherské a z oboru světového katolicismu a jiné. Také křižanovští akademici (zejména Dr. Jindřich Chylík) zde proslovili své přednášky o dějinách Křižanova, které pak téměř nezměněné převzal A. Kratochvíl do své „*Moravské vlastivědy okresu Velkomeziříčského*“. Jako reakce na stále sílící protikatolické tendence v tělovýchovném spolku Sokol, vznikl před první světovou válkou v Rakousku-Uhersku Katolický Orel, který se ihned stal terčem všech pokrokářských hnutí. Situace se v tomto směru velmi vyhroutil za tzv. kulturního boje po vzniku ČSR. Proto došlo v této době k ustavení Jednoty čsl. Orla. Jejím předsedou se stal P. Jan Šrámek (pozdější monsiňor – předseda ČSL). Tato nová tělovýchovná organizace ustála všechny útoky protikatolických aktivistů v republice, ať byly vezeny zleva nebo zprava. V celé republice se ustavovaly místní Jednoty čsl. Orla – mezi jinými též zde v Křižanově. Ta křižanovská byla založena 12. 11. 1922 velkomeziříčskými kaplany P. Procházkou a P. Skácelem a patřila k Západomoravské orelské župě Václava Kosmáka se sídlem v Třebíči.

11. ledna 1923 byly Moravskou zemskou politickou správou v Brně schváleny stanovy Jednoty československého Orla v Křižanově. Ustavující valná hromada se konala 21. 1. 1923. Za členy se přihlásilo 43 přítomných. Starostou Orla byl zvolen P. Alfons Fibich, tehdejší křižanovský farář, místostarostou byl František Nožička, jednatelem Josef Sýkora a pokladníkem Adolf Křípal. Seznam členů se zachoval a je uveden v příloze. První cvičení se konala ve školní tělocvičně.

Tato Jednota čsl. Orla v Křižanově podala dne 13. 1. 1931 Okresnímu úřadu ve Velkém Meziříčí žádost o povolení stavby katolického domu a orlovny. Stavební pozemek byl zakoupen od manželů Procházkových č. p. 15 už v roce

1930. Stavební povolení bylo vydáno 19. 3. 1931. Byla vyhlášena veřejná soutěž do které se přihlásilo 5 firem. Zakázku získala firma stavitele F. Kučery z Třebíče. Stavební projekt vyhotovil meziříčský stavitel Lád'a Bartůněk. Stavbu prováděla a zajišťovala Místní jednota čsl. Orla v Křižanově.

Už během zimního období 1930 se začal navážet materiál (dřevo od velkostatku – z Hájku, od Tisů, od Kamena, z Rohů, písek z Ořechova, kámen z polí – z Dolin, ze Šibeníku. Po vydání stavebního povolení se začalo pracovat s velkým nasazením. Pro zajištění peněžních darů na podporu stavby byla rozšířena výzva případným dárcům. Dnes však bohužel nezjistíme kolik se vybralo a na kolik byl sjednán úvěr. Ze zápisu ve farní kronice však vyplývá, že z vlastních prostředků Orla byl pořízen pouze pozemek. Výstavba nebyla jednoduchá, neboť staveniště bylo značně zamokřeno. Původně zde byl rybník a proto musely být pod základy hlavní zdi od silnice zaráženy dubové piloty. Stavbu na místě řídil ze začátku František Nožička z Křižanova, potom polír Frant. Pekárek z Dobré Vody a tehdejší kaplan P. František Hanuš. Tak 10. 9. 1931 – tedy za 6 měsíců mohlo být požádáno o kolaudaci stavby. Ta byla provedena 25. 9. 1931 a 27. 9. 1931 byla stavba Katolického domu v Křižanově slavnostně posvěcena křižanovským rodákem Msgr. Antonínem Bartošem. Právo vlastnické přešlo z Jednoty čsl. Orla na nově ustanovený Spolek katolického domu v Křižanově v roce 1931. Tehdejší regionální noviny Velkomeziříčsko však o otevření Katolického domu v Křižanově přinesly jen krátkou zprávu – zřejmě nebyly katolickým akcím nakloněny. Měsíc předem totiž otiskly dlouhý článek o otevření křižanovské sokolovny.

Pro vedení tělovýchovné a vzdělávací činnosti a pro řízení provozu této činnosti byl tedy v roce 1931 ustaven Spolek Katolického domu v Křižanově. Předsedou spolku byl P. František Hanuš, který tuto funkci vykonával až do zániku spolku v roce 1950, výkonným místopředsedou byl Fr. Nožička. Jména ostatních a pozdějších funkcionářů spolku už dnes neznáme. Jen z dochovaného Deníku práce na stavbě orlovny v zimním období 1930 – tedy před a krátce po povolení stavby vedeném Františkem Nožičkou z Křižanova víme, že zde pracovali: od 6. 1. 1930 do května 1931 tito občané, kteří zřejmě byli členy Orla a zároveň potom členy spolku katolického domu.

Byli to z Křižanova: Bárta Jan, Bárta Julius, Bárta Frant., Hacková Pavla, Hájek nadlesní, Hladík Václav, Holánek, Horký Frant. č. 102, Horký Teodor, Horký Roman, Homola Tomáš, Homola Antonín, Horníček Antonín, Horníček Ferdinand, Horníček Eduard, Chyliková, Chylik Frant., Chylik Eduard, Kaman Jindřich, Kánia Antonín, Karmazín Frant., Karmazín Ladislav, Kostečka Josef, Kovář Frant., Koza Jan, Křípal Antonín, Křípal Adolf, Lír Frant., Mezník Frant. stolař, Mezník Karel provazník, Musil Josef, Musilová Františka, Nožička Frant. st., Nožička Frant. ml, Nožička Josef, (tito Nožičkovi odpracovali ve zmíněném období nejvíc hodin), Pazdera Antonín, Satoria Jan, Spousta Josef, Sýkora

Josef, Špárník, Vejrosta Vincenc, Vrbka, Vrbková Karla, Zadák. Pracoval i kaplan P. Frant. Hanuš – v únoru 1931 odpracoval při dovozu písku 90 hodin.

Z Jívoví: Čech (Holánek), Horký (Karásek), Horký (Čech), Horký J., Chylík, Kaštan (Zima), Kaštan (Polák), Karásek (Dolák), Karásek (Pospíchal), Nedoma, Novák, Pávek, Vala, Vítek (Marek).

Z Bojanova: Tvarůžek, Sedlák, Famfrla.

Z Heřmanova: Zeman, Holánek.

Z Kozlova: Holán, Herálecký.

Z Kadolce: Bojanovský, Kobylka, Holánek Rudolf, Holánek

Ze Svinů: Sedlák Josef, Pávek, Pazdera.

Z Kundratic: Kružík, Vítek Jindřich, Bojanovský starosta, Cicálek mlynář, Cicálek Bedřich, Cicálek B., Lysý Antonín, Mateja, Pávek (Cicálek), Pávek (Šalbaba), Stehlík Antonín.

Z Dobré Vody: Babák, Bartůněk, Dlouhý Alois, Chylík, Kobylka Ludvík, Pařízek, Trnka, Vítek Antonín, Vítek Frant., Žundálek Stanislav.

Z podpisů na různých písemnostech z let 1930 a 1931 lze jmenovat též Ludvíka Kobylku z D. Vody, J. Chylíka, B. Cicálka z Kundratic, Jaroslava Bojanovského, Josefa Nožičku a Josefa Sedláka ze Svinů.

Katolický dům měl sloužit mimo organizaci Orla, též organizaci lidové strany a svazu katolických žen. Proto jsou na plakátě k otevření katolického domu uvedeny jako svolavatelé Sdružené katolické spolky v Křižanově. U příležitosti otevření spolkového domu bylo sehráno divadlo s názvem „Vrácen novému životu“. Jeho text se též již nepodařilo sehnat, takže o něm nic dnes nevíme. Neznáme ani jméno autora, ani jména ochotníků, kteří tenkrát toto divadlo sehráli. Z činnosti spolku byly tenkrát v oblibě veřejná cvičení prostných a na tělovýchovném nářadí. Známým křižanovským orelským atletem byl pozdější kostelník Teodor Horký. Spolková činnost – veřejná tělovýchovná cvičení, přednášky, schůze, divadla a taneční zábavy a plesy se rozběhla velmi čile a v Křižanově nastalo v tomto směru silné soutěžení obou tělovýchovných spolků – Orla se Sokolem. Sokol byl podporován hlavně školou, Orel farou. Také občanstvo našeho městyse se rozdělilo na příznivce obou tělovýchovných spolků. Výčet jednotlivých kulturních a sportovních akcí se nám nedochoval, neboť na rozdíl od Sokola neměl Orel ani Spolek katolického domu v Křižanově

žádnou pamětní knihu nebo kroniku. Lépe řečeno pamětní knihu měl, ale nebylo v ní o katolickém domu, ani o spolku, ani o Orlu nic zapsáno.

Bohužel po vzniku Protektorátu Čech a Morava byla tato úspěšná činnost zastavena a katolický dům zabrala německá armáda pro ubytování příslušníků Luftwafe, kteří se na křižanovském letišti nedávno zbudovaném pro potřeby bývalé čs. armády, učili létat. Heslo: „Dvěma drahým – církvi a vlasti“, které bylo na fasádě Katolického domu, bylo odstraněno a nahrazeno německým: „Für Führer und Vaterland“.

Dne 9. května 1945 v 8.45 byl Křižanov bombardován letectvem Rudé armády. Byly zasaženy většinou domy na křižovatkách ulic, aby byl průjezd městečkem zneprůchodněn. Při tom byl zasažen kostel i katolický dům. Do jeho opravy se znovu pustili jeho členové. Tak 24. 10. 1945 bylo vydáno stavební povolení. Budova byla obnovena firmou Požár z Křižanova. Spolek katolického domu opět zahájil svou činnost jako před válkou. Bohužel jen krátce. Po únoru 1948 se pod nátlakem sloučil Orel se Sokolem a předal Sokolu tělovýchovná nářadí. Budova spolkového domu však Sokolu předána nebyla, neboť na spolek byla uvalena národní správa. Národním správcem se stal štábní strážmistr Fr. Šimák. Právo vlastnické na katolický dům přešlo 27. 3. 1951 na čsl. stát – MNV Křižanov. Tím spolek Orel zanikl nejen v Křižanově, ale i v celém státě a zanikl i Spolek katolického domu v Křižanově.

27. 3. 1951 přešel tedy katolický dům do vlastnictví obce, která provedla rekonstrukci malého sálu a v poschodí upravila dvě místnosti na obecní knihovnu a čítárnu. Od té doby se katolický dům nebo orlovna jak se mu běžně říkalo, začal nazývat kulturním domem.

V roce 1959 zde Podnik místního hospodářství Křižanov zavedl ústřední topení a vodovod a v sále vybudoval stupňovité hlediště, protože velký sál měl být nadále využíván jednoúčelově jako kino. Bylo sem pořízeno tehdy moderní širokouhlé promítací zařízení. 8. května 1960 bylo slavnostně otevřeno kino, které se nazývalo Kino Máj a to promítnutím barevného filmu s názvem U nás v Mechově, jehož exteriéry se točily v okolí u rybníka Křižovník a kolem letiště. Bohužel při rekonstrukci sálu na kinosál byly zazděny větrací okna do sklepení pod podlahou sálu, které měla za účel odvádět přebytečnou vlhkost. Tím se do dřevěné podlahy a stupňovitého hlediště sálu dostala dřevomorka a v osmdesátých letech hrozila havárie podlahy v kinosále. Navíc masovým rozšířením televize začala návštěvnost kina upadat a obec stála před problémem, zda provést nákladnou opravu pro ztrátové promítání kina či nikoliv. Do této situace přišel Listopad 1989.

Majetek právnických osob nebyl po sametové revoluci ze zákona restituován, objevil se však názor, že by bylo vhodné, aby obec předala budovu původnímu majiteli, tedy Spolku katolického domu v Křižanově a to formou darování. Této informace využil tehdejší výbor MO ČSL v Křižanově jmenovitě jeho předseda Jan Bárta, místopředseda Rudolf Toman společně s Josefem Nožičkou a p. farářem Kotíkem, kteří znovuzaložili Spolek katolického domu v Křižanově

a zaregistrovali jeho původní stanovy (5. 10. 1990) a požádali Obecní úřad v Křižanově o vrácení kulturního domu původnímu majiteli. Byli vedeni úvahou, že pokud dojde k odluce církve od státu a farnost bude v budoucnu potřebovat prostředky na opravu kostela, bude možné prostředky získat prodejem tohoto spolkového domu. Obecní úřad převedl kulturní dům Spolku katolického domu v Křižanově darovací smlouvou podepsanou a zaregistrovanou v katastru nemovitostí 20. 5. 1992. Katolický Orel už po sametové revoluci v Křižanově založen nebyl.

Obnovený Spolek katolického domu v Křižanově zvolil výbor ve složení: P. Metoděj Kotík předseda, Jan Bárta výkonný místopředseda, jednatel Štefan Němec, pokladník Ing. Jan Kotík, členové výboru JUDr. Rudolf Toman, Ing. Karel Hromek a Antonín Kánia a po zaregistrování v rejstříku občanských sdružení u Ministerstva vnitra ČR (č. j. VS/1-1/5567/2000-r) byla zahájena rozsáhlá rekonstrukce spolkového domu. V roce 1995 byly opraveny střechy, vyměněny okapy a svody a upraveny vnější plochy. V roce 1997 byla provedena oprava fasády. V dalších letech začala celková rekonstrukce vnitřních prostor. Opravy trvaly tři roky a během nich byla téměř shnilá konstrukce šikmé podlahy vybourána a nahrazena rovnou podlahou, byla obnovena zazděná okna do sálu, v sále postavena dřevěná galerie, zrekonstruováno jeviště a prostor pod ním, přistavěno sociální zařízení, provedeny celkové rozvody vody a elektřiny. Velký sál mohl být opět víceúčelovým sálem, kde se pořádají plesy, divadla, přednášky, koncerty, plesy a taneční zábavy. 3. října 1999 byl opravený a zrekonstruovaný spolkový dům znovu posvěcen brněnským biskupem ThLic. Vojtěchem Cikrlem. V roce 2000 bylo vytápění převedeno na plyn, spolkový dům byl vybaven novým nábytkem a zrekonstruovány byly bytové prostory. Největší počet hodin odborné zednické práce zde odpracoval Jindřich Horký z Jívoví, brigádnicky vypomáhali ministranti, členové výboru spolku katolického domu a Kotíkovi chlapci. Bylo zavedeno topení plynem a přípojka vody z veřejného vodovodu. Když obecní úřad potom předal spolku i promítací přístroje, mohlo být v roce 2002 obnoveno promítání filmů. Celkový náklad této rekonstrukce dosáhl částky 2 898 805,-- Kč a tím zvýšil hodnotu spolkového domu. Z této částky připadlo na nákup materiálu 538 495,54 Kč, na fakturované řemeslnické a mechanizované práce 1 828 775,60 Kč, na potraviny pro občerstvení brigádníků 64 953,60 Kč a na vyplacené mzdy 466 580,-- Kč.

Spolek získal mladé členy, kteří se zasloužili o obnovení tradice plesů křesťanské mládeže, obnovením ochotnického divadelního souboru a novým programem pořádání dětských prázdninových táborů. V roce 2001 měl spolek 32 členů, jejichž seznam je uveden níže.

Spolek také vytvořil v roce 2001 divadelní soubor TyJáTr. Na podzim uvedl hru Járy Cimrmana „Švestka“. Tento ochotnický soubor navazuje na tradice divadel hraných jeho předchůdci.

Spolek pořádá i dětské prázdninové tábory, kde děti zažívají krásné zážitky, prohlubují a někteří nacházejí svou víru a odnášejí si i mnohá přátelství, která trvají déle, než je doba trvání tábora.

V roce 2003 byl zvolen nový výbor spolku ve složení: P. Metoděj Kotík – předseda, Ing. Karel Hromek – místopředseda, Štefan Němec – jednatel a Josef Kaman, Ing. Josef Dvořák, Jan Kotík, Eda Chylík a Vlastimil Havlát jako členové výboru. V té době se jevila potřeba plně uplatnit stanovy spolku, zavést pořádek v organizaci spolku, v evidenci a financování jeho činnosti. Pro rozdílnost názorů na tyto záměry mezi místopředsedou spolku a mladými členy a za neurčitého postoje předsedy spolku, místopředseda ze spolku vystoupil. Svůj výbor po této události spolek již nekonstituoval a po smrti P. Metoděje Kotíka nastoupil do funkce předsedy spolku P. Mgr. Tomáš Holcner. Jako kontaktní osoba za kulturu je uváděn na internetových stránkách spolku Ing. Josef Dvořák, za pronájem Ing. Tomáš Kotík a v současné době bylo zvoleno na valné hromadě spolku nové vedení s předsedou Ing. Tomášem Kotíkem a nyní se jedná o úpravě stanov spolku.

Seznam členů obnoveného Spolku katolického domu v Křižanově z roku 2001

- 1) Bárta Jan, Křižanov 311 – zakládající člen z roku 1931
- 2) Nožička Josef, Křižanov 113 – zakládající člen z roku 1931
- 3) P. Kotík Metoděj, Křižanov 194
- 4) Němec Štefan, Křižanov 245
- 5) Němcová Marie, Křižanov 245
- 6) Kánia Antonín, Křižanov 25
- 7) Ing. Hromek Karel, Křižanov 419
- 8) Holý Josef, Křižanov 284
- 9) Chylík František, Křižanov 172
- 10) Chylíková Marie, Křižanov 172
- 11) Chromá Růžena, Křižanov 66
- 12) Smejkal Petr, Křižanov 39
- 13) Chylík Jaroslav, Křižanov 146
- 14) Parajka Štefan, Křižanov 329
- 15) Uhlíř Petr, Křižanov 266
- 16) Kaman Josef, Křižanov 473
- 17) Tomšík Josef, Křižanov 333
- 18) Kotík Jan, Křižanov 403
- 19) Kotík Tomáš, Křižanov 403
- 20) Chylík Eduard, Křižanov 274
- 21) Dvořák Josef, Dobrá Voda 28
- 22) Pekárek Stanislav, Dobrá Voda 91
- 23) Ing. Novák Václav, Jívoví 8
- 24) Horký Jindřich, Jívoví 4
- 25) Ing. Dvořák Josef, Dobrá Voda 28
- 26) Ing. Chylík Frant., Křižanov 499
- 27) Ing. Mužátko František, Křižanov 99
- 28) Ing. Křehlík Karel, Křižanov 358
- 29) Havlát Vlastimil, Křižanov 463

- 30) Němcová Soňa, Křižanov 245
 31) Slabá Libuše, Křižanov
 32) Kotíková Milada, Křižanov 403

Mezi starými písemnostmi se dodatečně objevila Členská kniha Jednoty čsl. Orla v Křižanově, z níž jsem vypsal první členy, kteří do spolku vstoupili v roce 1923. Byli to:

Bárta Jan *1912	Bárta Julius *1915	Bárta František *1915
Horký Roman *1914	Hladík Oldřich *1913	Křípal Antonín *1912
Bojanovský Ant. *1912	Pazdera Ant. *1912	Hladík Vladimír *1915
Cicálek Václav *1911	Hack Jan *1911	Křípal Alois *1917
Musilová Fr. *1914	Hladík Jar. *1911	Horký Teodor * 1910
Bojanovský B. *1910	Kánia Ant. *1911	Šalbabba Karel *1911
Satoria Karel *1911	Karmasin Jind.*1910	Vaša Václav *1911
Koukal Ferd. *1910	Nieborák K. *1891	Kuna Jan *18796
Cicálek Bedř. *1903	Vodička Stan. *1904	Nožička Fr. *1905
Musil Václav *1905	Vítek Rudolf *1906	Dlouhý Alois *1906
Bojanovský J. *1906	Bojanovský Jar. *1906	Pávek Lad. *1905
Sýkora Josef *1892	Nejedlý Št. *1897	Hladíková M. *1898
Nováková Al. *1900	Čtveráčková M. * 1905	P. Hanuš Fr. *1888
P. Fibich Alfons *1876	Nožička F. * 1879	Karmasín F. *1898
Nieboráková M. *1897	Bártová M. *1903	Kániová Pavla *1907
Křípal Adolf *1872	Dvořák Fr. * 1887	Hladíková M. * 1905
Musilová H. *1905	Kaštanová A. * 1906	

V roce 1924 vstoupili do spolku tyto členové:

Prof. Ant. Bartoš *1876	Katolická B. *1906	Baráková *1907
Vrbková Anna *1904	Bártová F. *1907	Satoriová Fr. *1909
Skočovská A.*1910	Pavlišová A. *1907	Pavlišová R. *1910
Musilová K. *1910	Trávníček Erv. *1894	Navrátilová R. *1909
Mašová An. *1871	Horký Frant. *1901	Čejková Em. *1903
Karmasinová H. *1907	Uhrová M. * 1908	Kostečka Jos. *1889
Satoria Jan * 1905	Kašparová Kr. *1881	Stehlík Ant. *1894
Lisý Ant. * 1890	Nožička Josef * 1909	Sámek Boh. *1907
Musil Josef *1900	Čermáková Jul. *1914	Nieboráková L.*1918
Szewenkova Z. *1917	Vodičková H. *1915	Satoriová R. *1915
Spoustová E. *1912	Štěpánková Št. *1912	Samková H. *1912
Vodičková M. *1913	Famfrlová Sal. *1913	Dvořáková R * 1914
Šalbabová Jar. *1912	Šalbabová M. *1913	Pelikánová A. *1913
Chylíková F. * 1913	Vrbková K. *1912	Cicálková Lib. *1913
Horká Karolina *1912	Uhlířová M. *1912	Satoria Václav *1916
Hamerbacher Jar. *1918	Šír Frant. *1917	Hladík Ludvík *1917
Pospíšil Karel *1914	Krča Karel *1914	Chylík Eduard *1915

13 Křižanovští katolíci a politika

Jak se projevil dopad katolického sociálního učení po vydání papežské encykliky Rerum novarum na zakládání katolických spolků a korporací zde v Křižanově jsem ukázal na předchozím článku. Zbývá tedy zde zmínit formování politické aktivity katolíků v naší farnosti. Bohužel pramenů k této problematice je velmi málo. Československá strana lidová založená v roce 1919 poprvé kandidovala ve volbách do národního shromáždění v roce 1920. Zde v Křižanově získala 40 % hlasů. Také ve všech volbách do obecního zastupitelstva v Křižanově za první republiky měla ČSL největší počet hlasů. Jak fungovala místní organizace bohužel nevíme. Zdá se, že jednatelem strany byl některý z kněží. Podle výsledků voleb bylo možné identifikovat „lidovecké rodiny“, ale nějaké vedení nebo výbor se nepodařilo zjistit. Musel však existovat alespoň pro sestavení volební kandidátek. Kdo se v této činnosti angažoval nevíme.

V roce 1946 se konaly volby do ústavodárného národního shromáždění. Byly povoleny 4 strany, z toho jen ČSL jako katolická a nesocialistická. Opět výsledek odpovídal preferencím ČSL na Křižanovsku během první republiky:

Strana :	KSČ	ČSL	Soc.dem.	Nár. soc.
Obec :				
Křižanov	194	326	126	250
Dobrá Voda	60	205	30	2
Jívoví	44	106	8	13
Kozlov	32	15	1	28
Kundratice	23	95	20	39
H.Libochová	39	79	6	29
Sviny	24	44	3	20
Kadolec	58	69	-	27

Teprve po válce však byl v Křižanově zvolen první lidovecký starosta Jan Bárta. Ten však byl z funkce odvolán po „Únoru 1948“. Za tzv. obrodného procesu v roce 1968 zde byla založena organizace ČSL. Její členská základna měla od r. 1968 51 členů (včetně přifařených obcí) po 24 členů v současné době. Předsedou byl v roce 1968 zvolen Rudolf Toman – dělník na pile a regenschori farního kostela. Byl zároveň i předsedou Národní fronty. Jako jeden z vyloučených studentů právnické fakulty v roce 1948 obdržel po sametové revoluci čestný doktorát práv. V nastalé normalizaci byl funkce předsedy NF zbaven. ČSL zde úspěšně fungovala až do sametové revoluce. Pořádala pro své členy i veřejnost plesy, poutní zájezdy, zajišťovala zejména brigádnickou práci různé akce farnosti, zejména opravy kostelů a kaplí prováděné P. Kotíkem, který byl až do své smrti, přes zákaz ze strany církevních nadřízených členem ČSL.

V roce 1991 se předsedou místní organizace a zároveň členem okresního výboru stal Ing. Karel Hromek a ČSL – později KDU-ČSL stále zůstávala v Křižanově silnou stranou. Od poloviny devadesátých let obsazovala funkce starosty městyse a do parlamentních voleb dostávala kolem 13 % hlasů. Jak vypadá současná volební situace udává tato tabulka z posledních parlamentních voleb v roce 2010:

Strana :	počet hlasů pro KDU - ČSL
Obec :	
Křižanov	142
Dobrá Voda	45
Jívoví	31
Kozlov	14
Kundratice	19
H. Libochová	3
Sviny	8
Kadolec	8
Celkem	270

Z tohoto přehledu vidíme, že v Křižanově stejně jako ve státě, byly tyto volby pro lidovou stranu pohromou.

14 Významné osoby a události, jubilea

14.1 Svatá Zdislava

Zdislava se narodila někdy kolem roku 1220 jako dcera pana Přibyslava z Křižanova a jeho manželky Sibyly. Od svého útlého mládí byla velice zbožná, vedena příkladným životem svých rodičů, měla sklon k duchovnímu povolání. Jako sedmáctiletou ji rodiče provdali za Havla z Markvartic, se kterým odešla do Jablonného v Podještědí. Na skalním ostrohu nad obcí Lvová vystavěl Havel hrad Lemberk, kde nová rodina prožila vlastně celý svůj život. Zde se jim také narodily čtyři děti: Havel, Markéta, Jaroslav a Zdislav.

V době hladu, válek a bídy se paní Zdislava vzorně starala nejen o svou rodinu, ale i o své poddané. Po vzoru svaté Anežky založila v Jablonném špitál pro chudé a hmotně jej podporovala. Jeho chovance sama ošetřovala a léčila. Podle legendy křísila mrtvé a uzdravovala slepé a malomocné. Využívala k tomu svých vrozených i získaných léčitelských schopností a znalostí. Nemocní a potřební u ní vždy nalézali laskavé přijetí a podporu. V kronice tak řečeného Dalimila, která je nejstarší česky psanou kronikou a pochází z počátku 14. století, čteme: „Léta od narození Jezu Christa milého po tisíci po dvou stu pietidcát druhého (1252) paní Zdislava s světa saide (svatého života žena) pro niž pracným (nemocným, chudým) útiecha přijide, piet mrtvých božíu mociú vzkřesila, mnoho slepých prosvietila, chromých, malomocných uzdravila i nad jinými pracnými veliké pomoci činila“.

Vedle starosti o svou rodinu pokládala Zdislava za svou první povinnost službu Bohu a svým bližním. Pro svou velkou dobročinnost byla nazvána matkou chudých. V Jablonném založila klášter řádu sv. Dominika. Svému manželovi byla oddanou ženou a dětem vzornou matkou. Legenda vypravuje, že si svou smrt sama předpověděla. Manžel ji hořce oplakával a tak prý se mu zjevila, utěšovala ho a zanechala mu k útěše cíp svého roucha. Zdislava je pochována ve zvláštní hrobce pod kostelem svatého Vavřince v Jablonném. Záhy po smrti byla pokládána za svatou. Tamnější lid na ni nikdy nezapomněl a uctíval ji. Ke Zdislavině hrobu putovali záhy po její smrti a putují dodnes poutníci. Úmrtní den Zdislavy (neděle po Novém roce) byl od nepamětných časů slaven bohoslužbami v Jablonné. Na hradě Lemberku v Jablonné se ukazuje komůrka, kde prý Zdislava trávila celé hodiny na modlitbách.

Zdislava byla vždy pokládána za patronku země české a v životopisech svatých patronů českých, které napsali jezuité Pontanus, Chanovský a Balbín, je umístěn její životopis vedle životopisů sv. Václava, Cyrila a Metoděje, sv. Ludmily. Socha sv. Zdislavy byla nalezena i na ostrově Maltě ve Středozezemním moři. Dostala se tam asi zásluhou maltézských rytířů (dříve johanitů), jejichž velkým příznivcem byl pan Přibyslav z Křižanova, a kteří tento ostrov měli v držení od 16. století.

Zdislava byla blahoslavena v roce 1907 a prohlášena za svatou papežem Janem Pavlem II. v roce 1995. Její životní příběh zpracovala v knize „V erbu lvice“ Alena Vrbová. Námět byl i zfilmován.

Mohla se svatá Zdislava narodit v Křižanově?

Podle legendy se svatá Zdislava narodila v rodině Přibyslava z Křižanova a jeho manželky Sibylly zde v Křižanově. Že to nebylo na hradě v místech dnešního zámku, je mi jasné. Hrad byl postaven až za následníků Přibyslavových, takže v době Přibyslavově ještě nestál. Jak nám to dokládá Kronika kláštera žďárského, Přibyslav postavil zde v Křižanově jen své sídlo jako malou tvrz, která podle nejnovějších názorů (Kudelka Brno 1984) stála v sousedství kostela. Nový kostel zde v Křižanově Přibyslav nepostavil, snad ten starý jen částečně přestavěl. O tom by svědčily portály v 1. a 2. patře věže, které pravděpodobně pocházejí ze 13. století. Celková gotická přestavba kostela, z něhož se dodnes zachoval presbytář, připisovaná Přibyslavovi, je o víc než 100 let mladší.

Jak je to však skutečně s místem narození naší světice? Mohl to být Křižanov či nikoliv? Zatím jsme v pátrání po místě narození světice, která zde v Křižanově alespoň před svou svatbou určitě pobývala, odkázáni jen na legendy a nepříliš průkazné historické prameny.

Podle legendy se sv. Zdislava narodila zde. Co je však legenda? Legenda je zbožné vyprávění, které může nebo nemusí mít reálný základ. Zamysleme se nad tím, jak a kdy mohla tato legenda vzniknout. Odpověď je jednoduchá. Jestliže manželé žili v Křižanově, musely se jim zde rodit i jejich děti. Nikdo však nevzal v úvahu, že manželé se mohli do Křižanova i se svými dětmi přistěhovat. Kdy tato legenda vznikla není těžké uhodnout. Bylo to v době, kdy se zjistilo, že její skuteční rodiče byli Přibyslav a Sibylla. A to bylo až v 19. století, kdy byla objevena Kronika kláštera žďárského v univerzitní knihovně ve slezské Vratislavi. Do té doby se mělo za to, že Zdislava pocházela z panského rodu Berků. Můžeme se to dočíst v pracích barokních badatelů (např. Stallhofer, Pontanus). Dokonce i její beatifikační spis z roku 1907 – alespoň podle soudobého zápisu v křižanovské farní kronice, ji nazývá Zdislavou z Berků. Také první historický místopis Křižanova od F.J. Schwoye z počátku 19. století uvádí jako prvního majitele Křižanova Bočka z Obřan. O Přibyslavovi se v této práci Schwoye vůbec nezmiňuje, protože v té době mu toto jméno zřejmě nebylo vůbec známo. Takže z toho vyplývá závěr, že tato legenda z 19. století, rozšířená ve století dvacátém, nemůže nic vypovědět o skutečném místě Zdislavina narození.

Jak to tedy je? Mohla se Zdislava narodit zde v Křižanově nebo nikoliv? Abych čtenáře nenapínal, řeknu hned. Mohla i nemohla.

1) Zdislava se mohla v Křižanově narodit, pokud její otec Přibyslav pocházel z rodu čáslavského kastelána Petra nebo Zbyslava z Bratčic, kastelána kladského (v letech 1211 až 1213). Oba tito výše jmenovaní byli bratři. Vlastivěda Moravská však uvádí, že otcem Přibyslavovým byl Zbyslav z Bratčic, ale to není podstatné. Přibyslav byl zřejmě v mládí vychováván jako páže na pražském dvoře krále Přemysla Otakara I. Kolem roku 1220 se oženil se Sibylou, kterou znal ze svého pobytu na královském dvoře. Přibyslavův otec (ať už to byl Petr nebo Zbyslav) mohl zakoupit nevyužívané léno Olomouckého biskupství mezi krajem čáslavským a brněnským. Toto léno udělil olomouckému biskupství král Vratislav I. při jeho založení v roce 1062. Bylo tedy na počátku 13. století odkoupeno pro syny (bratrance) Jana z Polné a Přibyslava z Křižanova. Jan dostal Polnou a Přibyslav Křižanov. To by také vysvětlovalo, kdo založil Křižanov a postavil tam kostel. Bylo to Olomoucké biskupství, které však na vzdáleném majetku po celou dobu, kdy jej vlastnilo, nic jiného nepodnikalo. Přibyslav po své svatbě se Sibylou se usadili v Křižanově, kde se jim mohla kolem roku 1220 narodit nejstarší dcera Zdislava. Kostel zde stavět nemusel, protože ten už zde stál (asi jej jen v souvislosti se stavbou své tvrže stavebně upravil) a hrad zde stavět nemohl, protože v té době neměl na to prostředky ani čas a hrady stavěl jen panovník. Přibyslav si zde postavil jen malou tvrz – viz Kronika kláštera Ždárského. Přibyslav se od svého příchodu do Křižanova zabýval jen zakládáním vsí v okolí Křižanova a neměl žádné veřejné funkce. Na počátku třicátých let 13. století v době válečných akcí s rakouským vévodou Fridrichem Bojovným si v počátcích své vlády nový král Václav I. vzpomněl na svého vrstevníka Přibyslava, se kterým na královském dvoře vyrůstal a vzhledem k vzniklé válečné situaci na Moravě na niž zřejmě participoval i Václavův bratr moravský markrabě Přemysl, si tento nový král uvědomil, že by bylo vhodné, aby měl v okolí markraběte Přemysla nějakého svého spolehlivého člověka. Proto udělil Přibyslavovi lénem snad i Obřany ale také území při dolním toku řeky Rokytné a tím mu získal místo mezi moravskou nobilitou. Nyní se Přibyslav mohl stát i kastelánem na Veverčí a angažovat se ve veřejném životě tehdejší Moravy. Bylo to po roce 1230, kdy se Přibyslav objevuje jako svědek právních úkonů na dochovaných moravských listinách. V té době Přibyslav zahajuje těžbu stříbra na svém panství, podporuje církevní instituce a začíná uvažovat o založení cisterciáckého kláštera ve Žďáře. Tento svůj záměr však již nestačil uskutečnit. Pokud přijmeme tuto úvahu, pro kterou nemáme průkazné podklady, pak by se Zdislava mohla zde v Křižanově v roce 1220 narodit.

2) Pokud však akceptujeme tvrzení bývalého provinciála dominikánů P. Ambrože Svatoše, které napsal ve své publikaci Paní Zdislava vydané v roce 1941 a podruhé v roce 1970, že Přibyslav dostal od krále Václava I. území od dnešního Havl. Brodu po V. Bíteš, pak se svatá Zdislava v Křižanově narodit nemohla. Kdyby totiž král Václav I. udělil svému věrnému Přibyslavovi zdejší

kraj, tak to mohlo být až po roce 1228 kdy nastoupil na trůn (před tím vládl Václavův otec Přemysl Otakar I.) a to už Zdislavě bylo nejméně 8 let. Jestliže tedy přijmeme výše uvedené tvrzení P. Svatoše, pak se svatá Zdislava v Křižanově narodit nemohla, ale do Křižanova se s rodiči přistěhovala jako dítě a žila zde až do doby, kdy se provdala za Havla z Markvartic. Pak by ale o ní nebylo možné hovořit jako o křižanovské rodačce, nýbrž pouze jako o naší krajanice. Navíc život v tehdejší Křižanově nebyl nijak snadný. Víme, že Přibyslavova rodina se převážně zdržovala v Brně, kde se zřejmě Zdislava seznámila se svým budoucím manželem a kde se pravděpodobně za něj také provdala.

*Co je tedy pravda? Zřejmě se to z písemných pramenů už nedozvíme a dojde na slova pana faráře Holcnera, že až v nebi nám svatá Zdislava sama poví, kde se narodila. Vždyť žádný z jejích nejnovějších životopisců – historiků (Zd. Kalista, J. Durych, P. B. Elbl) se o jejím rodišti ve svých pracech nikdy nevyjádřil. Jako místo narození sv. Zdislavy označil Křižanov pouze P. Svatoš (ale to nebyl historik) a to jen ve své výše citované práci, ale v knize *Bohemia sancta* vydané v roce 1989 na straně 155 už P. Svatoš píše, že svatá Zdislava (tehdy ještě blahoslavená) se narodila na Moravě, protože si zřejmě dodatečně uvědomil, že označit Křižanov za její rodiště není tak jednoznačné.*

14.2 Rok 1909 – Zápis ve farní kronice od faráře Ladislava Zavadila o první pouti ke svaté (tehdy ještě jen blahoslavené) Zdislavě v Křižanově

„V Jablonném v Čechách, diecéze Litoměřická, jest pochována a od nepaměti uctívá se Zdislava Berkova, paní kdysi hradu Lemberku. Velmi odůvodněno jest mínění, že pochází z Křižanova, neboť jisto jest, že otec její byl majitelem zdejšího kraje. Již roku 1891 při biřmování zde o Zdislavě mluvil tehdejší pan biskup Dr. Frant. Bauer a majitelé panství páni z Teuberů se o ni zajímali. Když se zde stal farářem P. Zavadil vstoupil do korespondence s postulátorem kauzy Zdislavina blahorečení s tím, aby Zdislava mohla být také zde v místě svého narození uctívána. V roce 1905 při tehdejší opravě kostela farář rezervoval jeden oltář pro bl. Zdislavu. Jelikož mezitím bylo uctívání služebnice Boží Zdislavy apoštolskou stolicí dne 28. srpna 1907 všeobecně schváleno, podal farář v roce 1908 jménem duchovenstva, patrona kostela a farníků žádost k Apoštolské Stolicí, aby uctívání bl. Zdislavy pro Křižanov bylo povoleno také veřejně. Svatá Stolicí povolila dekretem z 27. ledna 1909 uctívání bl. Zdislavy v Křižanově, a to na den 29. května každého roku.

Tehdy farář L. Zavadil objednal sochu bl. Zdislavy jak se skříňkou v ruce uděluje almužnu děvčeti před ní klečícímu podle originálního vzoru z Jablonného. Její svěcení bylo provedeno dne 27. 6. 1909. Socha byla nesena ze zámecké kaple na ozdobných nosítkách do farního kostela za hlaholu zvonů, zvuku hudby, doprovázena školními dětmi s učiteli, cechy s cechovními korouhvemi a oběma hasičskými sbory (tedy křižanovským a dobrovodským). Nosítka se sochou nesli mládenci a družičky z Kundratic.

V kostele byla socha posvěcena děkanem Františkem Floriánem z Tasova a postavena na boční oltář kostela na epištolní straně. Slavnostní kázání měl Msgr. Dr. Kupka, profesor

bohosloví z Brna, který Zdislavu představil jako vzor křesťanské ženy. Na to byla sloužena mše svatá, při níž zazněla Missa solemnis opus 9 od M. Brosiga za doprovodu osmi žáků varhanické školy z Brna.

Z čestných hostů slavnosti, která byla zároveň připomenutím 25. kněžského jubilea faráře L. Zavadila, jsou v kronice jmenováni. Eugen, šl. z Teuberů s chotí Annou, hraběnka Aloisie Gudenusová, jeho sestra, se svou dcerou baronkou Gabrielou Dreihamovou, Frant. Frey, místopředseda rada z V. Meziříčí, Ant Tesař, notář z Vyškova, Julius Fed, c. k. rada zemského soudu z V. Bíteše, Otmar Merta, lesmistr klášterního panství z Hlubokého, úředníci zdejšího velkostatku Heřman Holtzmeister, důchodní, Jan Pátek, nadlesní, Vilém Sýkora, správce hospodářství, Josef Pokorný, zahradník, Ferdinand Miller, správce na pile, Dr. Václav Zavadil, lékař z Mikulova – bratr farářův. Z obce křižanovské starosta Antonín Košťál s členy obecního výboru a obecním sekretářem Josefem Mezníkem, z duchovenstva Msgr. Josef Kupka (slavnostní kazatel), vldp. Frant. Florian, děkan z Tasova (světitel), dpp. Antonín Trávníček, farář z Třebíče, Kašpar Dunda, farář z Moravce, Jan Bádal, děkan z Velké Bíteše, Josef Pávek, farář ze Březí, Karel Vystřčil, profesor náboženství z V. Meziříčí, Jan Konečný, farář z Rudy, Arnošt Gotinský, farář z Bobrové a Karel Procházka farář z H. Borů“.

Zobrazování sv. Zdislavy zde u nás v Křižanově se při maximální dobré vůli vždy jaksi nepovedlo. Její první socha na bočním oltáři v chrámové lodi postavené farářem Ladislavem Zavadilem v roce 1909 ji představuje jako jeptišku v řádovém rouchu i když ona jeptiškou nikdy nebyla. Byla to manželka, matka a hradní paní. Pokud vstoupila za členku III. řádu sv. Dominika, tak také nechodila v řeholním hábitu.

Toto vyobrazení sv. Zdislavy bylo v roce 1975 v našem farním kostele nahrazeno jejím reliéfním sousoším, na němž je vyobrazena jako nevěsta se svým manželem Havlem při svatebním slibu. Je to vyobrazení velmi krásné, ale bohužel asi není zcela na správném místě. Její svatba se pravděpodobně v Křižanově nekonala. Zdislava byla zřejmě vychována v brněnském klášteře, a když se měla vdávat, pak vedení kláštera z lidsky pochopitelných důvodů mělo eminentní zájem na tom, aby se svatba uskutečnila v klášterním kostele v Brně. Vždyť to byla svatba dcery brněnského kastelána, který byl po markraběti a olomouckém biskupovi třetím nejvýznamnějším hodnostářem té doby na Moravě. V Křižanově svatba být nemohla, vždyť v té době sem nevedla ani pořádná cesta a z Brna, odkud pocházela asi většina svatebních hostů, sem bylo daleko. Takže pokud někdy v budoucnu dojde k úpravě Zdislavského památníku v kostele, měla by zde být sv. Zdislava – patronka rodin, být zobrazena jako svatá matka rodiny na hradě Lemberku.

Pokud se týká zamýšleného pomníku na křižanovském Benešově náměstí, ten bude jistě také velmi krásný. A bude konečně možná i pravdivý co do obsahu. Zdislava zde bude zobrazena jako mladá dívka, taková, jaká zde v Křižanově kdysi žila. Ale mělo by to být na Zdislavském náměstí (ne na Benešově), měl by to být civilní pomník (církev už pomník v kostele postavila) a měli by ho nechat postavit všichni křižanovští obyvatelé bez ohledu na svůj poměr ke kostelu a církvi jako výraz obdivu a úcty k neznámější dceři našeho městečka. Ale to je jen můj názor, který zřejmě nebude akceptován.

14.3 Monsiňor Antonín Bartoš (1876 – 1939)

„Dne 6. srpna 1939 v den 40. výročí svého kněžství zemřel v Křižanově dobrodinec zdejšího kostela Msgr. Antonín Bartoš — emeritní profesor náboženství, papežský prelát, biskupský rada, komtur rytířského řádu Božího hrobu, viceguvernér národní banky, místopředseda Cyrilometodějské záložny, inspektor náboženství atd.

Jeho pohřeb se konal 9. srpna 1939 za ohromného počtu lidí z dnešního domu u Havlíčků, v němž bydlel, když zde pobýval u své sestry. V pohřebním průvodu šlo 95 kněží, špalírem stáli hasiči z Křižanova, Jívoví a Dobré Vody. Výkrop vykonal křižanovský farář Alfons Fibich, biskupský rada. Na prosté černé rakvi byl fialový ornát, kalich a patena. Za rakví šly 3 sestry zesnulého — paní Hedvika Jelínková z Křižanova, paní Julie Vachová – choť obchodníka z Třebíče a paní Anastázie Mazlová – choť ředitele měšťanky v Praze. Dále dva bratři — Ing. Jindřich Bartoš vrchní stavební rada a František Bartoš ředitel Moravské banky. Smuteční kázání měl spolužák zesnulého P. František Rak. Slavné rekviem sloužil brněnský kapitulní prelát Adolf Tenora. Průvod z kostela vedl prelát Josef Kratochvíl, který měl na hřbitově promluvu. U hrobu se se zesnulým rozloučili též guvernér Národní banky, ředitel II. České státní reálky v Brně a zástupce bývalých žáků. Když se rakev spouštěla, vlál vlahý větřík a bylo mnoho plačících“. *Tolik zpráva z farní kroniky.*

Mons. Bartoš byl rodákem ze Židenic, ale od mládí vyrostlý a vychovaný v Křižanově, kam se jeho rodiče přestěhovali. Po gymnasijských studiích v Brně absolvoval brněnské bohoslovecké učiliště a vysvěcen byl v roce 1899. Jeho prvním kaplanským místem byla německá fara ve Fryšavě u Znojma, druhým kaplanským místem byla fara u sv. Maří Magdaleny v Brně. V roce 1907 se stal profesorem na II. české státní reálce na Křenové ulici v Brně. Tam působil po 30 let. Zde vychoval celé generace studentů, kteří na něj s vděčností vzpomínali. Jeho učitelský, lidský a kněžský přístup ke studentům mu získal u studentů úctu a vážnost a na zmíněné škole minimalizoval účinky protikatolické popřevratové agitace po vzniku ČSR. Staral se zejména o chudé studenty. Byl členem podpůrného studentského spolku Sušil a spolku Brandl pro postavení pomníku Pavla Křížkovského. Byl členem výboru spolku Sv. Cyrila a Metoděje a členem správní rady Cyrilometodějské záložny. Založil Palestinský spolek poutníků moravských diecézí do Svaté země a po celou dobu vydával a redigoval spolkový časopis Poutník Jeruzalémský. Poutě do Svaté země organizoval a osobně vedl vždy k plné spokojenosti účastníků. Výsledky svých poutí publikoval v celé řadě přednášek doprovázených světelnými obrazy, články do časopisů a ve své knize „Do Jeruzaléma“. V rámci své činnosti se zasloužil o postavení Cyrilometodějské srnírné kaple v Jeruzalémě na Olivetské hoře. Tato kaple byla posvěcena v roce 1935 a stala se důstojným památníkem našich národů ve Svaté zemi. K jeho dalším počínům patří i založení biblického muzea v Brně. Pro potřebu výstavby a provozu smírny kaple v Jeruzalémě organizoval v brněnské diecézi velkopáteční sbírky.

Pro křižanovský farní kostel sv. Václava věnoval z vlastních prostředků v roce 1934 nová barevná okna. Ta bohužel padla za oběť válečnému bombardování v roce 1945. Toho se však ušlechtilý kněz Mons. Antonín Bartoš již nedožil.

14.4 Brněnská diecéze

Brněnská diecéze byla ustavena dne 5. listopadu 1777 dekretem tehdejšího papeže Pia VI. po vyčlenění z diecéze Olomoucké, která byla současně povýšena na arcidiecézi. Co je to vlastně diecéze? Kodex církevního práva říká, že diecéze je částí Božího lidu, jež je svěřena do pastýřské péče biskupovi a je vymezena určitým územím tak, že zahrnuje všechny věřící, kteří na tomto území přebývají. Diecézní biskup se nazývá ordinář, z latinského *ordinarius*, což znamená řádný, protože svou diecézi spravuje mocí řádnou, nedelegovanou, vyplývající z apoštolské posloupnosti.

Diecéze tedy není jen území, ale část Božího lidu — „jedné svaté katolické apoštolské církve“. Biskup v součinnosti s kněžstvem je s lidem spojený skrze evangelium a eucharistii v Duchu Svatém. Pokud opustíme formulace církevních dokumentů, dá se jednoduše říci, že diecéze je územím, na němž žijeme své povolání Bohem, místem, kde máme ve vzájemné lásce a pomoci vytvářet rodinu, v níž se všichni lidé dobré vůle cítí milováni a přijímáni. Rodinu, která žije ke slávě Boží.

Ve vedení Brněnské diecéze se vystřídali tyto biskupové:

1. Matyáš František Chorinský z Ledské 1777—1787
2. Jan Křtitel Lachenbauer 1787—1799
3. Vincenc Josef Schrattenbach 1800—1816
4. Václav Urban Stuffer 1817—1831
5. František Antonín Gindl 1832—1841
6. Antonín Arnošt Schaffgotsche 1841—1870
7. Karel Nöttig 1870—1882
8. František Saleský Bauer 1832—1904 poté arcibiskup olomoucký
9. Pavel Huyn 1904—1916, poté arcibiskup pražský
10. Norbert Jan Nepomucký Klein 1916—1926
11. Josef Kupka 1931—1941
12. Karel Skoupý 1946—1972
13. Vojtěch Cikrle od roku 1990

V současné době má Brněnská diecéze 450 farností v 10 děkanstvích. Božímu lidu zde slouží 367 kněží včetně řeholních. Z 1 354 000 obyvatel je 533 000 katolíků. V diecézi je 1153 kostelů a kaplí. Rok 2007 byl „Rokem diecéze“.

Cílem „Roku diecéze“ bylo získat nové pohledy na minulost, přítomnost i budoucnost. Můžeme objevovat a poznávat kořeny, z nichž vyrůstáme, seznamovat se s osobami a událostmi, které se nám mohou stát novou inspirací. Mezi duchovní základy brněnské diecéze patří odedávna mariánská úcta. Poutních míst, kde lidé uctívají Bohorodičku, jsou v naší diecézi plně čtyři desítky. K nejvýznamnějším patří: Brno-Tuřany (Matka Boží „v trní“), Hluboké Mašůvky (Panna Maria de Foi), Kostelní Vydří (Panna Maria Karmelská),

Křtiny u Brna (Panna Maria Křtinská), Mikulov (Černá loretánská Madona), Sloup v Moravském Krasu (Bolestná Panna Maria), Vranov u Brna (Narození Panny Marie) a Žarošice (Stará Matka Boží). Jednu z nejcennějších perel mezi mariánskými památkami pak ukrývá přímo v centru diecéze starobrněnská bazilika. Je to obraz Panny Marie, který daroval císař Karel IV. nově založenému klášteru augustiniánů u svatého Tomáše v Brně. Patří k typům černých madon křesťanského Východu. Panna Maria Svatotomská se stala ochránkyní na mnohá staletí nejen pro město Brno. V samém centru událostí byla v časech husitských bouří, třicetileté války i za války pruské a sedmileté. Během historie se její stánek změnil v jedno z nejvýznamnějších poutních míst Moravy, srovnatelné s polskou Čenstochovou. Pro mimořádná vyslyšení začala být titulována jako Divotvůrkyně. Panně Marii Svatotomské však náleží ještě jeden titul: „Paladium města Brna“, což znamená „posvátná ochránkyně“ zaručující trvání města.

Švédský generál Torstenson neměl v době třicetileté války v Evropě soupeře. Po vítězné bitvě u českého Jankova v roce 1645, v níž porazil armádu rakouského katolického císaře, hodlal oblehnout rakouské hlavní město. Vtáhl na Moravu, a protože v cestě na Vídeň mu stála poslední císařská pevnost Brno, rozhodl se tuto poslední překážku zničit. Ale dobýt Brno se mu nepodařilo. Narazil na sice nepočtené, ale odhodlané obránce a jak sám prohlásil, střetl se zde s „černou Marií“ a s hrstkou jejích ctitelů. Po marném tříměsíčním obléhání Brna stanovil rozhodující útok na den 15. srpna. Že to byl svátek Nanebevzetí Panny Marie, to on zřejmě jako protestant vůbec nevěděl. A právě toho dne byl poražen. Jen 426 vojáků a asi tisíc brněnských civilistů uhájilo pod vojenským vedením plukovníka Ludvíka Raduita de Souches (čti Radyi de Suš) a pod duchovním vedením rektora brněnské jezuitské koleje P. Martina Středy město proti jeho 28 tisícům švédských vojenských profesionálů. Je asi pouhou legendou, že dobytí města naplánoval na poledne a brněnští tento jeho záměr vyslechli a při nejtěžším útoku zazvonili poledne o hodinu dříve a tím uspišili konec obléhání města. Víme jistě, že toho dne se bojovalo až do večera, V dalších dnech Torstenson nařídil obléhání zastavit a od Brna odtáhl. Všichni obránce města dosvědčovali, že se jim podařilo město udržet jen se zázračnou pomocí Panny Marie – této vítězné ochránkyně Moravy. V Josefských reformách, při kterých byl klášter sv. Tomáše zrušen, byl obraz Svatotomské Panny Marie přenesen do kostela na Starém Brně, kde se nachází dodnes.

14.5 Dějiny a jméno Václav v dějinách

U příležitosti hlavní křižanovské pouti uvádím několik fakt o vlivu svatováclavské tradice na naše dějiny a chceme se tudíž zamyslet nad osobami, které nesly jméno tohoto dědice české země v dalších staletích, když svatováclavská úcta začala přenesením jeho ostatků ze Staré Boleslavi do Prahy.

Teprve ve 12. století a zvláště pak po roce 1212 (vydání Zlaté buly sicilské) kdy se české země staly královstvím, se jméno Václav stává jménem několika králů. Především to byl Václav I., který udělil svému diplomatu Přibyslavovi v lénem část pomezího pralesa na Českomoravské vysočině a Havlovi z Markvartic území pod Lužickými horami na severu Čech. Tento Václav I. měl za svého kralování určité problémy, dnes bychom řekli rodinné. Povstal proti němu jeho syn Přemysl Otakar, dějinami označený za druhého toho jména a pozdější král železný a zlatý. Občanská válka skončila smírem zejména zásluhou věrných šlechticů a také královy sestry svaté Anežky. Václav I. byl velice bohatý. V jeho době se velmi rozvíjela těžba drahých kovů. Pořádal bohaté hostiny, lovy a rytířské turnaje. Při jednom z těchto lovů přišel o oko a proto je někdy nazýván Václav Jednooký. Panoval v roce 1230 až 1253.

Dalším Václavem, druhým tohoto jména, byl syn krále Přemysla Otakara II. – krále železného a zlatého Václav II. V mládí byl zajat svým příbuzným Otou Braniborským na hradě Bezdězi. Otovi byla svěřena v českých zemích poručnická vláda za mladého krále. Byla to doba, kdy v Čechách vládli Braniboři. Po skončení této „vlády“ nastoupil 12 letý Václav II. na český trůn. Tento panovník byl největším z těchto posledních přemyslovských králů. Ač sám byl nemocen, pozvedl zemi z „braniborského“ úpadku. V Kutné Hoře začal razit pražské groše, usiloval o založení univerzity. Stal se králem nejenom českého státu, ale i králem polským a byla mu nabízena i uherská koruna, kterou však nepřijal a nechal zvolit za krále Uher svého syna. Zemřel v roce 1305.

Jeho syn Václav III. kraloval jen krátce. Uherské koruny záhy pozbyl. V Polské říši proti němu vyvstala opozice, a když se vydal s vojskem tuto opozici potlačit, byl zabit v Olomouci v roce 1306.

Dalším Václavem na královském trůně byl sám Otec vlasti — císař a král Karel IV. Ten své křestní jméno Václav zaměnil za biřmovací jméno Karel. Jeho skutky a osudy jsou dobře známy, proto je zde nebudu rozvádět.

Posledním Václavem na českém trůně byl král Václav IV. — syn Otce vlasti. Ten však zdaleka neměl státnické vlastnosti svého otce. Jeho spory s arcibiskupem Janem z Jenštejna zapříčinily umučení sv. Jana Nepomuckého, který byl arcibiskupovým generálním vikářem. Když vypukly bouře způsobené Husovým vystoupením, Václav IV. se nedokázal s novými problémy vyrovnat a byl raněn mrtvicí a zemřel v roce 1419.

Žádný z dalších našich panovníků však už nenosil jméno svatého Václava. Také ve vyšších šlechtických vrstvách středověku a novověku nebylo toto jméno nijak zvlášť rozšířeno. Křestní jméno Václav se však stalo velmi rozšířeným jménem mezi nižší šlechtou a v lidových vrstvách.

Když se podržíme regionálních dějin — tedy dějin našeho okolí, tak se dozvíme, že dva z křižanovských farářů ze 17. století nosili toto jméno. Byl to Václav Kryštof Martini a Václav Popp. O těchto kněžích však celkem nemáme žádné zprávy.

Nakonec bych chtěl ještě zmínit dva významné majitele křižanovského panství, kteří měli toto jméno: Byl to Jiří Václav, rytíř ze Švalbenfeldu, a opat žďárského kláštera, který od Švalbenfeldových dědiců koupil panství křižanovské Václav Vejmluva.

Rytíř Jiří Václav ze Švalbenfeldu pocházel ze Slezska. Byl právníkem, dvorním radou a tajným referentem v české císařské kanceláři ve Vídni, ale pro podezření z korupce musel opustit svůj úřad. Jeho přečin se však neprokázal, avšak podezřelý nemohl setrvat ve státní službě a byl propuštěn. Protože v té době bylo na prodej křižanovské panství, zakoupil si je a žil zde v Křižanově až do konce svého života.

Václav Vejmluva (1670—1738) byl synem klášterního sládky na Starém Brně. V devatenácti letech vstoupil ve Žďáře do cisterciáckého řádu. Po studiích v Praze byl v roce 1705 zvolen žďárským opatem. Jeho životním cílem byla obnova a rozkvět svěřeného kláštera a péče o komunitu tamnějších bratří a o sociální problémy klášterních poddaných. Když se mu podařilo vyřešit hospodářskou situaci kláštera, získal ke spolupráci architekta Jana Santiniho. Spolu projektovali přestavbu celého klášterního areálu a novostavbu poutního kostela sv. Jana Nepomuckého na Zelené hoře postaveném ve slohu barokní gotiky. Tento jedinečný architektonický skvost byl v roce 1994 zapsán na seznam světového kulturního dědictví Unesco. Z této spolupráce opata Vejmluvy a architekta Santiniho vyšla také celá řada církevních i světských staveb v našem nejbližším okolí (např. kostel v Horní Bobrové, ve Zvoli, v Obyčtově, v Netíně, panská hospoda v Ostrově s půdorysem ve tvaru „W“, klášterní dvůr ve Žďáře s půdorysem „lyry“, nový hřbitov s půdorysem ve tvaru „lebky“ aj.). Snad i vnitřní úprava kaple svaté Barbory u nás v Křižanově je jejich dílem. Ke spolupráci ve Žďáře získal opat Vejmluva i další umělce jako sochaře Řehoře Thényho a malíře Simona Gionimu a K.F. Töppera, jejichž dílům se můžeme dodnes obdivovat. Budovatelské úsilí opata Vejmluvy bylo završeno v roce 1735 slavnými oslavami 500. výročí založení kláštera. Jeho život se však skončil velmi nešťastně. Krátce po slavných oslavách výročí kláštera celý klášterní areál vyhořel a požár zničil celé jeho viditelné životní dílo. Po tomto neštěstí byl opat raněn mrtvicí a již se nezotavil. Jeho dílo se nám po své obnově zachovalo dodnes. V nedávné době byla dokončena komplexní restaurace klášterního kostela Nanebevzetí Panny Marie a také poutní kostel sv. Jana Nepomuckého snad v brzké době zazáří v plné kráse jako za časů Vejmluvových. Tolik ke svatováclavské tradici v našich státních i regionálních dějinách.

15 Použitá literatura

- J. Chylík – Tři přednášky o dějinách Křižanova
A. Kratochvíl – Vlastivěda moravská – Vel. Meziříčský okres
G. Wolny – Die Markgrafschaft Mähren topografisch,
statistisch und historisch, VI. Band – Iglauer Kreis
K. Kostka – Geschichte der Herrschaft Križanau
Nagyová Urbanová – Křižanov od historie po současnost
Bohdan Čermák – Postavení školství a výchovného zařízení v dějinách městyse
Křižanova
Kořínek – Vlastivěda Velkomeziříčska
Nagyová, Čermáková, Vodičková – Křižanov II.
Nagyová – Křižanov III.
Křižanovská farní kronika
Jindřich řezbář – Cronica domus Sarensis
Plaček – Hrady, zámky a tvrze na Moravě a ve Slezsku
Samek – Umělecké památky Moravy a Slezska
Zemek, Pohanka – Nejstarší žďárské urbáře
Zemek, Bartušek – Dějiny Žďáru nad Sázavou
Hromek – Dobrá Voda 1252–2002
Hromek – Sviny, vlastivědná kronika obce 1368–2008
Kudělka Zdeněk – Výzkum románské architektury na Moravě

16 Církevní dějiny

tak, jak byly otiskovány na pokračování ve farním časopisu ZDIVA v roce 2007 až 2009

K dějinám Církve

V naší historické rubrice bychom chtěli velmi stručně pojednat o dějinách katolické církve od jejich začátků až po dnešní dobu. Jako věřící katoličtí křesťané bychom o dějinách církve měli něco vědět. Pochopitelně, že to budou jen velmi krátké úryvky o nejdůležitějších událostech v dějinách církve a budou na pokračování.

16.1 Počátky křesťanství

Křesťanství se jako dějinné zjevené náboženství odvozuje od historické osoby Bohočlověka Ježíše Krista. Ježíš Kristus se narodil za Heroda Velikého v Betlémě kolem roku 4/5 př. n. l. Do třiceti let vedl nenápadný život, poté veřejně vystupuje tři roky. Písemnými prameny, které dokládají historickou existenci Kristovu jsou evangelia. Nejsou primárně historickou zprávou, ale radostnou zvěstí, obsahují však i historická fakta a dobové souvislosti dále mimoevangelijní prameny – dokládající průkazně, že křesťanství vyšlo od historické osoby Ježíše Krista.

Jsou to:

Plinius ml. – dopis císaři Trajánovi (z roku 112/113)

Tacitus – Letopisy XV, 44 (z roku 117)

Suetonius – Vita Claudii, 25 (z roku 120)

Josephus Flavius – Antiquitates XVIII (z roku 93/94)

16.1.1 Založení křesťanské církve

Ježíš vyvolil dvanáct apoštolů, kteří měli přední postavení mezi ostatními učedníky a následovníky. Svěřil jim zvláštní odpovědnost a úkoly a za jejich hlavu a prvního pastýře svého stáda ustanovil Petra. Tak vznikají základy hierarchie v Církvi. Kristus přirovnával Církev také k určitým organizovaným celkům — dům, ovčín, stavba. Ustanovil 12 apoštolů a ti pak dále vybírali své nástupce (biskupy) a své pomocníky (kněze a jáhny). Tak vznikala prvotní církve.

16.1.2 Tři období prvotní Církve:

1. židokřesťanské se středem v Jeruzalémě
2. přechod od židovství k pohanokřesťanství
3. misie sv. Pavla

Ad 1/ Jeruzalémská církevní obec vzniká způsobem prvních apoštolů a učedníků. První křesťané se zde nejprve dále podílejí na židovském kultu, dodržují židovské předpisy, takže se z vnějšího pohledu jeví jako odnož (sekta) židovství. Brzy se však s židovstvím rozchází a dochází i otevřenému nepřátelství ze strany židů, které vrcholí dvojím pronásledováním roku 32/33 (např. ukamenováním jáhna Štěpána) a roku 42/43 za Herolda Agrippy (uvězněním apoštola Petra a smrt sv. Jakuba Staršího).

Ad 2/ První křesťanská obec z nežidů (pohanů) vzniká v Antiochii (Sýrie), což bylo významné misijní středisko. Poprvé zde byli stoupenci Ježíše označeni jako křesťané. Vyšlo

odtud misijní působení sv. Pavla. Další významná křesťanská obec, založená podle nejstarší tradice apoštolem Petrem, byl Řím. O tom, že zde působil, svědčí např. 1. list Petrův napsaný určitě v Římě roku 63/64. Petr zemřel v Římě mučednickou smrtí za Neronova pronásledování v červenci roku 64. Zmínky o Petrovi, jako zakladateli církevní obce v Římě, nacházíme v 1. listě sv. Klementa (kolem r. 96) jež byl mladším současníkem a žákem apoštolů a Kristových učedníků nebo v listě Římanům Ignáce Antiochijského. O starobylosti římské křesťanské obce víme také od Suetonia, z jehož díla vyplývá, že zde křesťané žili už kolem roku 50.

Ad 3/ Největší misijní dílo mezi apoštoly vykonal sv. Pavel, původně farizeus Šavel (Saul z Tarsu) obrácený kolem roku 33–36 u Damašku.

16.1.3 Misijní cesty apoštola Pavla

1. cesta: kolem r. 47 s Barnabášem — Antiochie — Kypr — Pisídie — Ikonie — Lystra — Derbe
2. cesta r. 50 se Silasem a část s Lukášem a Timoteem — Malá Asie a Řecko (Filipi- Soluň- Atény-Korint-Efez) — Cesarea — Jeruzalém — Antiochie
3. cesta r. 53 — Galatie — Frýgie — Efez — Korint — Makedonie — Milet — Rhodos — Jeruzalém

Po uvěznění v Jeruzalémě a po dvou letech vazby v Césareji se Pavel odvolal k císařskému soudu a plul do Říma, kde byl sťat r. 67. Také ostatní apoštolé konali misijní cesty, jinak by nebylo možné, aby bylo už ve 2. století křesťanství rozšířené ve všech zemích kolem Středoziemního moře a v dalších oblastech Římské říše.

16.2 Ranné křesťanství

Dynamický nárůst křesťanství byl umožněn jednotným prostorem Římské říše. Ve východní části říše bylo křesťanství rozšířeno ve městech i na venkově např. Mezopotámie, Egypt (kolem r. 200 zde existovalo asi 100 biskupství, hlavním centrem Alexandrie), severní Afrika (Kartágo, Numidie). V západní část říše bylo křesťanství rozšířeno téměř výlučně v městských centrech. Tak Řím měl kolem r. 250 několik desítek tisíc křesťanů, v Galii — Marseille byli křesťané už v 1. století. V Británii byla doložena existence biskupství r. 314. Z té doby známe spisy apoštolských otců, apologetů a církevních otců.

Apoštolští otcové byli bezprostřední žáci a posluchači apoštolů. Byli to:

Kliment Římský (Klement I.) – 4. římský biskup (někdy uváděno jiné pořadí); list Korint'ánům psaný kolem roku 96; v Pavlově duchu

Polykarp ze Smyrny (Polykarpos) – biskup ve Smyrně. Poslední žák apoštola Jana Ignác Antiochijský — žák sv. Petra, 7 pravých listů; popraven v Římě kolem r. 110, píše o církevní obci v Římě „která má přední místo ...“, což je doklad mimořádné role Říma už od prvních dob křesťanství. Spis Didaché z 1. pol. 2. stol. obsahuje učení 12 apoštolů a popisuje život prvotní křesťanské obce, uvádí jejich liturgické předpisy a texty.

Apologeté byli obhájci vůči vnějším námitkám a obviněním vůči křesťanství, vedli dialog s pohany a antickými filosofy; mluvili jazykem své doby a svých odpůrců. Byli to:

Justin — první křesťanský filosof a mučedník — napsal spisy Apologie proti pohanům, O zmrtvýchvstání a další.

Kliment Alexandrijský — vědecky zpracoval obsah víry, filosofii považoval za služebnici víry

Origenes – definoval Boží Trojici, zavedl označení Bohočlověk pro Krista
Sv. Irenej — žák Polykarpa, biskup v Lyonu, napsal 5 knih proti heretikům
Tertulián — z Kartága, klasická antická bytost s křesťanskou vírou, vyznačoval se vynikající znalostí antické literatury, dějin a práva
sv. Cyprián z Kartága — slavný rétor, obhájce jednoty církve

Církevní otcové (latinsky Patres) byli velcí teologové, většinou biskupové, neomezovali se na obranu vůči námitkám z nekřesťanského prostředí, ale snažili se hlouběji teologicky proniknout do pokladu víry. Vycházeli ze zjevení jako základu víry. V té době vzniká vědecká křesťanská teologie ze střetu s gnosí a jinými bludnými naukami. Těmito Církevními otci jsou:

- Irenej z Lyonu (+202) — ve spise *Adversus haereses* (Proti bludným naukám) zdůrazňuje význam ryzí apoštolské tradice pro udržení čistoty pravé víry, která je nejlépe zaručena nástupnictvím římského biskupa, popírá bludné nauky gnostiků; je autorem nejstaršího seznamu římských biskupů
- Tertulián (po r. 220) — působil v Africe, byl to právník a teologický spisovatel, laik, psal také proti gnostickým heretikům. Ve svých spisech zdůrazňuje nutnost shody ve víře s apoštolskou tradicí. Později však „sešel z cesty“.
- Cyprián (+258), pokřtěn 246 a již 248/249 se stal papežem, 258 sťat, obhájce jednoty církve

Dále mezi ně řadíme: Kapadolecké otce: Sv. Basila (330–379), sv. Řehoře Naziánského (329–390), sv. Řehoře Nysského (335–397), sv. Jana Zlatoústého (354–407) a sv. Cyrila Jeruzalémského

Mezi západní otce řadíme: sv. Hilaria z Poitiers (+367), sv. Ambrože (339–397), sv. Jeronýma (350–419), sv. Augustina (354–430) a sv. Řehoře Velikého (590–604).

V raných dějinách ohrožovala křesťanství v zásadě dvě nebezpečí — vnější (pronásledování ze strany římských císařů a římského státu) a vnitřní — bludné názory (hereze).

16.3 *Pronásledování křesťanů*

Příčinami pronásledování byly pověry a předsudky ze strany prostého lidu – křesťané žili v ústraní, což vyvolávalo různé spekulace a pomluvy o jejich způsobu života, liturgii atd. Dále to byl státní kult císaře. Křesťané sice uznávali stát, dodržovali zákony, modlili se za císaře, pouze odmítali účast na státním kultu, tedy na uctívání císaře jako boha.

16.3.1 **Průběh pronásledování**

1. období do r. 100 – křesťanství spojováno se židovstvím. Stát křesťanství trpěl nebo ignoroval. První pronásledování začalo v Jeruzalémě a bylo vyvoláno židy. Mučednickou smrt při něm našli sv. Jakub a sv. Štěpán — prvomučedník. V Římské říši začalo pronásledování křesťanů za císaře Nerona (r. 54–68). Nero pronásledoval křesťany na základě své osobní zvrácenosti, bez právního podkladu. Roku 64 založil požár Říma a svedl jej na křesťany; Za tohoto pronásledování našli mučednickou smrt sv. Petr – ukřižován hlavou dolů a sv. Pavel sťat mečem. Toto pronásledování pokračovalo i za císaře Domiciána (r. 81–96), kdy byl poslán do vyhnanství na ostrov Pathmos apoštol sv. Jan, který zde napsal knihu *Zjevení*.
2. období do r. 250 – křesťané označováni jako nepřátelé lidu i státu, bylo trestné být křesťanem. V pronásledování pokračovali císařové Hadrián, Antonius Pius, filozof Marcus

Aurelius a Commodus. Z této doby máme proslulé světce - mučedníky sv. Ignáce z Antiochie, sv. Justina, sv. Polykarpa ze Smyrny. Císař Septimus Severus vydal r. 202 – zákaz přestupování ke křesťanství. Za jeho vlády zuřilo pronásledování v severní Africe (mučednice – sv. Perpetua a Felicitas a sv. Leonidas).

3. období do r. 313 – systematické pronásledování všech vrstev křesťanského obyvatelstva hlavně za císaře Decia (249– 251), který vydal zákony proti křesťanům. Až od doby císaře Decia nemělo pronásledování legislativní základ. Pronásledování pokračovalo za císařů Galla a Valeriána. Valerián – 257 – systematicky vyhlazoval křesťany (nejprve klérus – mučednická smrt např. sv. Cypriána, papeže Sixta II., pak laikové). Diokleciánovo pronásledování křesťanů bylo zahájeno r. 303 a bylo nejkrutější ze všech (smrt sv. Šebestiána, boření kostelů, pálení knih). Na Západě nebylo pronásledování tak intenzivní jako na Východě. Roku 311 císařův zástupce Galerius zlomen těžkou nemocí ukončil pronásledování a vydal roku 311 toleranční edikt, v němž se křesťanství přiznává právo na existenci.

16.4 Milánský edikt

Galeriův toleranční edikt byl poté potvrzen císařem Konstantinem roku 313 jako tzv. Milánský edikt, který zrovnoprávnil křesťanství s ostatními kultury v celé Římské říši.

Císař Konstantin Veliký (306–337) byl synem sv. Heleny. Byl vojskem provolán císařem a musel bojovat proti svým politickým odpůrcům, hlavně proti Maxentiovi. Chtěl ho vytlačit z Itálie a Říma, proto byla hlavní bitva svedena u Milvijského mostu před Římem roku 312. Před bitvou měl Konstantin sen, v němž se mu zjevil kříž s nápisem „V tomto znamení zvítězíš“. Po vítězství se Konstantin přiklonil ke křesťanství. Konstantin se zajímal o dění v církvi, zasahoval do něj, ale mnohdy nerozuměl řadě teologických otázek. Osvobodil kleriky od řady povinností, zrušil trest smrti ukřižováním, nařídil svěcení neděle, zakázal haruspicie (věštby z vnitřností zvířat) a některé výstřední erotické kultury, zahájil stavby kostelů, daroval papeži Lateránský palác a zahájil stavbu Lateránské baziliky, začal budovat chrám nad hrobem sv. Petra a nad Božím hrobem v Jeruzalémě (spolu se svou matkou, jež také budovala chrám v Betlémě). Roku 330 založil město Konstantinopol jako novou čistě křesťanskou císařskou rezidenci v protikladu k Římu – městu s pohanskou tradicí. Povolal mezi své nejbližší spolupracovníky biskupy (např. církevního historika Eusebia z Caesareje), biskupům svěřil soudní pravomoc a snažil se je začlenit do státní správy. Roku 324 porazil Licinia – svého odpůrce na Východě a zavedl změny ve vztahu k církvi i zde. Až jeho synové a nástupci zavírali pohanské chrámy a rušili pohanské kultury. (Pouze za císaře Juliána Apostaty 361–363 nastal krátký návrat k pohanství). Roku 380 císařové Gratián na Západě a Theodosius Veliký na Východě vyhlásili křesťanství za jediné oprávněné náboženství v Římské říši. Tím skončilo pronásledování křesťanů ze strany římského státu.

16.5 Vnitřní nebezpečí – bludné názory neboli hereze

Žido-křesťanská hereze – nedokázala se rozejít s židovským kultem – uznávala, že Ježíš Kristus je Mesiáš, ale popírala jeho božství

Gnosticismus – byl produktem synkretismu, mající kořeny v předkřesťanské době. Byl charakterizován snahou spojit křesťanskou víru s pohanskými názory. Byla to směs řecké filosofie a orientálních mystérií. Byl určen pro uzavřený okruh zasvěcenců. Hlavními představiteli tzv. „křesťanské gnóze“ byli: Satornil v Antiochii (poč. 2. stol.), Basilides v Alexandrii (cca 120–145) a Valentin v Římě (cca 136–160). Gnosticismus popírá podstatu křesťanství - víru v Kristovo božství, byl pokusem strhnout křesťanství do synkretismu

(mechanické spojování různých názorových systémů). Přisvojil si křesťanské zjevení, ale interpretoval jej po svém.

Manicheismus (perská gnose) – zakladatel Mání (215–273); označoval se za dovršitele Božího zjevení. Manicheismus byl strohým dualismem dobrého boha říše světla proti zlému bohu říše temna. Za cíl měl vymanění člověka z hmoty, předpokládal asketický způsob života.

Montanismus – založený knězem Montanem, který se vydával za proroka Ducha svatého a hlásal, že Ježíš Kristus přijde brzy znovu na svět, proto je třeba vést přísný odříkavý život. Zanikl v 5. stol. Byl chiliastický tzn. očekával brzký konec světa. Evangelijní rady chápal jako zákon, vytýkal církvi zesvětštění, vyhledával utrpení a mučednictví.

Monarchianismus — měl dva směry:

adopcionismus – hlásal, že Ježíš Kristus je člověk, který se změnil po křtu, adoptován Bohem.

modalismus – hlásal, že Ježíš Kristus je jedna „z masek“ Boha – jednou je Otec, jednou Syn.

Arianismus – popíral božství Ježíše Krista, odděloval Krista — druhou božskou osobu (Logos) od Boha, říkal, že není věčný, všemohoucí a je svou podstatou od Otce rozdílný, neuznával Ducha Svatého. Zakladatelem této hereze byl Arius v Alexandrii. Tento blud ovládl značnou část církve jak na Západě tak na Východě. Proti němu vystupují sv. Athanasius (byl poslán 5x do vyhnanství) a tzv. „Kappadočtí otcové“ – Bazil, Řehoř Naziánský, Řehoř Nysský. Tento blud byl odsouzen na koncilech v Nicei a v Cařihradě. Houževnatě se držel a působil i misijně u Germánů. První překlad bible do gotštiny pochází od ariánského biskupa Wulfily. Nakonec zanikl, ale v nové době jej trpělivě křísí Svědci Jehovovi.

Nestorianismus – založen Nestoriem, odděloval božství a lidství Ježíše Krista. Odsouzen roku 431 koncilem efezským.

Monofyzitismus – hlásal jedinou božsko-lidskou přirozenost v Ježíši Kristu, ale lidská se v božské ztrácí. Zakladatelem byl Eutych.

Pelagianismus – popíral působení Boží milosti na člověka.

Donatismus – očista církve od biskupů, kteří za pronásledování křesťanů selhali, snaha o zneplatnění jimi učiněných církevních úkonů. Znovu se objevil ve středověku u Viklefa a Husa.

Monotheletismus – hlásání jednoty vůle Ježíše Krista, tzv. božskolidská vůle, popíral, že Kristus měl vůli božskou i lidskou.

Dokétismus — tvrdil, že Ježíš Kristus měl jen zdánlivé tělo, zdánlivě trpěl, zdánlivě zemřel.

Proti těmto bludným názorům vystupovaly ve 4. až 9. století **všeobecné (ekumenické) koncily**. Bylo jich celkem 8 a byly vedeny snahou odstranit bludné názory. Byly to:

I. konaný roku 325 nicejský – odsoudil nauku Aria, který popíral božství Ježíše Krista

II. konaný roku 381 – cařihradský – odsoudil odpůrce božství a soupodstatnosti Ducha Svatého.

Od těchto prvních dvou všeobecných koncilů pochází nicejsko-cařihradské vyznání víry, které je dodnes součástí naší bohoslužby slova.

- III. konaný roku 431 – efezský odsoudil nestorianismus. Odsouzená Nestoriánská církev působila na východě v Číně a Tibetu, v 16. stol. revidovala své učení a z velké části se sjednotila s Římem (chaldejští katolíci v Iráku a malabarští v Indii).
- IV. konaný roku 451 – chalcedonský – největší dogmatické prohlášení o dvojí přirozenosti Ježíše Krista (božské a lidské), dokončil christologické formulace, odsoudil monofyzitismus, který ale na východě přetrvával i v politickém a obecném myšlení.
- V. konaný roku 553 – II. cařihradský — řešil spíš politické a mocenské spory než teologické problémy.
- VI. konaný roku 680 – III. cařihradský – odsoudil monotheletismus.
- VII. konaný roku 787 – II. nicejský — vymezil se proti obrazoborectví – obrana úcty k obrazům – úcta ano, ale ne klanění.
- VIII. konaný roku 869 – IV. cařihradský – sesadil patriarchu Fotia a ukončil tak, alespoň načas, počínající rozkol východní a západní církve.

Na Západě byl nejvýznamnějším učencem starověku Sv. Augustin. Narodil se roku 354 v Numidii, +430 v Hippu v severní Africe. Jeho otec byl pohan, matka křesťanka (sv. Monika). Byl vychováván křesťansky, ale nepokřtěn; v mládí se od křesťanství odvrátil k manicheismu, měl i nemanželské dítě. Když se seznámil se sv. Ambrožem, nechal se pokřtít, byl vysvěcen na kněze, od r. 396 byl biskupem. Bojoval proti manichejcům, donatistům a pelagiánům. Jeho hlavní spis Vyznání je autobiografický popis vlastní konverze.

V době pronásledování křesťanů a po něm odchází mnoho lidí do ústraní odlehlých krajů, aby tam žili v souladu se svojí vírou. Zde hledali a nacházeli evangelijní ideály — naprosté oddání se Bohu, následování Krista, vzdání se všeho, co by mohlo bránit životu pro Boha — majetku (chudoba), tělesného a rodinného života (čistota) a vlastního já (poslušnost). Jejich odstup od světa nebyl nepřátelstvím vůči němu (jak je charakteristické pro mnohé hereze), nýbrž měl ukazovat, že církev není z tohoto světa, že s ním nesmí splynout. Velký rozvoj poustevnictví a mnišství nastal ve 4. století na křesťanském Východě (zejména v Egyptě, Sýrii, Malé Asii, kde byly vhodné podmínky – poušť, opuštěné stavby a mírné podnebí.

Formy tohoto života v ústraní byly:

- a) anachoretství = poustevnictví (už od pol. 3. stol v Egyptě). Zakladatelem byl sv. Antonín (251–356) nazývaný otcem pouště. Jeho následovníci – eremité, nežijí podle psané řehole, ale podle rad zkušeného duchovního otce. Jeho život popsal sv. Atanáš (Athanasius).
- b) cenobitství = (kláštery; koinos bios — společný život). Zakladatelem byl sv. Pachomius (287–347), který založil první klášter mnichů na Nilu, poté dalších 9 mužských a 2 ženské kláštery. Dal jim pevná pravidla pro modlitbu a práci. Sv. Bazil Veliký vytvořil malou a velkou řeholi pro cenobitství – na východě se jí dodnes řídí mnichové baziliáni.

Také křesťanský Západ poznal mnišství prostřednictvím sv. Athanasia, který byl ve vyhnanství v Trevíru. Tam ho doprovázeli dva mniši a také díky četbě jím napsaného životopisu sv. Antonína. První řeholi na Západě sepsal sv. Augustin (ve větší míře se prosadila až později).

Hlavním tvůrcem západního mnišství je sv. Benedikt z Nursie (480–asi 547), který je zakladatelem západního mnišství. Původně byl poustevníkem, poté představeným společenství eremitů. Roku 529 založil v Itálii nový klášter Monte Cassino. Pro svůj řád sepsal novou řeholi – slib chudoby, čistoty a poslušnosti a stálosti místa. Opat byl volen doživotně. Heslem řádu bylo: Ora et labora (modli se a pracuj) Benediktýnský řád byl po r. 500 téměř jedinou používanou řeholí na Západě až do 11. století.

16.6 Církev raného středověku

Starověk končí zánikem Západořímské říše roku 576 pod náporom germánských kmenů v době stěhování národů. Nastupuje historické období středověku.

16.6.1 Periodizace středověku z hlediska církevních dějin

- I. 500—700 – prvotní setkání křesťanství a germánských kmenů (roku 496 přijal křest francký panovník Chlodvík)
- II. 700—1050 – hlubší pronikání křesťanství do Evropy (anglosaská misie, sv. Bonifác, Karel Veliký, Cyrilometodějská misie u Slovanů)
- III. 1050—1300 – osvobození Církve od světské moci a vlivu panovníků
- IV. 1300—1500 – doba rozpadu západního univerzalizmu

16.6.2 Základní znaky středověku v západní Evropě

- I. Jednotný náboženský postoj západní společnosti
- II. Symbióza církve a státu — znázorňováno obrazně elipsou se dvěma ohnisky (nevylučuje to však pnutí a zápasy a přináší vzájemné korigování obou mocí)
- III. Stavovské členění veřejného života
- IV. Církev je nejsilnějším kulturním činitelem

Obecně je třeba říci, že byl nestejný vývoj církve na Západě a Východě v důsledku politických a kulturních rozdílů. Od konce 4. století docházelo k rozštěpení Východu a západoevropské společnosti a jejich další vývoj byl pak zcela odlišný. Východní církev vyvinula ve starověku a počátkem středověku významnou misijní činnost, při níž byly pokřtěny oblasti severní Afriky, přední a střední Asie, Zakavkazska a Arábie. Křesťanství proniklo až k hranicím západní Číny, Persie a západní Indie. Politické i materiální podmínky Východořímské říše — Byzance byly lepší než na Západě. Vážné spory měla Byzance pouze s Peršany. V 8. století s nimi vedla vyčerpávající a dlouhotrvající války a posléze s Araby, kteří pod praporem islámu dobyli na Byzanci celou střední a přední Asii, Palestinu a severní Afriku. Cařihradští patriarchové byli po celou dobu úplně závislí na byzantských císařích. Roku 858 nastoupil na místo cařihradského patriarchy Fotius, který měl četné spory s papežem i byzantským císařem i uvnitř východní církve. Byl proto označován za otce pozdějšího schizmatu — rozdělení církve na východní (pravoslavnou) a západní (katolickou), ke kterému došlo v roce 1054.

Na Západořímskou říši působil velký tlak nových národů, vedoucí k jejímu zániku v 5. století. Byla to doba tzv. stěhování národů, vyvolaného tlakem asijského národa Hunů na Germány. Řím zničen nejprve Vizigóty (Alarich; r. 410), poté Vandaly (r. 455). Roku 452 zachránil Řím před Huny papež Lev Veliký. Roku 476 došlo k zániku Západořímské říše. Její císařové nedokázali ochránit Itálii a Řím. Proto úlohu císařů přebírají papežové. Vlastní Západořímská říše se dostala pod vládu Germánů, kteří přijali arianismus od kmene Gótů (jejich biskupem byl Wulfila, který přeložil Bibli do germánského jazyka). Nejvýznamnějším panovníkem byl ostrogótský král Theodorich Veliký (489—526); chtěl vytvořit jednotnou germánsko-ariánskou linii zaměřenou proti Římu. Jeho plány zhatil francký král Chlodvík, který přijal katolický křest (asi 496) a tím jeden z germánských kmenů – Frankové přijal katolictví a přejal křesťansko-antickou tradici Říma. Z tohoto spojení se zrodil fenomén Západní Evropy charakterizovaný rozvojem dualismu církevní a státní moci – papež a místní biskupové nahrazují v případě úpadku státní moc. V 6. století přicházejí do Evropy Slované. Od r. 568 ohrožuje Řím germánský kmen Langobardů. Papež žádá o pomoc Byzance a poté Franky. Franský majordomus Pípin Krátký zajišťuje pomoc a ochranu papeže. Jeho nástupci – Karlovcí přebírají vojenskou ochranu Západořímské říše. V roce 754 pomazal papež Štěpán

II. Pipina Krátkého na krále a za to papež získává území dobytá Pipinem v Itálii. Tím vzniká papežský stát, který trval až do roku 1870.

16.6.3 Císařství a papežství za Karlovců

Pipinův syn Karel Veliký (768–814) sjednotil zájmy papeže a celé západní Evropy úzkým spojením státní moci a církve. V roce 800 je obnovena Západořímská říše korunováním Karla Velikého na císaře. V Karlově Francké říši nastává velký hospodářský a kulturní rozmach zvaný Karolinská renesance. Pokračuje christianizace Evropy směrem na východ, bohužel s mečem v ruce, společně s Karlovou expanzí proti Sasům, Slovanům a Avarům. Karel podporoval vzdělanost (zakládal farní a klášterní školy), reformoval státní správu, obklopil se vzdělanci. Vydával zákony na reformu církve; pokládal se za ochránce a podporovatele církve, zasahoval do její nauky a vnitřní organizace. Za panování jeho syna Ludvíka Pobožného (814–840) byla dokončena reforma řeholního života. Jako jediná možná byla povolena řehole sv. Benedikta. Kulturní život se rozvíjí hlavně v kláštorech (Fulda, Reichenau, St. Galén). Dochází k christianizaci Skandinávie. Koncem Ludvíkovy vlády dochází k vpádům Vikingů do Evropy, při nichž byla zničena řada klášterů a měst. Po Ludvíkově smrti nastaly spory jeho tří synů o podíl v říši, která se v roce 843 podle Verdunské smlouvy rozpadla na 3 části. Západní franckou získává Pipin, východní Ludvík Němec a střední pruh říše (dnešní Lotrinsko) Lothar. K celkovému úpadku říše přispěli kromě Vikingů i Saracénové a Maďaři. Císařskou korunu získali italští velmožové. Pro říši ji získal zpět až Ota I. Veliký roku 962. V té době dochází k úpadku papežství zejména po roce 1054, kdy došlo k rozdělení církve na západní a východní. K jeho posílení došlo opět až v 2. polovině 10. století pod vládou Otonů (Jindřich, Ota I., Ota II., a Ota III.).

16.6.4 Christianizace Evropy

Do 4. století působí církve na západě Evropy hlavně v založených a obývaných městech Římany (resp. románskou populací). Germánský venkov zůstával dlouho pohanský. Hlavní zásluhu na jejich pokřesťanštění mají biskupové sv. Martin Tourský, Libor z Lemeus, Severin z Kolína n. Rýnem, Avitus z Vienne, Cesarius z Arles, Remigius z Remeše (pod jeho vlivem přechází koncem 5. století ke katolictví první západogermánský kmen Frankové se svým králem Chlodvíkem, jeho rodinou s cca 2000 dvořanů). Začíná rozvoj misie v jím ovládaných územích. Poté přijímá křesťanství i vizigótský král Rekkard. Koncem 6. stol. přijímají křesťanství Langobardi v sev. Itálii. Intenzivnější působení biskupů a kněží se soustředí jen na aristokracii. Zvyky a představy venkovanů zůstávají pohanské, pojí se s křesťanstvím a působí podivnou symbiózu. Trvalo celá staletí, než se lidé opravdu stali křesťany.

V Británii působí skupina asi 40 mnichů, vedená sv. Augustinem z Canterbury, vyslaných papežem Řehořem Velikým. Úspěšná christianizace proběhla ve 3. a 4. století. Od roku 314 doložení biskupové yorkský, londýnský a lincolnský. Po roce 407, v důsledku odvolání římských legií, pronikají do Británie pohanští Sasové, Anglové a Jutové. Domorodí Britové se udrželi jen ve Walesu.

V 6. stol. misionáři z Irska (sv. Kolumbán) přinesli křesťanství do Skotska. V té době vzniklo spojení irských a skotských mnichů v tzv. Iroskotskou misii, jež šířila křesťanství po celé Evropě. Její stopy byly nalezeny i na Velké Moravě (Modrá u Velehradu).

V Irsku nastal počátek christianizace r. 432. Hlavní zásluhu na christianizaci má sv. Patrik (385–461), původně Brit. Byl odvečen jako zajatec do Irska, kde poznal tamní zvyklosti a obyvatelstvo a naučil se místní jazyk. Potom se dostal zpět do Británie a odtud do Galie, kde byl vysvěcen na kněze. Pak zahájil misii v Irsku, pro níž byl výborně vybaven z předešlého zajetí. Jeho irská misie měla obrovský úspěch do konce jeho života bylo celé Irsko křesťanské a vydalo nevídané plody v šíření křesťanství v Evropě. Bylo nazýváno Ostrov světců

a učenců. Kněžství a mnišství zde bylo v podstatě totéž. Duchovní úroveň kléru, která byla přenášena i na evropskou pevninu (zavádění rncišských způsobů života do života kněží — breviář, celibát). Z Irska přešla do západního křesťanstva tradice ušní zpovědi (individuální, časté a s okamžitým rozhřešením). Irští misionáři christianizovali sever Evropy (Island, Skotsko, Německo). Při putování zakládali četné kláštery. Roku 590 se z Irska vydává do Evropy s 12 druhy sv. Kolumbán Mladší – vzorem je mu Kristus a 12 apoštolů. Působí v Bretani, Galii, Burgundsku; zakládá řadu klášterů a sepisuje jim pravidla života, kritizuje nemravný život na franckém dvoře a musí před ním prehnout. Působil u Bodamského jezera, v Bregenzu, v sev. Itálii (zakládá proslulý klášter Bobbio). Sv. Bonifác (Winfried), patron Německa přijal křesťanství od anglosaských misionářů. Roku 719 dostává povolení od papeže k úspěšné misijní činnosti v Německu.

Pokud se týká pokřesťení Slovanů, pokoušeli se o ně misionáři z Německa (Pasov), Itálie (Aquilea) a dokonce zde působila zcela určitě i irskoskotská kolumbanovská misie. Položili zde křesťanské základy, na nichž stavěla úspěšná misie cyrilometodějská z Byzance. Po smrti Metodějově (885) kníže Svatopluk vyhání jeho žáky (Gorazd, Kliment, Sáva), kteří odcházejí na Balkán do Bulharské říše a na Kyjevskou Rus. V Čechách ve staroslověnské tradici pokračují slovanští kněží vedle latinských. Jediný benediktýnský klášter se slovanskou liturgií založený knížetem Oldřichem v Čechách na Sázavě po smrti jeho prvního opata sv. Prokopa však r. 1095 zanikl. Význam slovanské liturgie si uvědomil Karel IV., když povolal chorvatské mnichy do nově založeného kláštera v Praze Na Slovanech (Emauzy) kam se opět vrátila slovanská liturgie. Zanikla v husitských bouřích.

Období od roku 880 do roku 1046 je nazýváno temným stoletím, kdy se papežství dostává pod moc italské a německé šlechty. Za tu dobu se na papežském stolci vystřídalo mnoho papežů, ale jen několik bylo dobrých, (do této doby je kladena i legenda o papežce Janě – ženě převlečené za mladíka. Jde však o výmysl pocházející až ze 13. století, který svědčí o pohledu následujících generací na tuto dobu). Papežové neměli oporu v říši, o jejich úrad se vedly nespoutané stranické boje. O nápravu tohoto stavu a o reformu papežství se snažili až první němečtí císařové z dynastie Otonů v 2. polovině 10. století (Jindřich, Ota 1. – III). Papež Lev IX. (1049–1054) navrátil papežství univerzální platnost, hájil práva papežského primátu. Papež Mikuláš II. (1058–1061) r. 1059 vydává dekret o volbě papeže – zbavené vlivu laiků (císaře a římských šlechtických rodů). Od té doby volili papeže kardinálové a biskupové. Otonské období v 10. století je charakterizováno úzkou provázaností církevní a státní moci. Církev je podporována panovníkem a naopak. Ota I. král – korunován císařem roku 962. Roku 955 porazil Maďary na řece Lechu. V té době došlo k usazení Maďarů v Podunají a k jejich christianizaci. Ota I. dal novou formu a obsah císařství. Snažil se vytvářet „císařskou církev“ – vytvořil si oporu z říšských biskupů, u kterých se nemusel obávat rodové moci, neboť žili v celibátu. Zakládal biskupství, rozmnožoval majetek biskupů, propůjčoval jim knížecí privilegia a královská práva, uděloval jim soudní pravomoc, právo celní, mincovní a tržní imunity a tím dal základ k vytvoření moci duchovních knížat a středověké feudální církve. Nelze ale hovořit o zestátnění církve, nýbrž hovoří se o pocírkevnění státu, neboť šlo o křesťanský stát, v němž státní a církevní zájmy splývaly. V té době zde působilo mnoho svatých biskupů (patří mezi ně sv. Vojtěch, dále arcibiskup Kolínský Bruno, Ulrych z Augspurku, sv. Wolfgang z Řezna). V tehdejší společnosti se objevují 2 vrcholné autority – papežství a císařství. Císař Ota II. (973–983) byl vychováván vzdělanci. Snažil se spojit Itálii s Německem. Umřel však ve věku 28 let. Jeho manželka Theophané byla byzantskou princeznou, proto se snažil o usmíření a propojení Východu a Západu, o přiblížení obou kultur. V té době vzniká tzv. otonská renesance – rozkvět křesťanského umění. Kolem roku 1000 vznikl románský sloh. Císař Ota III. (983–1002) považoval za svůj hlavní program obnovu Římské říše. Jeho vizí byla univerzální křesťanská monarchie. Usiloval o rovnováhu mezi mocí světskou a církevní, snažil se o spolupráci mezi císařem a papežem, nebyly spory

o to, kdo má vyšší postavení. Spolupracoval s Poláky a Maďary. Přišel se poklonit i ostatkům sv. Vojtěcha, který byl zabit při christianizaci pohanského Pruska. Nad nimi založil Oto III. r. 1000 hnězdenské arcibiskupství, jehož prvním arcibiskupem se stal příbuzný sv. Vojtěcha – Radim. Císař Jindřich III. (1039–1056) přivedl říši na vrchol moci a lesku. Dosazoval říšské biskupy a uděloval jim investituru prstenem a berlou. Doba se změnila, císař byl pánem církve.

16.6.5 Boje o investituru – 2. polovina 11. stol. – 1. třetina 12. stol.

Císař Jindřich IV. (1056–1106). Za jeho vlády došlo ke střetu mezi světskou a duchovní mocí, o uznání práva dosazovat biskupa na jeho stolec. Nejdramatičtější střet nastal roku 1075, kdy papež Řehoř VII. – původně mnich z Cluny a stoupenec tamní reformy, až asketa, který vydává zákaz laické investitury. Zakázal císaři obsazovat biskupství, ale ten neposlechl a navíc r. 1076 podnítl na říšském synodu proti papeži biskupy a sesadil ho. Papež sesadil císaře, uvrhl na něj klatbu a tím ho postavil mimo křesťanské společenství. Císař učinil smírný krok – putoval v zíněném rouchu do Canossy (1077) – papež Řehoř VII. odňal klatbu s tím, že se císař podrobí jeho podmínkám. Vedení církve se vrátilo z císaře zpět na papeže. Spory císaře a papeže pokračují. Nakonec byl 23. 9. 1122 uzavřen o investituře biskupů – kompromisní konkordát Wormský. Podle něj se prováděla dvojí investitura – král předával světské statky a práva a papež udílel duchovní funkce a jejich symboly (berlu a prsten). Nejprve proběhne církevní volba a investitura, a poté ji potvrzuje světský panovník a provádí světskou investituru. Boj o investituru (o emancipaci církve vůči státu) se vyvinul z několika reformních hnutí, z nichž hlavní jsou Clunyjská reforma a Gregoriánská reforma. Benediktýnský klášter v Cluny v Burgundsku, odkud vzešla reforma, se vyznačoval přísným zachováváním původní benediktýnské řehole, uchoval si svobodnou volbu opata bez vnějších zásahů, byl vyňat z pravomocí diecézních biskupů, ubránil se zesvětštění a politickým vlivům. Podle jeho vzoru začaly svůj život utvářet i další kláštery a tak se reforma úspěšně šířila. Gregoriánská reforma měla na rozdíl od Clunyjské církevně-politické zaměření. Jejím cílem bylo osvobození církve od zásahů světské moci a vytyčení vlastních práv. Papež Řehoř VII. (1075) stanovil ve 27 článcích církevně-politický program papežů pro budoucnost. Zde také vzniká dekret o volbě papeže – kolem roku 1100 už papeže volili všichni tehdejší kardinálové.

16.7 Velký církevní rozkol – východní schizma 1054

Příčiny východního rozkolu byly dlouhodobé a silící protiklady východní a západní církve (liturgické, disciplinární, církevně politické, dogmatické). Napětí se vyhrtilo po korunovaci Karla Velikého římským císařem. Byzantští císařové se totiž považovali za jediné nástupce římských císařů starověku. K zostření situace přispělo i západní církevní uvědomění probuzené reformami, o nichž bude řeč dále. Byzantský císař Konstantin IX. chtěl uzavřít s papežem Lvem IX. (1049–1054) spojenectví proti Normanům, ale patriarcha konstantinopolský Michal (1043–1058) se obával zásahů a vlivu římské církve a proto jednání kazil vyhrocováním církevních protikladů (uzavíral v Konstantinopoli latinské kostely a kláštery, zavrhoval celibát, vytýkal Západu nauku o vycházení Ducha Svatého tzv. „filioque“ aj.). Papež proto poslal do Konstantinopole vyjednávat 3 legáty, kteří ovšem jednali příliš sebevědomě (opírali se o papežský primát, žádali uznání západních obyčejů), patriarcha Michal jednání mařil a nechtěl legáty přijmout. Kardinál Humberto (jeden z legátů) vypracoval proti Michalovi exkomunikační bulu (neměl však k tomu zplnomocnění, protože papež Lev IX. zemřel). Exkomunikace byla tedy neplatná od samého počátku. Patriarcha Michal naopak exkomunikoval papežské vyslance. Schizma zůstalo dodnes, i když obě exkomunikační buly si v nedávné době vrátili papež Pavel VI. a patriarcha Athnagoras, východní církev se nazvala ortodoxní neboli pravoslavnou, přesněji. pravověrnou.

Dr. Tkadlčík ve své práci Křesťanský východ a my správně poukázal na to, že odcizení byzantského východu a římského západu není záležitostí ryze teologickou a dogmatickou ani není důsledkem nějakých psychologických rozporů. Byzanc byla v té době toho názoru, že Řím svým sepětím s německým politickým vlivem deformoval obraz původního křesťanského světa a tím ztratil zájem na jednotě křesťanství vyrostlé z apoštolské základny.

16.7.1 Reformy řeholního života

Benediktýni byli v 11. století stále v podstatě jediným řádem v celé Evropě. Od 8. století dochází v tomto řádu ke značnému úpadku (bohatství klášterů, laická investitura). Benediktýnská řehole nevyhovovala všem, kdo toužili po řeholním životě. Mnozí žili jako poustevníci, jiní putovali jako kazatelé - jejich ideálem byl apoštolský život. V severní Itálii proto sv. Romuald našel ideál ve způsobu starých otců pouště, kázal pokání, strhoval lidi oddaností Bohu a vážností svých slov, založil kláštery Camaldoli (odtud název řádu benediktýni Kamalduláci), Fonte Avellana aj. Začátečníci žili v klášteře podle benediktýnské řehole, pokročilí kolem kláštera v poustevnách, mezi nimi byl např. Petr Damiani (1007–1072). V Itálii působil sv. Nilus, který založil basiliánský klášter (basiliáni jsou východním mnišským řádem) Grotta Ferrata u Říma.

16.7.2 Přísné řády

Kartuziány zakládá sv. Bruno Kolínský (1030/35–1101), který se vzdal slibné kariéry v remešském biskupství a spolu se 7 druhy zakládá kartouzu v Grande Chartreuse u Grenoble ve Francii (1084), později následoval papeže Urbana II. do Itálie, kde zakládal další kartouzy. O kartuziánech se říká, že nikdy nepotřebovali reformovat, protože nikdy nebyli deformováni. Cisterciáci vznikli jako reformovaná řehole sv. Benedikta, reforma vyšla z Cluny; opat Robert z Molesme založil r. 1098 s 20 druhy přísný benediktýnský reformovaný klášter v pustině Citeaux. Stanovy (tzv. Umluva lásky) předpokládaly apoštolskou chudobu, samotu k modlitbě, pravidelnou tuhou tělesnou práci. Další expanzi řádu přinesl sv. Bernard z Clairvaux (1090/91–1153), který se za svůj život přičinil o vznik 69 klášterů (v r. 1500 bylo už 700 mužských a 900 ženských cisterciáckých klášterů). Tělesná práce a obdělávání půdy měly velký civilizační význam (podíl na tzv. kolonizaci – zalidňování a kultivování dosud pustých a neobdělávaných krajin viz např. nám nejbližší klášter této řehole ve Žďáře. Svatý Bernard byl významnou postavou duchovních dějin (byl ve spojení s papeži a císaři), byl velkým reformátorem, teologem, světcem a mystikem.

16.7.3 Žebravé řády

Dominikáni - zakladatel sv. Dominik (1170–1221). Ten poznal cestou do Říma kacířské hnutí Katarů v jižní Francii a rozhodl se věnovat se nízkým vrstvám (které kataři snadno získávali). U svých následovníků dbal na chudobu a vzdělanost, aby mohli kázat a vyučovat a tak nenásilně vyvracet hereze. V roce 1216 byli dominikáni potvrzeni jako nový řád.

Františkáni – zakladatel sv. František z Assisi (1181–1226). Účelem řádu bylo hlásat lidem radostné poselství o milosrdné lásce Vykupitele, vést je k obrácení a návratu k Bohu. Františkáni byli lidoví misionáři středověku s ideálem lásky a chudoby. V roce 1221 byla řehole sv. Františka potvrzena papežem.

Karmelitáni vynikali zvláštní úctou k Panně Marii. Hlavní světci řádu jsou sv. Terezie, sv. Jan od Kříže – vrchol mystiky.

16.7.4 Reforma světského kléru

V 11. a 12. století se objevilo v církvi silné reformní hnutí. Papež Urban II. pokládal reformu světského kléru za důležitější než reformu řádů. Začalo se u katedrálních

a kolegiálních kapitul (ostatně většina diecézního kléru tehdy žila ve městech soustředěna kolem biskupského kostela), snahou o přijetí řehole sv. Augustina pro společný život kanovníků (chórová modlitba, slavnostní bohoslužby). Vzniklo kanovnícké společenství premonstrátů – založil je Sv. Norbert z Xanten dle řehole sv. Augustina. Ten v roce 1120 založil klášter v Prémontré s úkoly vést duchovní správu, kázat a studovat.

Objevují se Hnutí chudoby jako odpor k bohaté církvi a hierarchii, jež vystupuje jako světská knížata. Jejich přívrženci touží po apoštolském životě. Ovšem část lidových hnutí sešla na cestu hereze (viz níže). I křížové výpravy nutno chápat v tomto kontextu.

Dále je to tzv. biblicismus – zvětšený zájem o četbu Písma (inspirováno návštěvou mnohých ve Svaté Zemi a Římě) se snahou přiblížit se prvotním ideálům křesťanství.

16.7.5 Teologická věda a univerzity

V té době se těžiště vědecké práce přesouvalo z klášterů na univerzity ve velkých městech. Všichni studenti navštěvovali filozofickou fakultu, poté si vybírali z teologické, právnické a lékařské. První univerzity byly založeny v Bologni a Paříži (1200); název vznikl v Paříži – universitas magistrorum – sdružení učitelů (různých pařížských škol) Další středověké univerzity Montpellier ve Francii, v Itálii Padova a Neapol, v Anglii Oxford a Cambridge, ve Španělsku Valencia a Salamajka. Ve střední Evropě až v polovině 14. století Praha, Vídeň, Heidelberg, Kolín, Krakov, Pécs. Všechny univerzity přijímaly studenty odevšad a tituly platily v celé křesťanské Evropě.

16.7.6 Reforma laiků

16.8 Scholastika

Byla spekulativní teologií a filosofií, jež se snažila rozumově podepřít křesťanské zjevení. Jejími hlavními představiteli byli:

- Anselm z Canterbury (+1109) – otec scholastiky, víra hledající rozum – snaha rozumem proniknout a nově vypracovat celý obsah víry, ontologický důkaz Boží existence; víra podřízená rozumu.
- Pierre Abélard (1072–1142) – dialekticko-kritická metoda ano a ne, místy stíral hranice mezi vírou a věděním
- Gracián (+1158) – vypracoval Soubor kanonického práva, platný s dodatky až do r. 1918
- Petrus Lombardus (+1160) — jeho souborná dogmatická učebnice Sentence byla používána po celý středověk.

16.8.1 Vrcholná scholastika 13. stol.

Přes arabské a židovské myslitele (Avicenna +1037, Averroes +1198, Maimonides +1204) se Západ blíže seznámil s řeckým filozofem Aristotelem (+322 př. Kr.). Aristotelův způsob pohlížení na svět a na problémy ducha byl přijat za vzor teologického zpracování světa křesťanské víry, našel velký ohlas žebavých řádů.

U dominikánů to byl sv. Albert Veliký (+1280) – univerzální učenec (teolog, filosof, přírodovědec). Byl učitelem sv. Tomáše Akvinského, který jako první systematicky užíval aristotelské metody v křesťanské teologii. Sv. Tomáš Akvinský (1226/27–1274) byl univerzitním profesorem Paříži, Římě a Neapoli. Pro svou učenost byl nazýván „doktor angelicus“ (andělský učitel). Vynikal ryzostí a dokonalostí nauky. Byl to nejgeniálnější středověký teolog, mystik a světec. Kládl důraz na rozum, jehož úkolem a cílem je poznání Boha – dílo: Teologická suma, Komentáře k Písmu sv., Komentáře k Aristotelovi, Suma proti

pohanům aj. Dalším dominikánem byl Mistr Eckhard (+1328) – významný středověký mystik.

U františkánů to byli: Alexander Halský (+1245), sv. Bonaventura (+1274) nazývaný „doctor seraphicus“. Studoval a vyučovat současně se sv. Tomášem Akvinským v Paříži. Jeho mystická teologie byla orientovaná spíše na sv. Augustina a Platona. Jeho neznámější díla jsou: *Breviloquium*, *Itinerarium mentis ad Deum*. Klade v nich důraz na vůli jejímž cílem je láska k Bohu. Dále Duns Scotus (+1308), který zdůrazňoval prvenství vůle, svobody a lásky.

16.9 Fenomén křížových výprav 11.–13. stol.

Křížové výpravy měly bezesporu náboženský motiv, kterým bylo nové vědomí křesťanské pospolitosti Západu. Silně se při nich projevovala rytířská touha po činnosti a velkých skutcích.

Křížové výpravy se uskutečnily:

- 1) do pohanských oblastí – tzv. christianizace mečem (např. v Pobaltí)
- 2) proti kacířům – Albigenským, Katarům, Valdenským a českým husitům
- 3) do Palestiny — (6 výprav + 1 dětská + poslední Ludvíkova z r. 1270 spojována někdy s 6. výpravou proto se v různé literatuře počet výprav liší)
- 4) proti Maurům na Pyrenejském poloostrově – rekonquista – křesťané se snaží svrhnout vládu Maurů a obnovit křesťanské panství ve Španělsku a výpravy proti Turkům na Balkáně.

16.9.1 1. křížová výprava r. 1096

Byl to velký zástup mas (nevojáků), který se dal nespořádaně na cestu pod vedením poustevníka Petra Amienského. Dosáhl Malé Asie (cestou se dopouštěl mnoha násilností) a při prvním náporu nepřátel byl rozprášen. Rytířské vojsko (téměř výhradně z románských zemí) dorazilo rozličnými cestami do Konstantinopole a odtud do Jeruzaléma. Vedli je Raimund z Toulouse, Gottfried z Bouillonu a jeho bratr Balduin a Bohemund z Tarentu). Toto rytířské vojsko dobylo červenci 1099 Jeruzalém, kde bylo založeno křesťanské království jeruzalémské podle francouzského vzoru jako lenní stát (s knížectvím antiochijským a hrabstvím edesským a tripoliským). Prvním panovníkem „ochráncem Božího hrobu“ se stal Gottfried z Bouillonu. (Ze skromnosti odmítal titul Jeruzalémský král, takže za prvního krále bývá označován až jeho nástupce Balduin.)

16.9.2 2. křížová výprava r. 1147–1149

Pro udržení poměrů v Jeruzalémském království byly vyhlášovány další křížové výpravy. Druhou výpravu zorganizoval sv. Bernard z Clairvaux. Ta však skončila katastrofickou porážkou německo-francouzského vojska a jejím důsledkem bylo oslabení pozice křižáků ve Svaté Zemi. Této výpravy se účastnil i český kníže Vladislav II. V roce 1187 byl Jeruzalém ztracen.

16.9.3 3. křížová výprava r. 1189–1192

Usilovala o znovudobytí Jeruzaléma. Vůdcem této výpravy byl německý císař Friedrich Barbarossa, který však utonul a vojsko bez něho nebylo schopno dalších bojů. Ani panovníci Filip II. a Richard Lví Srdce nedokázali Jeruzalém dobýt. V roce 1192 proto uzavřeli příměří, které křesťanům zaručovalo možnost návštěv Jeruzaléma.

16.9.4 4. křížová výprava r. 1202–1204

K té vyzval papež Inocenc III. Proti jeho vůli však křížáci dobyli a vyplenili Cařihrad. Prosadily se sobecké obchodní zájmy Benátčanů, jimž byl Cařihrad konkurencí. Od roku 1203 došlo až do roku 1261 k přerušení samostatné existence Byzantské říše a k násilnému spojení řecké církve s latinskou. Výsledkem však bylo prohloubení propasti mezi západním a východním křesťanstvem.

16.9.5 5. křížová výprava r. 1212 – dětská

Tehdy vyvstala myšlenka, že po všech neúspěších vojsk použije Bůh k osvobození Jeruzaléma nevinné děti. Dětská výprava (hlavně z Francie a německých oblastí) se vydala na cestu. Ztroskotala již na italské půdě.

16.9.6 6. křížová výprava r. 1228–1229

Byla soukromým podnikem císaře Friedricha II., jež byl v klatbě. Podařilo se mu vyjednat příměří. Křesťanům vydán Jeruzalém, Betlém a Nazaret, avšak roku 1244 bylo svaté město znovu a definitivně ztraceno.

16.9.7 7. křížová výprava r. 1248–1254

Francouzský král Ludvík IX. Svatý chtěl porazit egyptského sultána a potom dobýt Svatou zemi. Byl však poražen a s vojskem zajat roku 1250 u Káhiry. Roku 1270 Ludvík znovu podnikl výpravu (někdy počítána samostatně), ale bez úspěchu. Roku 1291 křesťané ztratili Akkon a tak zanikl poslední zbytek křížáckého panství ve Svaté zemi. Ludvík IX. Svatý končí s křížovými výpravami do Palestiny a pokračuje po Francii proti albigenskýrn a katarům.

16.9.8 Výsledkem křížových výprav bylo

- vzednutí hlubokého středověkého náboženského ducha a solidarity s ostatními křesťany
- uplatnění myšlenky následování Krista v chudobě a kajícnosti, nástup osobní zbožnosti, probuzení hnutí chudoby, rozvoj vědy, výměnného obchodu, poznání nových kultur, posílení sebevědomí západního společenství, vzestup scholastické filosofie a teologie na západě a
- vznik rytířských řádů

16.9.9 Rytířské řády

Jejich členové skládali mimo běžných řeholních slibů ještě slib, že budou sloužit poutníkům (vyčerpaným, nemocným, raněným) a chránit svatá místa před nevěřícími.

Johanité – r. 1099 vzniká bratrstvo u špitálu Sv. Jana v Jeruzalémě, které bylo r. 1120 potvrzeno jako řád. Jejich oděvem byl černý plášť s bílým křížem. Roku 1291 bylo sídlo řádu přesunuto ze Svaté země na Kypr, roku 1309 na Rhodos a roku 1530 na Maltu – odtud název Maltézští rytíři. Tento řád působí dodnes. Je znám charitativní činností. Také zde v Křižanově zřejmě byla řádová komenda (klášter) johanitů, kteří zde působili jako k faráři.

Templáři – r. 1118 jej založilo 8 francouzských rytířů u Šalamounova chrámu (lat. templum) v Jeruzalémě. Jejich oděvem byl bílý plášť s červeným křížem. V roce 1291 byl řád přeložen na Kypr. Nakonec v roce 1312 padl za obět' intrikám francouzského krále Filipa Sličného.

Němečtí rytíři – r. 1189/90 je založili brémští a lübecktí měšťané jako špitální bratrstvo. V roce 1198 bylo toto bratrstvo změněno na řád. Jejich oděvem byl bílý plášť s černým křížem. Roku 1210 byl řád přeložen do Pruska. Jeho sídlem byl Malborg a řád šířil křesťanství v Pobaltí. Tam také vznikl řádový stát, který roku 1525 přeměnil velmistr řádu Albert Braniborský na světské protestantské panství.

16.9.10 Středověká křesťanská kultura a umění Románský sloh (9.–12. st.)

Je charakterizován architektonickými prvky přejatými z antického Říma (Roma, romanus, romanitas – odtud název) např. půlkruhovým obloukem a antickými sloupy. Byla to masivní architektura, silné pilíře, mohutné sloupy. Jako nový prvek se objevuje křížová klenba. Centrem románského slohu byla Francie, dále Německo a Itálie.

16.9.11 Gotika (13.–15. stol.)

Původně hanlivý název pro umění Gótů (barbarů za Alpami). Gotická architektura má jako charakteristické znaky žebrovou klenbu, lomený oblouk, prolomení stěn velkými okny s vitrážemi, bohatý opěrný systém vně i uvnitř stavby (stavební skelet), zdůraznění vertikál, snaha o odhmotnění. První gotickou stavbou byl chór opatského kostela v St. Denis (1140–1143). Hlavním reprezentantem got. umění jsou katedrály – nejznámější Chartres, Remes, Amiens, Strasburg, Kolín nad Rýnem, Marburg, Durhem.

16.9.12 Symbolika architektury – vzorem byl klášterní kostel v Cluny.

- opracované kameny představují církev (věřící spojeni poutem lásky)
- dlažba s náhrobními kameny zdůrazňuje pokorný a obecný stav křesťanů na zemi
- 12 sloupů představují apoštoly nesoucí klenbu víry
- okna znázorňují zářivá slova Písma
- symbol Trojice (3 lodě, okna)
- půdorys kříže symbolizuje vykoupení
- kaple symbolizují společenství svatých

16.9.13 Středověk hereze a inkvizice

V řadách reformních a laických hnutí docházelo k radikalizacím, jež tato hnutí postavila mimo nauku církve (např. naprosté odmítání majetku, hierarchie, společenského řádu, manželství atd.). Řada zakladatelů bludných učení se nechala vtáhnout do politických svárů. Nejznámější z nich byli Valdenští a Kataři.

Valdenští — založil je lyonský kupec Petr Valdes; rozdal svůj majetek a oddal se životu chudého potulného kazatele. Jeho stoupenci nazývaní původně lyonští chudí tvrdě kritizovali poměry v církvi, byli příliš radikální. Lyonský biskup jim zakázal kázat, protože vesměs neměli teologické vzdělání. Valdes se obrátil na papeže a přišel na 3. lateránský koncil, kde mu papež Alexander II. povolil hlásat pokání, ale ne vykládat věrouku. Ten však tuto podmínku nedodržel, papež Lucius III. mu zakázal jakékoli kázání. Tím se hnutí zradikalizovalo, bylo exkomunikováno a pronásledováno.

Kataři – bylo to v základě nekřesťanské manicheiskodualistické učení (návaznost na gnozi přenesenou z Byzance přes Balkán do Evropy). Nazývali se kataři tj. čistí, očištění od zla, těla a hmoty. Odmítali majetek, manželství, tělesnou práci, stát (anarchistické – proto byli tvrdě

potírání i světskou mocí). Centrum jejich hnutí bylo kolem jihofranc. Toulouse a Albi (odtud někdy název Albigenští. Hnutí se politizovalo a spojilo se s odbojnou šlechtou proti francouzskému králi. Označení „katar“ Němci nakonec zkomolili na „katzer“ a z toho se vyvinulo i český termín „kacíř“. Českou větví katarů byli adamité. Likvidaci zbytku francouzských katarů dokončil francouzský král Ludvík IX. zvaný Svatý.

Řadu hnutí, jež by mohla sejít na cestu hereze, se podařilo podchytit církevními strukturám a dát jim duchovní vedení a integrovat je do církve (např. tzv. Humiliáti – náboženská komunita v okolí Milána byla zcela integrována zásluhou papeže Inocence III.). O nenásilné obrácení heretiků se snažili také sv. Dominik a sv. František z Asisi a jejich následovníci. 3. lateránský koncil přijal v roce 1179 tvrdá opatření proti heretikům. Aragonský král prohlásil v roce 1197 Katarý za nepřátele státu a nařídil jejich potírání. Po zavraždění papežského legáta vyslaného k albigenským (1209) vyzval papež Inocenc III. ke křížové výpravě proti nim – boje trvaly 20 let (tzv. Albigenická válka). Za papeže Inocence III. (1198–1216) se inkviziční řízení změnilo na církevní procesní právo. Papež Inocenc IV. (1243–1254) – zplnomocnil inkvizitory k vynucení přiznání na mučidlech, což bylo často mocenský zneužíváno.

Kacíři byli i revolucionáři, napadali základy křesťanské společnosti a ohrožovali existenci církve i státu. Jejich nauky byly vskutku odsouzeníhodné. Vystává však otázka, zda je lépe posloužit pravdě láskou nebo tvrdostí. Středověká odpověď na tuto otázku, která převažovala i v novověku a to nejen v katolické církvi ale i u reformátorů (Luther i Kalvín) byla tvrdost.

16.9.14 Avignonské zajetí papežů neboli exil (1309–1378)

Tomuto období předcházelo nepřátelství mezi papežem Bonifácem VIII. a francouzským králem Filipem Sličným. V roce 1303 dal král papeže zajmout, v zápětí ho sice propustil, ale demonstroval tím svou sílu a slabost papeže. Pod tlakem francouzské koruny bylo přijímáno do kardinálského kolegia stále více Francouzů, proto také byli voleni papeži Francouzi; prvním byl Klement V. (1305–1314), který se nechal intronizovat v Lyonu a už zůstal ve Francii (zřídil si rezidenci v Avignonu). Papež se tedy ocitl bezprostředně v mocenské sféře Francie (i přes koupi papežského teritoria Klementem VI. r. 1348). Tehdejší papežové zůstávají uzavřeni vůči ostatnímu světu a tím nastala u nich ztráta univerzální církevní autority. Klement V. (ve vleku krále) zahájil proces proti předchozímu papeži Bonifácovi VIII. (odpůrci krále). Na žádost krále Filipa Sličného zrušil řád templářů, který se po konci křížových výprav usadil ve Francii (templáři byli zajati a jejich statky zabráný, mnozí členy řádu byly vydáni na smrt. Řád byl zrušen na koncili roku 1312 proti všeobecnému nesouhlasu). Papežství přísluhovalo Francii, papež Jan XXII. vystupoval proti politickému odpůrci Francie – německému císaři Ludvíku Bavorovi. Ten se odvolal ke koncilu a podporoval teology, kteří se hlásali k teorii konciliarismu, jež stavěla koncil nad papeže, což je v rozporu s katolickým učením. Finanční systém avignonské papežské kurie byl neslýchaný. Za vše se platilo – i za povýšení, milosti, privilegia. Odváděly se desátky, vybíraly se peníze na křížové výpravy, které se již nekonaly aj. Papež Řehoř XI. (1370–1378) pod pohrůžkami sv. Kateřiny Sionské a sv. Brigity Švédské byl r. 1377 donucen vrátit se do Říma. Tím skončil avignonský exil papežů, který způsobil papežství nesmírné škody – otrásl jeho důvěrou, přivodil těžkou krizi. Jeho následkem bylo západní schizma (1378–1417).

16.9.15 České země ve středověku

Od 10. stol. se přemyslovský stát konstituuje – vzniká jeho hierarchie včetně církevní. Tehdejší český stát je stále závislý na římské říši, i když se částečně emancipuje Sv. Václav (907/8–929 nebo 935) udržoval kladný vztah k říši, což bylo trnem v oku jeho bratru Boleslavovi a dalším předákům, proto byl zavražděn ve Staré Boleslavi. Boleslav později

uznal svou vinu i chybu své protiříšské politiky – převezl jeho ostatky do Prahy a navázal spolupráci s císařem. V roce 973 bylo založeno pražské biskupství. V téže roce 973 byl založen první klášter benediktýnek (sv. Jiří na Pražském hradě) abatyší Přemyslovnou Mladou. V roce 993 byl založen první mužský klášter – Břevnov – z iniciativy Boleslava II. Pobožného a sv. Vojtěcha. Jeho prvním opatem byl Anastáz, který byl později arcibiskupem v Ostřihomi.

Český stát spadal stále pod arcibiskupství mohučské – snahy o osamostatnění byly bržděny špatnými kroky české politické reprezentace (nakonec Prahu předstihuje v založení arcibiskupství polské Hnězdno).

V roce 981 zvolen pražským biskupem sv. Vojtěch Slavníkovec - byl první český biskup (2. biskup pražský). Studoval v Magdeburgu a za pobytu v cizích zemích získal vynikající vzdělání a poznal mnoho významných osobností té doby (například říšské císaře); v českých zemích bojoval s mnoha nešvary (mnohoženství, obchod s otroky, pohanské přežitky). Pro neustálé spory s domácími polopohanskými předáky odchází do Říma a žádá o zproštění svého úřadu. V Římě vstupuje k benediktýnům, znovu se vrací do Čech a pod příslibem zlepšení situace se ujímá úřadu biskupa, znovu však odchází tentokrát na sever, na misie do Pruska, kde 23. 4. 997 nachází mučednickou smrt. Byl pohřben v polském Hnězdně a při jeho hrobě vzniká arcibiskupství. Jeho ostatky byly přeneseny do Prahy za knížete Břetislava. Tento symbolický akt byl spojen pevným příklonem země ke křesťanství.

V 11. století vznikají katedrální kapituly – centra církevní správy (stejná se správou necírkevní). Jde o sbor kanovníkův čele s probošty. V roce 1063 bylo obnoveno moravské biskupství v Olomouci. V té době žil sv. Prokop – zakladatel Sázavského kláštera se slovanskou liturgií. Ve 12. století vznikají další kláštery. Olomoucký biskup Jindřich Zdík poznává na cestě po Evropě jiné řády cisterciáky a premonstráty a kartuziány. Jejich kláštery jsou centry vzdělanosti a kultury. Cisterciáci byli vynikajícími stavebníky a vynikali v kolonizaci nehostinných území – Sedlec u Kutné Hory (viz. obrázek Vyšší Brod, Zl. Koruna, Velehrad, Žďár. Ženský cisterciácký klášter byl v Porta Coeli u Tišnova. Premonstrátí – Praha – Strahov – největší teologická knihovna, dále Želiv, Svatý Kopeček u Olomouce).

Ve 13. století vznikají arcijáhensství (v centrech státní správy) — šest na Moravě, deset v Čechách – za biskupa Daniela (1216–1222). Lavinovité šíření klášterů (koncem středověku jich jsou stovky. Řada osad se stává městy, proto přichází řady působících v městském prostředí — minorité (Praha), dominikáni – řád bratří kazatelů (Praha, Olomouc, Jablonné Podještědí — Jediný původní český řád - křížovníků s červenou hvězdou zakládá svatá Anežka Česká, která se zasloužila o uvedení řádu klarisek do Prahy, kde se v jejich klášteře Na Františku stala jeho první abatyší.

16.9.16 A jak se 13. století projevilo v našem nejbližším okolí?

Do českého království přichází gotický sloh a s ním i nové duchovní proudění. Je spojeno s činností řádu františkánů a dominikánů. Františkánské hnutí rozvíjí v hlavním městě Praze královská dcera Anežka. Po několikerém neúspěchu sňatkové politiky svého otce — krále Přemysla Otakara I., který měl v úmyslu provdat ji za několik evropských panovníků, odchází tato princezna do tichého klášterního ústraní. Tam se modlí a pracuje. Pomáhá a radí svému královskému bratru a vede svůj národ na cestě k nadpozemským cílům. Na dominikánském díle pracuje na severu Čech mladá paní Zdislava. Narodila se někdy kolem roku 1220 snad v našem Křižanově manželům Sybile a Přibyslavovi, kteří jako první začali zkulturnovat tento, až do té doby zapomenutý kraj. Zdislava za podpory svého manžela, královského diplomata Havla z Lemberku, staví dva dominikánské kláštery a pověst o její ušlechtilosti a svatosti se šíří nejen po celém českém Severu. Obě hlavní části království – Čechy od Moravy odděluje neproniknutelný prales. V našich končinách přes něj vede od Prahy na

Moravu Libická cesta. Od Libice nad Doubravou, kde bylo poslední osídlení na české straně, vedla tato stezka pralesem plným mokřin až k zemské hranici v místech brodu přes řeku Sázavu, kde leží dnešní město Žďár. Odtud pak vedla jedna větev na jih kolem Velkého Meziříčí a druhá údolím Bobrůvky a podél řeky Svratky k Brnu. Prales nebyl nikde osídlen. Nic nerušilo jeho posvátný klid, jen zpěv ptáků, či bzukot divokých včel. Jen kolem těchto cest, zvaných zemské stezky je sem tam několik příbytků zemských strážců, kteří se živí tím, že pasou svůj dobytek na pralesních mýtinách a loví zvěř. Mýtit les a obdělávat půdu však nemají povoleno. Prales nesmí být nijak průchodný. Jen v případě napadení musí tyto zemské stráže nakácet přes úzkou cestu záseky a zapálit na okolních kopcích strážné ohně na znamení, že je nepřítel v dohledu. Již od těch dob se řada kopců kolem těchto stezek jmenuje Strážnice, Stráž nebo Strážný vrch. Tento pohraniční praes je dobrou ochranou české země. Jen díky jemu se do srdce Čech nedostaly hordy divokých Tatarů, kteří při své cestě z daleké střední Asie přes širou Rus a Polsko v padli na Moravu ze severu. Ničili a pálili téměř celý severovýchod naší vlasti, než je s pomocí Svaté Panny na svazích posvátné hory hostýnské zastavila zemská hotovost narychlo sehnaná statečným Jaroslavem ze Šternberka.

Úrodné roviny české i moravské jsou dávno plně obdělávány a v této době narůstá počet obyvatel. Začíná se nedostávat úrodné půdy, proto je obdělávána půda méně úrodná a dochází i na obrovské pozemky pralesa na zemských hranicích. Čeští králové při svých vojenských výpravách vyznamenávají velitele svého vojska také tím, že jim přidělují nová panství. A kde jinde, ne-li tam, kde jsou jejich pozemky a to je opět v pomezích hvozdech. Tím dostává praes své skutečné vlastníky a hospodáře. Vzniká nová česká a moravská šlechta. Verbíři těchto šlechticů najímají v obydlených krajích jak na české, tak i na moravské straně hranice mladé sedláky, aby je přivedli do míst, kde mají vzniknout nové osady, nová pole, pastviny a louky. Když nejsou zájemci v našich zemích, zvou sem i Němce. Přeměna pralesa na kulturní krajinu je gigantické dílo. Tak je využíváno všech dostupných prostředků a sil. Již téměř dvoustleté zkušenosti s touto činností mají šedí mnichově cisterciácké řehole. Tito mniši vyhledávají ta nejodlehlejší a lidskou rukou nedotknutá místa, aby podle řádového hesla svatého Benedikta, z jehož řehole vznikli – to heslo bylo „modli se a pracuj“ – přeměňovali praes v kulturní kraj. Nyní se hodlají usadit právě zde, na české hranici. Budou zde budovat se štedrou pomocí svého šlechtického mecenáše Bočka z Obřan klášter nazvaný Studna Panny Marie ve Žďáru.

Na východě ve Svaté zemi probíhá 6. křížová výprava francouzského krále Ludvíka IX. Svatého. Prvotní nadšení bojovníků za osvobození Kristova hrobu z rukou nevěřících se vytratilo. Rytířské řády – johanité, templáři a němečtí rytíři sice pevně drží řádové hrady v Palestině, ale představitelům těchto řádů pomalu dochází, že jejich místo je v křesťanské Evropě. Proto zakládají své řádové komendy po celém kontinentu a věnují se praktické duchovní správě a charitativní činnosti. Johanité se objeví i v našem Křižanově, kde vykonávali duchovní správu až do poloviny 15. století.

16.10 Západní schizma 1378–1417

Po smrti papeže Řehoře XI. byl i přes většinu francouzských kardinálů zvolen pod nátlakem ozbrojených davů papežem Ital Urban VI. Jeho volbu prohlásili francouzští kardinálové za neplatnou a ve Fondi si zvolili nového papeže Klementa VII. Urbana se nakonec zřekli i italští kardinálové a přiklonili se ke Klementovi. Tak vzniklo dvoj-papežství – papež v Římě a v Avignonu – i přes snahu, aby se jeden z nich vzdal (oba byli vnitřně přesvědčeni, že jsou zvoleni právoplatně a nemohou tudíž odstoupit) a uvolnil cestu k jednotě církve. Tento stav trval 40 let. Následníky Urbana VI. byli: Bonifác IX., Inocenc VII. a Řehoř XII., následníkem Klementa VII. v Avignonu se stal Benedikt XII.

Následky schizmatu byly katastrofické: téměř celé křesťanstvo žilo v klatbě, neboť ten, kdo se přiklonil na stranu jednu, byl zavržen stranou druhou. Rozkoly byly ve všech diecézích a farnostech, protože uvolněné posty byly obsazované oběma stranami, takže vznikala neuvěřitelný zmatek, kdo je v úřadu oprávněně a kdo ne. Roku 1394 navrhla pařížská univerzita 3 řešení: I. dobrovolné odstoupení obou 2. podřízení papežů rozhodčímu výroku 3. rozhodnutí všeobecného koncilu.

V roce 1409 sněm v Pise zvolil nového papeže Alexandra V. (+1410). Jeho nástupcem se stal Jan XXIII., ale oba stávající papežové se úřadu nevzdali, takže důsledkem byla existence tří papežů – situaci měl vyřešit koncil v Kostnici.

16.10.1 Kostnický koncil 1414–1418

Svolal jej císař Zikmund Lucemburský, který se stal také jeho duší. Zikmund byl původně stoupencem Jana XXIII. a ten proto doufal, že bude uznán papežem. Koncil ovšem trval na tom, že jediným řešením je odstoupení všech tří papežů. Nakonec bylo přijato usnesení, že při volbě papeže bude mít Německo, Francie, Anglie a Itálie (dodatečně i Španělsko) po jednom hlasu, další bude mít kardinálské kolegium. V druhém roce jednání koncilu utekl papež Jan XXIII., Zikmund ho dal zatknout a r. 1417 soudně sesadit. Papež Řehoř XII. sám odstoupil. V roce 1417 byl z 56 kandidátů zvolen nový papež Martin V., což vyvolalo obrovskou radost z překonání čtyřicetiletého schizmatu. Na koncilu se neprosadil tzv. konciliarismus tj. nesouhlas, aby byl koncil nadřazen papeži.

Jako zcela okrajovou záležitost projednával koncil herezi Jana Viklefa, která popírala církev jako svátostné společenství spásy v Kristu. Dle těchto názorů papež, biskup nebo duchovní, který žije ve smrtelném hříchu, nemá žádnou duchovní moc. Hlasatel jeho myšlenek Mistr Jan Hus byl pro setrvávání v bludu odsouzen jako kacíř a vydán k potrestání na smrt upálením. Nikdo si tehdy neuvědomil, že tato zcela okrajová záležitost zahýbe evropskými dějinami.

14. století je v našich zemích a Evropě spojeno s vládou německého císaře a českého krále Karla IV., který je považován za největšího panovníka Evropy pozdního středověku. Měl velmi široký rozhled, obklopoval se významnými vzdělanci. Za jeho vlády byla u nás výborná spolupráce mezi státem a církví. Roku 1344 založeno pražské arcibiskupství (do té doby podléhala biskupství v českých zemích arcidiecézi v Mohuči). Prvním pražským arcibiskupem se stal Arnošt z Pardubic muž vysokých intelektuálních i morálních kvalit. Jeho nástupcem se stal první český kardinál (1378) Jan Očko z Vlašimi a po něm Jan z Jenštejna — oba velmi vzdělaní mužové a mecenáši umění. 15. století bylo velmi bouřlivé. Český a římský král Václav IV. byl neschopným panovníkem a proto byl sesazen z římského trůnu. V celé Evropě nastaly velké problémy (mor, hospodářské problémy), v církvi kupčení s úřady a odpustky. Obrodné snahy v církvi zahájili kartuziáni, augustiniáni, rytířské řády, lidoví kazatelé – Konrád z Waldhausemu (Waldhauser), Jan Milič z Kroměříže s hnutím Nový Jeruzalém a nakonec i Mistr Jan Hus.

Jan Hus jako církevní reformátor byl zastánce heretického učení Angličana Jana Viklefa. I přes odsouzení těchto bludných názorů koncilem v Kostnici Hus nikdy nevystoupil z církve, nikdy neusiloval o založení církve nové — zůstal katolickým knězem až do své smrti na hranici 6. 7. 1415 i po svém odsouzení kostnickým koncilem.

Husitství zahrnovalo velké množství lidí všech sociálních vrstev v Českém království. Proto se stalo téměř celonárodním náboženským hnutím, které se projevovalo nenávisí k císaři Zikmundovi a katolické církvi. Ačkoliv je považováno za hnutí sociální, sociální poměry nijak nezlepšilo, ale vyvoláním rozvratu a následujícími válkami přivedlo zemi a její obyvatele do běd a utrpení daleko horších než bylo doposud. Nenávist ke katolické církvi se projevovala v nesmyslném ničení kulturních a duchovních hodnot. Byly zapalovány kostely

(i křižanovský mu padl za obět) a kláštery (zasaženo asi 170, mnohé zcela zanikly). Byla narušena církevní správa. Řeholníci pokud se nepřidali k husitům, byli likvidováni nebo vyhnáni do sousedních zemí. Po odstoupení arcibiskupa Konráda z Vechty, který se přidal k husitům, nebyl až do 16. století obsazen pražský arcibiskupský stolec. Na Moravě v Olomouci si však biskupství udrželo svoje postavení.

Po porážce husitů u Lipan (1434) se na základě kompaktát s basilejským koncilem (1436) ustavila, kališnická schizmatická církev česká – hlavní administrativně duchovní centrum — dolní konzistoř byla při Týnském chrámu na Starém Městě Pražském.

16.10.2 Basilejská kompaktáta

Basilejská kompaktáta jsou výsledky ujednání mezi basilejským koncilem a zástupci českých Husitů roku 1436. Jejich nejdůležitějším bodem bylo přiznání nároku na přijímání z kalicha pro příslušníky českých husitů. Vyhlášena byla v Jihlavě. Koncil schválil následující znění čtyř článků:

- Svobodné kázání Slova Božího
- Přijímání podobojí pro všechny
- Odnětí světského majetku církvi
- Trestání smrtelných hříchů bez rozdílu postavení

To otevřelo císaři Zikmundovi cestu na český trůn, většina husitů uznala jeho nárok i platnost jeho korunovace za českého krále z roku 1420. Kompaktáta zůstala mezi základními právními dokumenty českého státu až do doby Jiřího z Poděbrad, kdy papež Pius II. v roce 1462 odmítl žádost Jiřího z Poděbrad potvrdit kompaktáta s odůvodněním, že byla ujednána jen pro nejstarší generaci husitů a že je pro další generace římská kurie nikdy neuznala. Jiří z Poděbrad však papežovo rozhodnutí nepřijal a zůstal tzv. králem dvojího lidu (pod jednou i pod obojí). Po přijetí kompaktát panoval v Čechách určitý náboženský smír (Jednota bratrská do něj zahrnuta nebyla, a tak byla především ze strany umírněných husitů a krále utlačována).

V 16. století pronikly do Čech myšlenky Martina Luthera a později i Jana Kalvína, což posílilo pocit sounáležitosti kališníků s Římem. Kališníci se spíše považovali za autonomní součást obecné katolické církve. Platnost zemského zákona měla Kompaktáta až do roku 1568, kdy je zrušil Maxmilián II. na nátlak české protestantské šlechty. Kališnická církev se věroučně lišila od katolické jen v používání češtiny při bohoslužbách, přijímání podobojí, dbala na český církevní zpěv a úctu k Janu Husovi. Zvoleného arcibiskupa Jana Rokycanu papež nepotvrdil, takže kališníci neměli svou hierarchii. Protože nechtěli porušit zásadu apoštolské posloupnosti, měli potíže se svěcením kněží. Mírové spoluzítí strany podjednou (tedy katolické) a podobojí (od r. 1485) fungovalo a bylo v Evropě naprosto ojedinelé. Po nové vlně reformace z Německa a Švýcarska v 16. století nastalo rozštěpení kališníků na slábnoucí staroutrakvisty (sbližovali se s katolickou církví a silící novoutrakvisty (přijímali lutherské názory).

Jednota bratrská vzniká r. 1457 po rozčarování z osudu husitství v Kunvaldu v Orlických horách zejména učením Petra Chelčického. Bratři nejprve odmítali vyšší vzdělání, ale v 16. stol. našli kladný vztah k humanistické vzdělanosti (Jan Blahoslav, J. A. Komenský). Jednota byla r. 1609 legalizována Rudolfovým majestátem (předtím ji pronásledoval např. i král Jiří z Poděbrad). Její příslušníci se usadili i v Křižanově, měli na Sychrově svůj sbor a z hradního kostela Panny Marie zničeného v husitských válkách si zřídili svoji modlitebnu.

Po roce 1620 nastal odchod řady členů do emigrace. Prosadila se zásada: Čí kraj, toho náboženství a katoličtí habsburkové, ač jim tato zásada byla vnucena, podle ní jednali.

16.11 Renesanční papežství

V 15. stol. stály před církví 2 zásadní úkoly: 1. vnitřní reforma církve, 2. podpora řecké církve v boji s muslimy. Oba problémy měl řešit 17. všeobecný koncil, který byl přeložen z Basileje (1431–1437) do Ferrary a poté do Florencie (1439–1442). Zde byli přítomni nejvyšší představitelé Byzance – císař Jan Paleolog, cařihradský patriarcha Jan a papež Evžen IV. a řada vynikajících teologů Západu i Východu. Tam byl sepsán dekret o unii a dohodnuta pomoc Řekům proti Turkům při obraně Cařihradu. Konstantinopol na oplátku uznala primát římského papeže a ustoupila ve sporu o „fllioque“. Západní evropské státy však už neměly sílu na zorganizování účinné pomoci Cařihradu. Roku 1453 došlo k obléhání Cařihradu Turky. Když byl Cařihrad dobyt, nastal obrovský masakr, spousta lidí zemřela a nebo byla odvečena do tureckého otroctví. Východořimská říše zanikla, centrum východního křesťanství se přesunulo r. 1459 do Moskvy – „třetího Říma“. Roku 1472 byla unie odvolána.

Renesanční papežové, kteří se dostávali na trůn po ušlechtilém Evženovi IV. (1431–1447) se snažili přimět Evropu ke společné ochraně proti Turkům, ale marně (papežský stát měl jen teritoriální význam a nebyl již nadnárodní univerzální mocností). Např. Inocenc VIII. a Alexander VI. zacházeli s papežským státem jako soukromým panstvím, chtěli ho poskytnout svým příbuzným. Tento nepotismus (z lat. nepos – synovec), tedy získávání výhodných postů a úřadů pro členy rodiny, měl neblahé důsledky na papežství i za reformace. Zaměření se na zájmy drobného papežského státu bránilo papežům, aby se věnovali reformě církve. Jejich snaha zdobit Řím uměleckými výtvoři a učinit jej centrem humanismu a umění nebyla ani tak projevem všeobecné kulturní tvořivé síly církve, jako spíše slávychtivosti papežů, kteří selhávali hlavně v církevních úkolech.

Poznámka: Otázkou je, do jaké míry vyváží vynikající umělecká díla, o jejichž vznik se papežové zasloužili, krizi, jež nakonec vedla k rozštěpení církve při reformaci.

Mikuláš V. (1447–1455) – zakladatel vatikánské knihovny – vstup renesance do Říma – bezúhonný, ušlechtilý, učený humanista. Snažil se o křížovou výpravu poté, co Turci dobyli Cařihrad (1453), ale bez úspěchu

Kalixt III. (1455–1458) Španěl z rodu Borgiů, také se snažil o křížácké tažení, přijal do kardinálského kolegia své 2 synovce (i pozdějšího zkaženého papeže Alexandra VI.).

Pius II. – jeden z nejslavnějších humanistů své doby Eneáš Silvius Piccolomini (1458–1464) v bule „Zavrhněte Eneáše, držte se Pia“ zavrhl svůj starý poměrně rozmařilý život renesančního kavalíra – pro potíže s Turky se mu nepodařilo dokončit reformu proti nepotismu stejně jako jeho nástupce.

Pavel II. podporoval uherské a albánské šlechtice proti Turkům (1464–1471).

Sixtus IV. – počátek úpadku – zavedl nepotismus jako systém (1471–1484) – privilegia pro františkány, jichž byl členem – také přijal do kardinálského kolegia 2 synovce (jeden z nich byl pozdější papež Julius II.), dalšímu dal léno v Imole a tak ho zapletl do sporů s rodem Medici ve Florencii (1478) – války s Neapolí a Benátkami – budovatel Sixtinské kaple.

Inocenc VIII. – zvolen uplaceným zesvětštělým kolegiem kardinálů (1484–1492) – korupce ve správě kurie, zanedbávání církevní reformy – péče o 2 nemanželské děti z doby, kdy ještě nebyl knězem – do kardinálského kolegia přijal třináctiletého příbuzného Giovanniho de Medici, který se později stal papežem Lvem X. (1513–1521), který r. 1517 odbyl Lutherovy teze jako „mnišskou hádku“.

Alexander VI. – největší úpadek papežství (1492–1503) – zneužíval papežského úřadu, vše podřizoval svým politickým cílům a bezuzdnému nepotismu, vedl velmi nemravný život, jeho nemanželské děti jsou Borgiové – proslulá římská rodina. Proti Alexandrovi vystoupil

dominikán, světec Girolamo Savonarola (1452–1498). Podařilo se mu výzvou k pokání obrátit Florentány, papež ho nechal zavřít a vykonstruovaným procesem z něho učinil kacíře, který zemřel na hranici.

Pius III. (1503) – jeho pontifikát trval 15 dní

Julius II. – synovec Sixta IV. (1503–1513) – opět vládla simonie (=svatokupectví) a násilí (Luther jej nazval krvelačný Julius). Architekt Bramante pro něho navrhl novostavbu chrámu sv. Petra, Michelangelo pokryl malbami strop Sixtinské kaple, Raffael ozdobil, freskami nádherné komnaty ve Vatikánu – vrchol renesance, ale také začátek reformace.

Pavel III. (1534–1549) – počátek šíření reformace

Pavel IV. (1555–1559) – fanatický papež – budoval inkvizici – 1559 zveřejňuje index zakázaných knih; nenáviděl Španěly a nechal se zatáhnout do války proti nim.

16.11.1 Obecná charakteristika renesančního papežství:

- podpora velkolepých staveb chrámů a jejich výzdoby (Michelangelo, Leonardo da Vinci, aj.
- velký zájem o majetek a světský život
- nemravný život
- boje církve o rozšíření papežského státu
- podcenění potřeby reformy církve a nedostatečná reakce na reformaci

16.12 Krize církve a nástup reformace

Podstatou reformace v 16. století byla kritika církve, která byla v mnohém oprávněná. V církvi nebyla dostatečná vůle k vnitřní reformě (ačkoliv vznikla řada reformních návrhů Savonarola, Erasmus Rotterdamský, ...).

Martin Luther (hlavní postava reformace) byl augustiniánský mnich, který studoval teologii na univerzitě v Erfurtu, kde vládla ockhamisticko-nominalistická filosofie a teologie, z níž vyrůstalo velké napětí mezi světem stvořeným a duchovním, mezi člověkem a Bohem a která kladla silný důraz na Boží velikost a lidskou malost. Odtud Luther dospěl k poznání, že hřích, milost, dobro a zlo nezávisí na člověku, ale Bohu, že člověk je ospravedlněn jen na základě vůle Boží, ať je hříšník či spravedlivý. Za svých studií Luther poznal pouze tuto jednostrannou filosofii, jež navíc nebyla hlavním filosofickým systémem obecně přijímaným církví. Často podsouval církvi, co nebylo jejím oficiálním učením, ale jen spekulací některých filosofických škol. Sám vyrůstal v atmosféře spíše lidové zbožnosti (nikoli v intelektuálním prostředí), která obsahovala řadu předsudků (např. víru v čarodějnice, působení démonů). V roce 1518 s ním byl zahájen proces pro kacířství, který se týkal bludných vět v jeho tezích, odmítl se dostavit do Říma, prchl z říšského sněmu, kde se měl hájit. V roce 1519 se uskutečnila tzv. lipská disputace s teologem Janem Eckem. Luther díky své prchlivosti neuspěl; (nešlo zde jen o odpustky, ale o papežskou moc, postavení koncilů a celý svátostný řád církve jako společenství spásy). Zde mu bylo pohroženo klatbou, pokud neodvolá 41 bludných článků (z 95 tezí). Luther se stává stále prchlivější a nesmiřitelnější, napadá církev, odmítá snahy některých ze svých stoupenců o dialog, podněcuje vyjednače ke sváru. V roce 1520 byla vydána bula *Exsurge Domine* — podle ní měl Luther do 60 dnů odvolat 41 článků z jeho tezí, jinak že bude exkomunikován. Luther neodvolal (spálil bulu hroící klatbou a zároveň s ní i církevní zákoníky). Hlavní zásady Lutherova učení lze shrnout do tří hesel: SOLA GRATIA – pouze milost (je potřebná ke spáse) SOLA SCRIPTURA – pouze Písmo (je pramenem víry) – SOLA FIDES – pouze víra (ospravedlňuje).

16.12.1 Postup reformace v Německu

V roce 1520 se konala korunovace Karla V. (španělského Habsburka) německým císařem. Karel se usilovně snažil o vyřešení náboženské situace v Německu, svolal řadu jednání, byl ochoten k mnoha kompromisům – Luther ale vyjednávat nechtěl. V roce 1521 se sešel říšský sněm ve Wormsu, ale Luther zde odmítl své teze odvolat. Luthera „přepadli“ (fingované přepadení) vojáci jeho stoupence, saského kurfiřta Fridricha a dopravili ho na hrad ve Wartburgu, aby zde byl v bezpečí — zde Luther pracoval na překladu Nového Zákona do němčiny, psal pamflety proti církvi a torpédoval všechna jednání o smír mezi císařem a stoupenci nového učení. 8. 5. 1521 byl vydán Wormský edikt — říšská klatba na Luthera a jeho stoupence. Luther se oženil s řeholnicí a po jejich vzoru opustila kláštery řada řeholníků. V Německu narůstají nepokoje a násilnosti (např. ve Wittenbergu proti věrným kněžím), přepady církevních institucí a zámory jejich majetku. V tzv. Německé selské válce se Luther postavil na stranu vrchností, o než se opíral. Bylo to ztroskotání reformace „zdola“ (sedláci se namnoze vrátili zpět do katolické církve, nebo se přidali k novokřtěncům). Prosazuje se reformace „shora“, která je zaměřena na feudální pány, kteří poté (po přijetí zásady čí panství, toho náboženství) mají moc donutit své poddané k přestupu k protestantismu. V roce 1555 byl uzavřen náboženský mír v Augspurgu po mnoha bojích zahájených protestantskými kurfiřty spojenými v tzv. Šmalkaldské jednotě. Byla přijata zásada cuius regio eius religio – čí panství, toho náboženství (nábožensky velmi netolerantní zvláště k původnímu katolickému obyvatelstvu, které muselo přestoupit k protestantismu), pokud se jejich pán přidal k reformaci. Později se tato protestanty vydobytá zásada obrátila proti nekatolíkům (mimo jiné i v Českých zemích).

16.12.2 Další postavy reformace

Filip Melancton (1497–1560) byl ideovým tvůrcem protestantismu zpočátku velmi umírněným (chtěl, aby reformační proud zůstal v rámci katol. církve) Je autorem tzv. Augsburské konfese — vyznání víry dodnes platné v lutheránském prostředí.

Jan Kalvín (1509–1564) – vychází z humanismu, studoval práva, v teologii byl samoukem, jako reformátor prchá z rodné Francie do Basileje. Zastával učení o dvojí predestinaci — k vyvolení či zatracení (Bůh některé lidi svobodně předem zavrhl – známkou vyvolení je příslušnost k reformované církvi) . Měl diktátorské sklony - v Ženevě, vytvořil „Boží stát“ s autoritativním a nesnášenlivým režimem. Přestoupení řádu bylo trestáno světskou mocí, kontrolou „pravé víry“ chodili po domech, padaly rozsudky vyhnanství i smrti. Byl velkým odpůrcem a bojovníkem proti katolicismu — vyzýval veřejně k otevřenému a násilnému boji.

Ulrich Zwingli (1484–1531). S Lutherem ho spojuje boj proti staré církvi, zásady sola scriptura, sola fides a sola gratia, jinak teologicky nebyl Lutherem příliš ovlivněn, rozvinul vlastní formu náboženského myšlení (Luther ho nasnášel). Zwingli byl silně ovlivněn humanismem. Reformoval bohoslužby jím zavedená bohoslužba je pouze připomínkou (vzhledem ke katol. nauce ještě slabší pojetí než u Luthera). V roce 1531 padl v náboženské válce.

Novokřtěnci byli původně stoupenci Zwingliho, který se od nich distancoval pro jejich sektářské a fanatické rysy. Prohlašovali neplatnost křtu v dětství a nutnost nového křtu dospělých. Byli vyhnaní ze Švýcarska, odchází do Německa a Tyrolska hlavním centrem se stává Münster, tzv. Nový Sion, který obsadili a nastolili zde diktaturu – popravy těch, kteří se nenechali znovu pokřtít. Po více než roce je město Münster zpět dobyt a hlavní aktéři umučeni na náměstí. Novokřtěnci působili také na jižní Moravě (habáni).

Vznik anglikánské církve r. 1534 za krále Jindřicha VIII, který se v teologických otázkách zpočátku držel katolické nauky s minimálními věroučnými odchylkami. Jeho spor s Římem vznikl spíše kvůli otázkám disciplinárním a dynastickým. Jindřich chtěl, aby mu papež povolil rozvod s manželkou Kateřinou Aragonskou (předtím získal od papeže dispens, aby si ji mohl vzít, neboť byli v určitém příbuzenském svazku), papež rozvod nepovolil; Jindřich si přesto bere dvorní dámu Annu Boleynovou (přes odpor kancléře, mučedníka sv. Tomáše Moora). Na to se král prohlašuje hlavou anglikánské církve (což platí dodnes). Došlo k pronásledování věrných katolíků (cca 200 poprav např. sv. John Fisher).

Situace ve Francii – v roce 1572 došlo k tzv. Bartolomějské noci – vyvražděno mnoho protestantů, tzv. hugenotů. Byl to krok více politický než náboženský. V roce 1598 byl vydán Edikt nantský, který zaručoval hugenotům náboženskou svobodu. Francie však zůstala katolická, ale vliv hugenotů byl značný. V roce 1686 Ludvík XIV. Edikt nantský zrušil a požadoval přestoupení hugenotů ke katolicismu. Z Francie odešlo více než 200 000 hugenotů.

16.13 Tridentský koncil 1545–1563 – katolická reforma (protireformace)

ECCLESIA SEMPER REFORMANDA — Církev je třeba stále obnovovat. Marná snaha o církevní reformu už od kostnického koncilu byla způsobena nedostatkem vnitřní náboženské síly. Církev a reformátoři měli snahu řešit vzniklé problémy, proto byl svolán Tridentský koncil. Císař Karel V. chtěl reformu a opětovné sjednocení s protestanty, ale papež (Pavel III.) chtěl vyjasnit dogmatické otázky – nakonec koncil projednával oboje. Na 3. sezení jsou pozváni i reformátoři – ti žádají tzv. ekumenické podmínky – aby nepředsedal papež, vyhlášení nadřazenosti koncilu nad papežem, zrušení všech dosud přijatých závěrů, stanovení principu sola skriptura (pouze Písmo). Tyto podmínky však samozřejmě nemohly být splněny.

Závěr tridentského koncilu však byla důstojná odpověď učitelského úřadu církve na reformaci. Koncil definoval nově a důkladně katolickou nauku:

- naukou o dvou pramenech víry – Písmo a tradice (proti Lutherovu pouze Písmo)
- naukou o milosti posvěcující, dědičném hříchu a ospravedlnění – člověk může konat záslužné dobré činy (proti Lutherovu — pouze milost)
- eucharistie – transsubstanciace a reálná přítomnost Ježíše Krista v proměněných mešních obětních darech
- reforma Svátosti smíření (ušní zpověď), svátostného charakteru manželství (farář + 2 svědci)
- další témata: svěcení kněží, očistec, úcta ke svatým.

Papež Pius V. (1566–1572) reformoval kardinálské kolegium a jmenoval do něj zbožné a učené muže, přebudoval kongregaci pro výklad a zhodnocování Tridentských koncilů, zřídil nové kongregace: „pro šíření misí, pro ochranu víry, pro rady biskupům“ a dohled nad nimi. Jeho nástupci – Řehoř XIII., Sixtus V. a další pokračovali úspěšně v jeho díle. Nastal rozkvet starých a vznik nových řádů, řeholního života, kongregací, ale i poustevnictví. Bylo to tzv. období svatých – četní velcí světcí. V té době žila řada světců: sv. Filip Neri, sv. Terezie z Avily (obnova karmelitánek), sv. Jan od Kříže, sv. A. Mericiová (založila řád Voršilek), sv. Jan z Boha (založil řád Milosrdných bratří), sv. Karel Boromejský (kongregace světských kněží). Sv. Ignác z Loyoly zakládá r. 1540 jezuitský řád – Tovaryšstvo Ježíšovo. Jezuitští světcí — Petr Canisius (první německý jezuita „druhý apoštol Německa“, František Xaverský (misie v Indii a Japonsku), Alois Gonzaga a řada dalších. Jezuité mimo obvyklých slibů skládali slib naprosté poslušnosti papeži, zabývali se misemi, výchovou šlechtické mládeže,

výukou na školách, působili jako zpovědníci a rádcí panovnických rodů. Řád byl dočasně zrušen roku 1773. Piaristé — působili hlavně ve školství, Kapucíni (vznikli z františkánů, Pauláni, Servité, Sulpiciáni, Trapisté. Po tridentském koncilu nastává období barokní křesťanské kultury a umění. Baroko vtisklo nezaměnitelný ráz našim městům i venkovu. Barokní hudba – Bach, Händel vznik čistě náboženských děl – mše, oratoria, kantáty.

16.13.1 Náboženské války raného novověku

- 1524–1525 Německá selská válka (Münster, novokřtění)
- 1547 Šmalkaldská válka (po smrti Luthera, císař porazil protestanty, kteří uzavřeli tzv. Šmalkaldskou jednotu). V roce 1555 byl uzavřen náboženský mír augsburský, který zrovnoprávnil katolíky a luterány v Německu a umožnil vrchnostem právo určovat náboženství poddaných (či panství toho náboženství). Tak např. Falc měnila náboženství v 16. stol. šestkrát.
- 1618–1648 Třicetiletá válka — nejrozsáhlejší náboženská válka (uvnitř evropského křesťanstva)
- 1562–1598 Hugenotské války ve Francii, vláda Kateřiny Medicejské),
- 1566–1609 Nizozemská válka za svobodu, ke které vedl odpor ke Španělsku, znamenala odvrát od katolicismu; 1571 synoda v Emdenu – kalvínské náboženství na severu, jih Nizozemí zůstal katolický.

16.13.2 Inkvizice, kacíři, čarodějnické procesy

Španělská inkvizice zřízena zákonem r. 1481 – na obranu proti mohamedánským Maurům a Židům, kteří se pod nátlakem stávali katolíky jen na oko. Papežská inkvizice začala v Římě fungovat r. 1542 jako úřad pro čistotu víry a mravů (Pavel III.). V Německu byli inkvizicí pronásledováni hlavně novokřtění. Ty ostatně pronásledovali i protestanté. Hon na čarodějnice byl horší než na kacíře, bojovali proti nim i samotní reformátoři. Tato posedlost dosáhla vrcholu v letech 1590–1630, ústup nastal až v 18. století.

16.13.3 Světové misie

V 15. a 16. stol. došlo k velkému rozmachu zeměpisných objevů (objevení Ameriky, cesta do Indie kolem Afriky – zejména Portugalci a Španělé). V Indii, Číně, Japonsku, Brazílii, Mexiku, Peru vznikají kolonie evropských velmocí. Pokřesťanštění nově objevených zemí a kolonií bylo prováděno často velmi brutálně, spojení misionářů s dobyvateli nebylo příliš šťastné, ale misionáři tím, že domorodce křtili, dávali najevo, že jsou to plnohodnotné lidské bytosti a bojovali za jejich práva (K. Kolumbus, Bartoloměj las Casas aj.). Je zajímavé, že vůči pokřesťení byl malý odpor v zemích, kde vládla primitivní domorodá náboženství, avšak velké problémy nastaly v zemích s tradiční a velmi rozvinutou kulturou – Čína, Japonsko, Indie. Hlavní misionáři těchto zemí byli:

- sv. František Xaverský, jezuita — působil v Maccau, na Cejlonu, Japonsku, zemřel na cestě do Číny
- Robert de Nabili, jezuita – působil v Indii, snažil se využívat přizpůsobení se způsobu života a myšlení Indů – naučil se sanskrt, při kázání navazoval na indické posvátné knihy, Kristovo evangelium uvedl do náboženského myšlení Indie jako 5. vědu, tím, že byl velmi tolerantní k místním zvykům, pokud nebyly přímo pohanské, měl velký úspěch. Tato tzv. akomodace měla nejprve svolení papeže Rehoře XV. (1623), poté byla zakázána Benediktem XIV.
- Matteo Ricci, jezuita – kázal křesťanství i na čínském císařském dvoře. V roce 1650 byl otevřen první veřejný katolický chrám v Pekingu, v roce 1657 byla vyhlášena náboženská svoboda pro křesťanství v celé říši, v roce 1692 — čínský císař vydává

toleranční edikt jako odměnu za zásluhy jezuitů o Čínu a císařský rod. Zákazem akomodace se však čínská misie zhroutila.

16.13.4 Církevní dějiny českých zemí v 16. až 18. století

Česká konfese. Rudolfův majestát, pobělohorská rekatolizace a její formy

V roce 1526 po smrti Ludvíka Jagelonského v bitvě u Moháče nastoupili na český královský trůn Habsburkové. Za jejich panování začaly nábožensko-politické zápasy, které byly dány hlavně uplatňováním říšského zákona: „čí panství, toho náboženství“, viz výše. Habsburkové svěřují zemské úřady katolíkům. Nekatolické stavy se proti tomuto tlaku sjednotily v tzv. České konfesi dojednané v roce 1575, které představovala společné vyznání víry novoutrakvistů (vznikly z obou reformačních proudů) a Jednoty bratrské a snažili se vymoci si větší náboženskou svobodu na Habsburcích. To se jim podařilo až v roce 1609 tzv. Rudolfovým majestátem, kdy císař Rudolf II. potvrdil českým nekatolíkům náboženskou svobodu i pro poddané, což bylo vlastně prolomení s protestanty prosazené zásady čí kraj, toho náboženství“, takže náboženská svoboda zde byla větší, než v říši po Augsburském míru z roku 1555. Správa země byla v rukou nejvyšších úředníků, které jmenoval císař a vybíral je výhradně z řad katolické šlechty. To se pochopitelně nelíbilo nekatolickým stavům. Vznikaly mnohé rozepře, které vyústily v české stavovské povstání proti Habsburkům, které skončilo porážkou na Bílé hoře 8. 11. 1620.

Některé významné katolické osobnosti té doby

Vilém Slavata z Chlumu a Košumberka - konvertoval od Českých bratří ke katolicismu a stal se proto obětí II. pražské defenestrace

Karel z Lichtenštejna – předsedal soudnímu tribunálu, který soudil české pány za stavovské povstání – rozsudek smrti nad 27 českými pány vykonán na Staroměstském náměstí

František kardinál z Ditrichštejna — olomoucký biskup a faktický vládce Moravy; kde v 16. a počátku 17. století vedle sebe žili v toleranci katolíci, nekatolíci, Židé a různá náboženství. Rozsudek smrti za stavovské povstání nebyl na Moravě na nikom vykonán, i když byl vyneseno.

Karel starší ze Žerotína – významný moravský šlechtic, člen Jednoty bratrské, politicky velmi umírněný, nesouhlasil s násilným odporem proti panovníkovi

Stavovské povstání v Čechách a třicetiletá válka a rekatolizace Čech a Moravy

České stavovské povstání proti císaři z roku 1618 se rozrostlo v třicetiletou válku, která zpustošila celou střední Evropu, měla ve svém průběhu čím dál méně ráz války náboženské, ačkoli na náboženské poměry měl její výsledek velký vliv. Po svém vítězství mohli Habsburkové ve svých zemích provést tvrdě protireformaci mocenskými prostředky (existovali stoupenci tvrdě i mírné rekatolizace – např. pražský arcibiskup kardinál Arnošt Harrach). Rekatolizace Čech a Moravy byla obtížná, neboť obyvatelstvo nebylo ochotno tak lehce měnit náboženské vyznání; misijní práce spočívala na řeholích, zvláště na řádu jezuitů. Rekatolizovat české země se podařilo asi za 100 let. Katolické protireformaci sloužily jak

náboženské aktivity (lidové misie), tak jezuiti řízené školy, poutě (roku 1729 byl kanonizován sv. Jan Nepomucký), ale i tlak na nekatolíky ze strany státu a vrchností.

V našem bezprostředním okolí se rekatolizace obešla bez hrubého násilí, i když tlak ze strany vrchností byl i zde. Z té doby máme zápisy o tom, že v Křižanově bylo několik rodin, které přechovávaly nekatolické knihy a katolické náboženské povinnosti vykonávaly jen naoko. Také nově postavená socha sv. Jana Nepomuckého na Horním městě byla stržena (zřejmě od tajných nekatolíků, nic se však nevyšetřilo). Ještě v roce 1727 byl vyšetřován jeden křižanovský řemeslník pro držení nekatolických knih a přechovávání pruských evangelických emisarů. Nic mu však neprokázali, protože tvrdil, že mu knihy dal jeden mlynářský tovaryš, který u něj přenocoval a že je nikdy nečetl.

16.14 Baroko (17. a 18. stol.)

Je třeba, abychom si uvědomili, že baroko není dobou temna, jak nás to učili ve školách za první republiky i za socialismu. V našich zemích došlo v té době k rozvoji vzdělanosti a kultury srovnatelným s dobou Karla IV. Baroko vtisklo ráz české krajině – nestavěly se jen obrovské chrámy a paláce ve městech, ale řada drobných venkovských kostelíků a kaplí, mnohé starší kostely byly v barokní době přestavěny (jako i náš křižanovský farní kostel), v našich krajích se ujala výstavba božích muk, křížů, stromořadí i parků. V té době u nás působily významné osobnosti barokní architektury – Dietzenhoferové, v sochařství Matyáš Bernard Braun a sochařská rodina Placáků, v malířství Karel Škréta, P. Brandl, Kupecký. Z našeho okolí jmenujme např. ve Žďáře architekta Santiniho, sochaře Thényho, z našeho bezprostředního okolí sochaře Alexandra Jelínka autora našeho mariánského sloupu, Tobiáše Pocka – autora velkého obrazu Panny Marie v našem kostele, Karla Františka Tepera – malíře ořečovské kaple sv. Antonína apod.

V té době začíná nový zájem o český jazyk – jezuité Bohuslav Balbín, P. Briedel a další. Na druhé straně nová cizí šlechta, která vystřídala české nekatolické šlechtice, začala výrazně utužovat nevolnictví svých poddaných, nutila je k vyšším robotám a v důsledku tureckých a jiných válek i k podstatně vyššímu daňovému zatížení. Samozřejmě, že tlak na většinu nekatolických poddaných, aby se stali katolíky k jejich spokojenosti, asi nepřispíval. Přesto během doby se většina našich předků stala upřímnými katolíky.

16.14.1 Osvícenství

K nám proniká z Anglie koncem 17. stol. Je charakterizováno vírou v pokrok a důvěrou v lidský rozum. Přináší pozitivní i negativní skutečnosti. Odmítalo staré struktury včetně náboženských, zasazovalo se o zrušení procesů proti čarodějnicím a kacířům, mučení v soudnictví, náboženské diskriminaci jinověrců ve veřejném životě. Jeho důsledkem byla Velká francouzská revoluce, která zrušila feudální systém, odstranila privilegia vyšších vrstev, omezila privilegia církve. Jejím důsledkem byl též osvícenský absolutismus, což byl typ vlády v Evropě, kdy chtěl osvícený panovník dohlížet na celý lidský život, tedy i duchovní a církevní. V důsledku osvícenství nastal volný rozvoj vědy a kultury; u nás to bylo spojeno s dobou národního obrození

V r. 1773 zrušil papež Klement XIV. na nátlak bourbonského dvora jezuitský řád, který představoval velké nebezpečí pro osvícenství. Poté papež vydává dekret, ve kterém povolil působení jezuitů v některých nekatolických zemích (Rusko, Prusko, aj.)

Josef II. (1780–1790), nastupuje na trůn po čtyřicetileté vládě své matky císařovny Marie Terezie. Prosadil řadu reforem (během své vlády vydal 6000 dekretů a nařízení) 13. 10. 1781 vydal toleranční patent, který uzákonil toleranci pro augspurské vyznání, helvetskou konfesi, židy a pravosláví (nikoli pro Jednotu bratrskou). Josef zapojil duchovní do státní správy – vedení matrik, vyhlásování různých veřejných nařízení v kostelech, atd. Rušil řády a kláštery

(hlavně kontemplativní, které podle jeho názoru nevyvíjely žádnou společností přínosnou činnost), ušetřeny byly jen řády špitální a vzdělávací (některé kláštery si při sobě zakládají školy, nemocnice nebo fary, aby nedošlo k jejich rušení). Zrušeny byly i všechny benediktýnské kláštery mimo břevnovského, protože měl velké dluhy, zrušil poustevnictví; byla zničena a zbořena řada kapli a kostelů, omezil poutě, zrušil náboženská společenství a spolky. Na druhé straně zrušil nevolnictví, avšak poněmčil školství a státní správu.

16.15 Katolická církev mezi Francouzskou revolucí a první světovou válkou

Velká francouzská revoluce, jako důsledek dobového osvícenství, zahájená dobytím Bastily v roce 1789 nebyla zpočátku výslovně zaměřena proti církvi. Na schůzi generálních stavů, kdy vzniklo Národní shromáždění, byli i zástupci církve. Když došlo k vypalování zámků, kostelů a klášterů se katolický klérus sám vzdal svých starých feudálních práv. V duchu revolučního hesla *liberté, égalité, fraternité* (volnost, rovnost, bratrství) byla ihned proklamována svoboda svědomí a náboženství. První problém nastal při jednání o církevním majetku. Navrhovalo se jeho vyvlastnění s tím, že výnosy z jeho prodeje měly zaplatit státní dluhy. S tím pochopitelně zástupci duchovenstva nesouhlasili a opustili na protest sněmovnu. Tím nastal zásadní obrat ve vztahu revoluce k Církvi. V únoru 1790 byly zrušeny veškeré necharitativní řády a kláštery. V dubnu téhož roku byl vydán zákon o vyvlastnění a sekularizaci veškerého církevního majetku. V červenci 1790 byla vydána nová ústava, která obsahovala civilní konstituci francouzského kléru, podle níž církve nespádá pod Řím, ale plně se začleňuje do francouzského státu. V listopadu měl katolický klérus přísahat na tuto konstituci. Když se však 2/3 kněžstva zdráhaly přísahat, nastalo krvavé pronásledování. 40000 kněží bylo uvězněno, deportováno nebo popraveno.

V letech 1792–1795 nastala krvavá hrůzovláda Dantona a Marata (popraven král Ludvík XVI. i královna Marie Antoinetta). V červenci 1793 přebírá diktaturu krvavý Robespierre. V listopadu 1793 došlo ve Francii k odstranění náboženství a zavedení kultu Rozumu. V té době (1793 až 1796 došlo také k povstání venkovského katolického obyvatelstva a rojalistů proti revolučním armádám ve Vendée. Toto povstání bylo potlačeno s použitím síly a obrovské brutality, takže je někdy označováno za první genocidu v moderní době. V roce 1794 byl Robespierre popraven gilotinou. V letech 1795–1799 vládlo pětičlenné direktorium. V té době došlo k pozvolné toleranci katolického kléru. Byla schválena zásadní odlika církve od státu (zákon v únoru 1795). Nepřátelství vůči církvi ustalo až po státním převratu v roce 1799, kdy svrhl nábožensky indiferentní Napoleon Bonaparte direktorium. Kvůli obnovení pořádku ve Francii uzavřel Napoleon s papežem Piem VII. r. 1801 konkordát, v němž je zakotveno obnovení katolického náboženství. Církve se vzdala zabraného majetku, duchovní byli za to placeni státem, byly nově vymezeny a obnoveny biskupství. (Napoleon tajně doplnil článek 77, kterým vymoženosti církve částečně zrušil).

V roce 1804 se Napoleon dal zvolit za císaře Francouzů, papež ho pomazal, ale korunu si vložil Napoleon na hlavu sám. V roce 1808 Napoleon obsadil církevní stát a Řím. Po nezdařeném ruském tažení v roce 1812 a prohrané bitvě národů u Lipska v roce 1813, provedl vídeňský kongres v letech 1814/15 nové uspořádání Evropy, přičemž byl obnoven i Církevní stát okleštěný Napoleonem.

Důsledkem Francouzské revoluce a Napoleonových válečných tažení byla sekularizace (odnáboženštění) evropských států. Revoluční vymoženosti byly zaváděny všude, kam pronikla francouzská vojska. Sekularizací bylo silně ovlivněno Německo. V roce 1803 bylo usnesením říšské deputace nařízeno vyvlastnění 22 arcibiskupství a biskupství, 80 opatství a více než 200 klášterů, což vyvolalo ztrátu materiální základny a opory katolické církve v Německé říši. Zaniklo 18 katolických univerzit a tam, kde byla katolická území připojena

k evangelickým státům, byli katolíci menšinou, a proto vzniklo napětí mezi nimi a protestantským státem a jeho protestantskou většinou. Boje se státní církví daly sice vznik německého konfesionalismu, ale na druhou stranu byla ochuzená církev v těchto německých zemích byla mnohem blíže lidu a tím dala vznik lidové církve 19. století v Německu.

16.15.1 Obnova církve v 19. století

Na Vídeňském kongresu se kurie vzdává navrácení sekularizovaného církevního majetku a snaží se dosáhnout reorganizace biskupství a území pomocí konkordátů (mezinárodní právní smlouva mezi státem a církví, která předpokládá, že se vzájemně uznávají za suverénní právnické osoby). Uzavírání konkordátů bylo v některých zemích kvůli konfesijním hlediskům problematické, proto se kurie spokojovala s cirkumskripčními bulami. Konkordáty byly uzavřeny se Španělskem, Neapolskem, Sardinii, Francií, Ruskem a Bavorskem. Vnitřní rozvoj církevního života je v této době spojen s romantismem charakterizovaným nadšením pro středověké umění a literaturu, které probouzelo zájem i o církve. Romantikové přestupují ke katolicismu, vznikají z tzv. probuzeneckých kroužků. V roce 1814 byl opětovně povolen řád jezuitů. Ožívají staré benediktýnské kláštery, nastává obnova dalších řádů a kongregací, pořádají se Katolické sjezdy.

V revolučním roce 1848 jsou v evropských státech přijímány nové ústavy, které zaručují nejen občanská práva, ale i větší volnost pohybu a samostatnost pro katolickou církev. V této době se rozšiřují pouti, lidové pobožnosti, vzniká katolický tisk. V Německu dochází v roce 1852 k prvnímu spojení katolických poslanců v pruském sněmu, tzv. katolická frakce, která se od roku 1858 konstituuje jako středová strana Centrum. Církev se začala otevírat společenským problémům, snaží se charitativně pomáhat lidem a vychovávat je. Řešení sociálních problémů plně ponecháno na křesťanské lásce k bližnímu, což zdůraznilo důležité působení charitativních kongregací řeholních sester a řádů pro péči o nemocné, potřebné sociálně slabé a ohrožené (např. Kolpingovo dílo).

16.15.2 Papež Pius IX. (1846–1878) a I. Vatikánský koncil (1868–1870)

S tím, jak klesala a byla oklešťována vnější moc papeže, rostla jeho morální a duchovní autorita. Když vyhlásil Pius IX. dogma o Neposkvrněném početí Panny Marie (1854), vznikla v Církvi diskuse, zda na to má papež bez koncilu právo. V tomto klimatu se zrodilo vyhlášení dogmatu O papežské neomylnosti.

V roce 1864 vydal papež encykliku *Quanta cura* obsahující seznam 80 dobových omylů, které má církve zavrhnout (pantheismus, naturalismus, racionalismus, socialismus, komunismus, liberalismus). Vysloužil si za to obviňování ze zpátečnictví (i v řadách církve vyvolal souhlas či nesouhlas encyklikou rozdělení na konzervativní a liberální tábor). V roce 1865 zřídil papež přípravnou komisi koncilu, kde hlavní diskutovanou otázkou byla neomylnost papeže (ve Francii sílily ultramontanistické – propapežské názory, že neomylnost se vztahuje na všechny oblasti, v Německu se projevoval naopak růst názorů, jež upíraly papeži jakékoli učitelské pravomoci. Rada teologů soudila, že neomylnost existuje, ale z taktických důvodů by se v dané situaci neměla vyhlášovat za dogma).

V roce 1869 byl zahájen I. Vatikánský koncil, na němž probíhaly velmi dlouhé diskuse o neomylnosti papeže. 18. 7. 1870 proběhlo definitivní hlasování (533 otců se vyslovilo pro, 2 proti; někteří se hlasování nezúčastnili). Dogma o neomylnosti je definováno v konstituci *Pastor aeternus* jako pravomoc papeže nad celou církví a nad jednotlivými biskupstvími ve věcech víry, mravů, disciplíny i organizace. Jeho úřední rozhodnutí pronesené *ex cathedra* ve věcech víry a mravů platí pro celou církev a je neomylné. Tento koncil musel být předčasně ukončen kvůli německo-francouzské válce a následném obsazení Říma Piemontány.

Vyhlášení dogmatu o papežské neomylnosti vyvolalo protesty hlavně v Německu. Reakcí bylo svolání starokatolického kongresu v Mnichově v roce 1871, kde došlo k založení starokatolické církve. Tato církev dnes působí i v České republice, kde má asi 2000 věřících. Působil v ní po svém rozchodu s římskokatolickou církví bývalý dominikán Odilo Štampach a hlásí se k ní také známý žďárský politik ODS Václav Pavlosek.

16.15.3 Konec církevního státu

V roce 1815 došlo k obnovení církevního státu na kongresu ve Vídni. Následujícím papežům se podařilo toto středověké dědictví udržet jen s pomocí Francie. Papež Pius IX. dal církevnímu státu ústavu, která deklarovala spoluúčast lidu na vládě, ale po vraždě 1. papežského ministerského předsedy se vrátil k absolutistické formě vlády. Proti hnutí za národní sjednocení Itálie (hlavní osobnosti – piemontský král Viktor Emanuel a ministerský předseda Cavour) neměl papežský stát šanci se udržet. Postupně ztrácel jednotlivá území. Řím chránila vojenská posádka. Po stažení francouzských oddílů (kvůli prusko-francouzské válce) přepadli Piemontané Řím a v září 1870 ho dobyli. Papež Pius IX. se uzavřel ve Vatikánu jako „vatikánský vězeň“. V roce 1871 Viktor Emanuel – král sjednocené Itálie učinil Řím svou rezidencí – na papežovy protesty a exkomunikace se nedbalo. Nová vláda nabídla papeži určité podmínky, ale papež nesouhlasil. Vztah mezi Itálií a Svatým stolcem vyřešily až r. 1929 Lateránské dohody (papež Pius XI. a Mussolini). V nich se papež vzdává někdejšího církevního státu, za to dostal plnou suverenitu v malém vatikánském státu a exteritoriální práva pro hlavní baziliky (Laterán, St. Maria Maggiore, sv. Pavel), pro správní budovy kuriálních úřadů a pro vilu v Castel Gandolfo. Následně byl uzavřen též konkordát – uspořádání poměrů italské církve a státu, který platí dodnes.

16.15.4 Papežové 1. poloviny 20. století

Lev XIII. (1878–1903) — jeho pontifikát se vyznačoval zvyšováním prestiže papežství. V roce 1879 vydal encykliku *Aeterni patris*, v níž prohlásil učení svatého Tomáše Akvinského za základ církevní filosofie a teologie. V roce 1881 nechal otevřít Vatikánské archivy. V roce 1891 vydal první sociální encykliku *Rerum novarum*, kde se zabývá dělnickou otázkou. Byl přítelem slovanských národů.

Pius X. (1903–1914) — byl světcem na papežském trůně. Kanonizován byl v roce 1954. Podporoval však monarchistické režimy, proto došlo za jeho pontifikátu k roztržce mezi státy a Vatikánem (Francie 1904 — provedena úplná odluka církve od státu, po roce 1910 došlo k napětí ve vztazích s Ruskem, Německem, USA, Španělskem a Portugalskem). Ve vnitrocírkevní politice odsoudil encyklikou *Pascendi* modernismus a zavedl protimodernistickou přísahu pro duchovní.

Benedikt XV. (1914–1922) – se snažil působit proti nenávisti mezi národy. V roce 1917 se snažil zprostředkovat mírovou nótou mezi válčícími národy. Byl však odmítnut. V roce 1917 vydal nový Kodex církevního práva. V témže roce došlo v portugalské Fatimě ke zjevení Panny Marie.

Pius XI. (1922–1939). V roce 1925 zavedl pro celou Církev svátek Krista Krále. Ve svých encyklikách se zabýval křesťanskou výchovou (*Divini illius magistri*, 1929), křesťanským manželstvím (*Casti connubii*, 1929), křesťanskému společenskému řádu (*Quadragesimo anno*, 1931) a kněžství v Církvi (*Ad catholici sacerdotii*). Dal podnět k novému promyšlení úlohy laiků v Církvi. V politice uzavřel celou řadu konkordátů mezi státy a Svatým stolcem a v roce 1929 uzavřel s Italskou vládou Lateránské dohody, které stanovily plnou suverenitu

Vatikánského státu. Tyto dohody vytvořily snesitelný vztah mezi Církví a italským státem a platí dodnes. Po nástupu fašismu v Německu se snažil uzavřením konkordátu s Německou říší zachránit německé katolíky před nacistickým tlakem. Pro Hitlera byl i tento uzavřený konkordát jen cárem papíru a novopohanský ateistický fašismus počítal, že s ohledem na veřejné mínění zlikviduje křesťanství po skončení připravované války. Proti proticírkevní kampani v Německu vydal v roce 1937 německy psanou encykliku *Mit brennender Sorge*. Jeho pontifikát se vyznačoval mnoha útrapami katolických křesťanů a největším počtem mučedníků v Mexiku, v Rusku a ve španělské občanské válce. Pius XI. zemřel krátce před vypuknutím II. světové války.

Pius XII. (1939–1958). Snažil se zabránit vypuknutí války. Nepodařilo se. Proto se snažil vyjednávat o skončení války, vybízel k zachování práva a spravedlnosti především prostřednictvím vatikánského rozhlasu. Po pádu Musoliniho v roce 1943 Německo obsadilo Řím. Ve Vatikánu našlo útočiště na 5000 židů. Piu XII. někteří vytýkají, že mlčel k nacistickým zločinům zvláště k vyhlazování židů. Podle Lateránských smluv byl zavázán k politické neutralitě a jeho vlastní bezmocná situace uprostřed země vedoucí válku mu neumožňovala otevřeně vystoupit, protože by to vyvolalo zhoršení postavení německých i italských katolíků. Důrazně však apeloval na svědomí válčících stran a pomáhal k záchraně mnoha židů při německém obklíčení věčného města. Pokud bychom studovali vztah Církve a fašistického Hitlerova státu, došli bychom k závěru, že ve skutečnosti byla Církev jediným skutečným oponentem proti nacistickému režimu v Německu (např. münsterský biskup von Galen). Nacistický režim považoval stejně jako pozdější komunistické režimy Církev za svého největšího odpůrce. Za pontifikátu Pia XII. došlo k pronásledování Církve v zemích, které se dostaly po válce pod mocenský vliv SSSR. Jako první papež využil Pius XII. papežské neomylnosti vyhlášené I. vatikánským koncilem a v roce 1950 vyhlásil dogma o Nanebevzetí Panny Marie. Jako první papež otevřel kardinálské kolegium doposud ovládané Italy všem národům a rasám. Ve svých encyklikách se vyjádřil ke všem důležitým náboženským a církevním otázkám.

16.15.5 Situace doby

Evropa ve 20. století ztratila vedoucí úlohu ve světě. Přispěly k tomu dvě světové války a nakonec existence dvou totalitních systémů fašismu a komunismu a rozdělení světa na dva tábory. Vnitřní stavba Církve zůstala nedotčena, přibýlo však nepřátel (i politicky velmi mocných).

16.15.6 Liturgické hnutí

V roce 1909 na sněmu belgických katolíků zazněl požadavek, aby se mešní modlitby zpřístupnily lidu používáním mateřského jazyka. Tím vzniklo hnutí liturgické obnovy, které mělo několik fází a bylo završeno II. vatikánským koncilem.

16.15.7 Ekumenismus

Nejprve šlo o spolupráci nekatolických církví. V roce 1948 vzniká Světová rada církví (nynější Ekumenická rada církví). Ekumenické snahy katolické církve směřovaly nejprve k východní církvi (roku 1917 byl založen Orientální ústav a 1929 Russicum), v roce 1952 byla založena Katolická konference pro ekumenické otázky, od r. 1960 Sekretariát pro podporu jednoty křesťanů.

16.15.8 Církevně politické události v jednotlivých zemích po 1. svět. válce

NĚMECKO

Porážkou Německa byla církev oslabena odstoupením katolického území Alsaska — Lotrinska. Německé zemské vlády jednaly se Svatým stolcem, při čemž byly uzavřeny dílčí konkordáty, které zlepšily postavení katolické církve před nástupem nacismu.

FRANCIE

V důsledku odluky byla francouzská církev v nedobré situaci. Po vypuknutí války v roce 1914 a zejména během války došlo ke sblížení mezi klérem a lidem. Vypovězení řeholníci přišli z ciziny a nastoupili do armády. V roce 1920 byly opět navázány diplomatické styky Francie s Vatikánem. V té době došlo ke svatořečení Johanky z Arku (Panny Orleánské) za účasti vlády. Církevně politické poměry se zlepšily.

ANGLIE

Po 1. světové válce vzrostl počet katolíků, docházelo k množstvím konverzí (k nejznámějším konvertitům patří spisovatel a esejista G. K. Chesterton). V roce 1926 bylo zrušeno protikatolické zákonodárství (např. zákaz procesí), zůstává pouze diskriminace na nejvyšších politických místech. V roce 1921 došlo k odloučení Irska – vznikl nový katolický stát.

ITÁLIE

Za nejdůležitější událost mezi válkami je nutné považovat usmíření Itálie se Svatým stolcem tzv. Lateránské dohody, které byly podepsány 11. 2. 1929. Papež se zřekl nároku na bývalý církevní stát, Itálie zaručila papežovu suverenitu nad státem vatikánským (osoba papeže nedotknutelná, práva vysílat vyslance, vydávat pasy; vlastní pošta, mince, náboženství se stalo ve školách povinným předmětem, klerikové byli osvobozeni od vojenské služby).

16.15.9 Fašismus a nacismus

V Itálii byl Musoliniho fašistický režim z počátku k církvi přátelský. Za dva roky po uzavření Lateránských dohod bylo obsazeno shromaždiště katolické mládeže a začalo vzrůstat napětí mezi Církví a státem. Papež Plus XI. vydává encykliku *Non abbiamo bisogno* (1931), v níž odsoudil totalitní pojetí práva a státu. Další poměr církve a státu v Itálii nebyl dobrý.

V roce 1938 uzavřela Itálie pakt s Německem, po kterém nastává změna politického klimatu v zemi (rasistická propaganda, porušování konkordátu) Nacionální socialismus Adolfa Hitlera v Německu byl nebezpečím pro mír i církev. Ve státě se změnil názor na náboženství, fašismus rozpoutal útoky proti Židům, jezuitům a zednářům. Biskupové zakazují vstupovat do fašistické strany. Hitler po svém jmenování říšským kancléřem uzavřel konkordát se Sv. stolcem. Tvrdil, že chce zachovávat náboženský mír, proto Církev odvolala zákaz vstupu do nacistické strany. Konkordát však byl ze strany Hitlera pouze taktický manévr. Hitlerovým cílem bylo vyhlazení křesťanství (řešení církevní otázky plánoval Hitler až na později). Situace církve v Německu: nebyla dobrá. Byly zrušeny kláštery, mnozí duchovní trpěli v koncentračních táborech, byly inscenovány mravnostní procesy. Církev se stavěla na odpor protestními nótami, pastýřskými listy apod. (Našli se pochopitelně i tací, kteří byli ochotni s Hitlerem vyjít.) Své stanovisko papeže Pius XI. Vyjádřil v roce 1937 encyklikou *Mit brennender Sorge* (S palčivou starostí), v níž ostře odsoudil totalitarismus nacistického státu. Konkordát však nebyl nezrušen, neboť umožňoval Církvi zasahovat do německých církevních otázek. Jeho zrušení by rozpoutalo otevřené nepřátelství

(podle některých historiků Hitler dokonce čekal na vypovězení konkordátu Římem a dokonce se ho snažil vyprovokovat).

16.15.10 Komunismus

Podstatou komunismu je protikřesťanský marxismus a bojovný ateismus. Papež Pius XI. jej odsoudil jako zvrácenou nauku, v níž není místo pro Boha v roce 1937 v encyklice *Divini Redemptoris* a papež Pius XII. zakázal v roce 1949 všem katolíkům vstupovat do komunistických stran a podporovat je.

16.16 Papežové 20. století

Jan XXIII. (1958–1963) – Pocházel z chudých poměrů. Po vysvěcení se stal biskupským sekretářem a profesorem na kněžském semináři. Za 1. světové války sloužil v italské armádě jako lazaretní farář. V meziválečném období a za 2. světové války působil v diplomatických službách Vatikánu jako nuncius v Bulharsku, Turecku a Řecku, po válce pak ve Francii, nakonec byl jmenován patriarchou benátským. V 77 letech byl zvolen papežem. V roce 1962 svolal 21. ekumenický koncil – II. Vatikánský s cílem otevřít církev světu. Ukončení koncilu se nedočkal.

Pavel VI. (1963–1978) – Před svým zvolením byl milánským arcibiskupem. V roce 1964 se v Jeruzalémě setkal s hlavou pravoslavných církví cařihradským patriarchou Athenagorasem, se kterým si vzájemně slíbili, že v budoucnu budou usilovat o obnovení jednoty porušené velkým schizmatem roku 1054. Za jeho pontifikátu v roce 1965 byl ukončen 2. vatikánský koncil, který podstatně změnil vnější tvář Církve.

Jan Pavel I. (26. 8. 1978–28. 9. 1978)

Jan Pavel II. (1978–2005) - Byl před zvolením krakovským arcibiskupem, takže po 450 letech se stal papežem neitalským biskupem. Jeho pontifikát byl charakteristický častými pastoračními cestami do celého světa. Velkou pozornost věnoval tzv. východní politice Vatikánu zahájené jeho předchůdci. Zpočátku byly výsledky jednání s komunistickými státy jen nepatrné, ale jeho působení přispělo k pádu tzv. železné opony v Evropě.

16.17 II. Vatikánský koncil – 1962–1965

Byl svolán z osobní iniciativy papeže Jana XXIII. Zúčastnilo se jej 2540 koncilních otců, jednání probíhala ve 4 obdobích. Koncil byl zahájen 11. 10. 1962. Koncil nevyhlásil žádné dogma – šlo o reformní, ne učitelský koncil, který měl pastorační zaměření. Hlavní koncilové dokumenty jsou tyto: O posvátné liturgii (liturgická reforma, povoleny národní jazyky, přijímání pod obojí a aktivnější účast lidu), O Božím zjevení (zdůrazňuje vedle Písma i význam tradice), O církvi v dnešním světě, O náboženské svobodě. Další dokumenty pojednávají o službě a životě kněží, o řeholním životě, o médiích, o východních církvích. Tyto koncilové dokumenty schválil papež Pavel VI., takže se staly závaznými pro celou církev.

16.17.1 Vnitřní život církve ve 20. stol.:

Ve vnitřním životě církve nastává ve 20. století pokrok. Rozvíjí se literatura, charita, misie, jsou četná povolání. Zvyšuje se význam poutí a velkých shromáždění věřících, svolávají se mezinárodní eucharistické kongresy, rozvíjí se liturgické a ekumenické hnutí. Hledají se nové pastorační metody. Světové války vyvolaly také úsilí o světový mír.

16.17.2 Československá republika

Se vznikem ČSR v roce 1918 došlo zpočátku k hlubokému náboženskému poklesu. Církev za Rakouska byla příliš spjata s habsburským státem. Vznikají silné protikatolické nálady – stržení mariánského sloupu na Staroměstském náměstí, ničení křížů, soch, hanobení svatostánků. Ozývala se hesla „po Vídni Řím, „či Pryč od Vídně, pryč od Říma“. Do roku 1921 vystoupilo z církve 1.400.000 lidí (hlavně ve středních Čechách), část z nich vstoupila do Církve československé. V roce 1925 byl vydán zákon o svátcích, který zrušil katolické svátky, zavedl svátek 28. října a svátek Jana Husa. Nový stát uzákonil rozluky manželství a přijal pro církve nepříznivé školské zákony. Katolicismus byl velmi oslaben, ale nezničen. Nejpopulárnější katolický biskup té doby byl olomoucký arcibiskup Antonín Cyril Stojan . Po roce 1929 nastalo zlepšení poměrů. Československá republika uzavřela se Svatým stolcem dohodu Modus vivendi, která upravovala vztahy a dále upravovala hranice diecézí podle státních. V roce 1935 se konal v Praze katolický sjezd, který velmi prospěl rozvoji vnitřního náboženského života.

Německá okupace, válka a následný odsun obyvatel z pohraničí způsobil značné ztráty katolíků. Po třech relativně svobodných poválečných letech nastal tvrdý tlak nově nastoleného komunistického režimu proti církvi. V roce 1950 byl zřízen Státní úřad pro věci církevní, byly vydány nové církevní zákony a tím byla zahájena plánovaná likvidace katolické církve. Tento protináboženský boj pokračoval zrušením klášterů, bohosloveckých fakult, internací biskupů a řeholníků a nepohodlných duchovních.

Jaro 1968 přineslo mírnou úlevu, církve nabrala dechu, avšak „normalizace“ nastupující po srpnu 1969 útisk znovu vystupňovala. Ale to už my starší dobře pamatujeme. Pocítili jsme to na vlastní kůži a na vlastních rodinách a v našem blízkém i vzdáleném okolí. Významnými osobnostmi poválečného období u nás byli – kardinálové Josef Beran, Štěpán Trochta a František Tomášek, opati Vít Tajovský a Anastáz Opasek, řeholníci Silvestr Braitto, Metoděj Habáň.

A tím se náš malý přehled církevních dějin dostává až do dnešní doby. To už není historie, to je přítomnost a proto se náš krátký historický přehled církevních dějin končí.

17 SLOVO NA ZÁVĚR

V tomto přehledu církevních dějin, bylo snahou ukázat na to, že Kristus, který chtěl církev jako společenství lidí (Boží lid) a pod vedením lidí, ji učinil závislou na lidském jednání, ale i na lidské slabosti. Tyto dějiny také ukazují na jeho příslib: „Já jsem s vámi po všechny dny až do konce světa (Mat.28,20)“, bez této božské opory by totiž církev dávno zanikla. Dějinnou aktualizací Církve je Duch svatý, který ji uchovává prostou omylu a tvoří a udržuje v ní svatost. Také my, katoličtí křesťané 21. století, máme podíl na tvoření nových dějin církve. Zachovejme se podle toho. Tím končím náš stručný přehled církevních dějin, o nichž by každý katolík měl něco vědět.

Použitá literatura:

**August Franzen: Malé církevní dějiny
Křížanovská farní kronika**

Obrazová příloha

- 1) *Pohled na Křižanov od Šibeníku*
- 2) *Nejstarší nalezený předmět v Křižanově*
- 3) *Tvrz Přibyslavova u kostela v Křižanově – jak mohla vypadat*
- 4) *Nejstarší známý pohled na Křižanov*
- 5) *Pohled na farní kostel sv. Václava z Benešova náměstí*
- 6) *Pohled na románské okno na severní straně kostela (vpravo)*
- 7) *Pohled do presbytáře farního kostela sv. Václava*
- 8) *Pomník sv. Zdislavy ve farním kostele*
- 9) *Boční kaple sv. Michala ve farním kostele s Kolkovým oltářem*
- 10) *Barokní obraz z bývalého hl. oltáře z r. 1655*
- 11) *Kaple sv. Barbory u zámku v Křižanově*
- 12) *Interiér kaple sv. Barbory u zámku v Křižanově*
- 13) *Kaple sv. Jana Nepomuckého na Masarykově náměstí*
- 14) *Kaple sv. Cyrila a Metoděje v Dobré Vodě*
- 15) *Některé kaple a zvoničky*
- 16) *Kaple sv. Ludmily v Horní Libochové*
- 17) *Křižanovské svatojánské sochy*
- 18) *Některé kříže*
- 19) *Svěcení nových božích muk na Šibeníku*
- 20) *Mariánský sloup na Benešově náměstí*
- 21) *Ranně barokní boží muka na Ořechovské ulici*
- 22) *Smírčí kameny*
- 23) *Mapa stabilního katastru Křižanova z roku 1835*
- 24) *Přehled křižanovských domů v roce 1820 a jejich majitelů*